

INNLEDNING	5
1. METODE	9
1.1 UTVALG OG STARTPROBLEMER	9
1.2 HVEM VILLE VÆRE MED OG HVORFOR?	11
1.3 DEN KVALITATIVE TILNÆRMINGEN I UNDERSØKELSEN	13
1.4 INTERVJUINGEN	16
1.4.1 Registreringsteknikk	18
1.4.2 Kontakt, kommunikasjon og tillit – med fengselet som ramme	19
1.4.3 Det ikke-verbale språket	21
1.5 INTERVJUGUIDEN I PRAKSIS	22
1.6 KJØNN OG ALDER SOM METODEREDSKAP	25
1.7 DILEMMAER	27
1.7.1 Et spørsmål om tillit	27
1.7.2 Å sette grenser	28
1.8 VALG AV PRESENTASJONSFORM I AVHANDLINGEN	30
2. NOEN PERSPEKTIVER PÅ GROVE RAN	32
2.1 STRAFFELOVENS BESTEMMELSER OM RAN	32
2.2 FAGLITTERÆRE FORSTÅELSESMÅTER AV RAN	33
2.2.1 Definisjon av ran ut fra åsted for ranet	34
2.2.2 Definisjon av ran ut fra gjerningsmannens karakteristika	34
2.2.3 Definisjon av ran ut fra bruk av våpen under ranet	34
2.3 OFRENES OPPLEVELSE AV HANDLINGEN	36
2.4 REGISTRERTE GROVE RAN FRA 1976-1998	38
2.5 RAN I ET HISTORISK PERSPEKTIV	44
3. GROVE RAN - MYE PENGER?	47
3.1 NOEN EKSEMPLER PÅ PENGEMOTIVERTE RAN	47
3.1.1 Penger til varig rikdom.	47
3.1.2 Penger som tidsbegrenset rikdom	49
3.1.3 Penger når muligheten er der	52
3.1.4 Handlingens økonomi	53
3.2 ”JEG HADDE EGENTLIG IKKE TRENGT Å GJØRE NOE RAN”	54
– PENGEBEHOV SOM ET DEFINISJONSSPØRSMÅL	54
3.3 HVA BETYR DET Å HA MYE PENGER?	56
3.3.1 Frihet og uavhengighet	56
3.3.2 Å leve ”kaksete”	57
3.3.3 ”Men hadde vi penger var alt gøy”	61

3.3.4 De urealiserte drømmene	62
3.3.5 Penger og selvtilit	63
3.3.6 Ønsker om en hedonistisk livsstil?	63
3.4 RAN NÅR MAN TRENGER PENGER	65
3.5 HVORDAN TJENE OG BRUKE PENGER?	66
3.5.1 "Easy come, easy go"	67
3.6 PENGENES NEGATIVE SIDER FOR MENNENE	69
3.6.1 Lovbruddene hardner til	69
3.6.2 Å miste pengeperspektivet	69
3.6.3 Uavhengig, men avhengig?	70
3.7 OPPSUMMERING	71
4. GROVE RAN OG OPPLEVELSEN AV SPENNING	73
4.1 BESKRIVELSER AV GROVE RAN SOM EN SPENNINGSOPPLEVELSE	73
4.2 HVORFOR ER GROVE RAN SPENNENDE?	78
4.2.1 Ranet som en ekstrem opplevelse	78
4.2.2 "Det er alltid noe som skjer"	80
4.2.3 Ranet som utfordring	83
4.2.4 Ranet som frihet	88
4.3 "I BEGYNNELSEN VAR BARE SPENNINGEN"	91
4.3.1 Fra lek til alvor	91
4.3.2 "Livet er fullt av ingenting"	92
4.4 SPENNING I EN LIVSSITUASJON	93
4.5 OPPSUMMERING	98
5. MAKT OG KONTROLL	99
6. STATUS, RYKTER OG RESPEKT	102
6.1 MENNENES OPPFATNINGER AV GROVE RAN	102
6.1.1 "Selvfølgelig er ran status"	103
6.1.2 Et helt vanlig lovbrudd	105
6.1.3 Forskjellige måter å rane på, forskjellige måter å se handlingen på	105
6.2 STATUSFREMMEDE ASPEKTER VED GROVE RAN	107
6.2.1 En plan som fungerer	107
6.2.2 Mestring av situasjonen; å klare det	107
6.2.3 Til den ytterste grense	108
6.2.4 Rusens plass	109
6.2.5 Hva man <i>ikke</i> gjør	110
6.3 ULIKE BEGÅTTE RAN, ULIKE MÅTER Å SE HANDLINGEN PÅ?	111
6.4 HANDLINGER MED STATUS GIR RESPEKT	112
6.4.1 Grove ran som kilde til respekt	113
6.4.2 Andre handlinger gir også respekt	115
6.4.3 "Forteller du det på den rette måten, blir det bra"	116

6.5 RYKTER	117
6.6. TEGN PÅ STATUS OG RESPEKT I MILJØET	119
6.6.1 Medfangers reaksjoner	119
6.6.2 Forespørsler om lovbrudd	119
6.6.3 Nye kontakter	120
6.6.4 ”Ville du ha bråka med meg ...?”	120
6.6.5 Tillit	121
6.7 Å FORTELLE, MEN IKKE SKRYTE – ET DILEMMA?	121
6.8 ”DE ANDRE”	122
6.9 MEDIENES ROLLE	124
6.9.1 ”Det så litt tøft ut...”	124
6.9.2 ”All PR er god PR”	124
6.9.3 ”Bra det ikke stod ”snille” ranere...”	125
6.10 ”JEG ER IKKE SMÅKRIMINELL LENGRE ”	125
6.11 GROVE RAN – HELTENES FORBRYTELSE?	128
6.12 OPPSUMMERING	128
7. GROVE RAN OG VOLD	130
7.1 FAKTORER SOM ØKER RISIKOEN FOR VOLD UNDER GROVE RAN	131
7.1.1 Type åsted for ranet	131
7.1.2 Ofrenes reaksjoner – avmakt og motstand	133
7.1.3 Våpen	136
7.1.4 Planlegging	139
7.1.5 De ruspåvirkede gjerningsmennene	140
7.1.6 Når situasjonen fanger	141
7.2 FAKTORER SOM MINSKER RISIKOEN FOR VOLD UNDER GROVE RAN	143
7.2.1 Når ranet går som planlagt	143
7.2.2 Når gjerningsmannen flykter	143
7.2.3 Ofrenes reaksjoner – igjen	144
7.3 VOLD OG RAN SETT I LYS AV VOLDSHANDLINGER PÅ ANDRE ARENAER	146
7.3.1 Vold som et gammelt reaksjonsmønster	148
7.3.2 Volden som selvoppfyllende profeti?	150
7.4 GROVE RAN OG VOLD - EN SUBKULTUR?	151
7.5 OPPSUMMERING	154
8. RANENES OMKOSTNINGER FOR GJERNINGSMENNENE	156
8.1 ”TRENGTE JEG Å VÆRE SÅ RÅ?” – TANKER OM OFRENE	156
8.2 Å MÅTTE SONE	157
8.3 MØTE MED RETTENS AKTØRER	158
8.4 FAMILIENS BETYDNING	159
8.5 ”HERREGUD, JEG HAR VIRKELIG GJORT ET GROVT RAN!” – MØTE MED	160

MEDIA	160
8.6 NÅR RANETS ANERKJENNELSE KOSTER	160
8.7 BRUK AV FORSVARSMEKANISMER	162
8.7.1 "Lovlige" og "ulovlige" ofre – igjen	162
8.7.2 "Tenker aldri på dagen i går, bare på dagen i morra"	163
8.7.3 "Du kjenner jo ikke noe hvis du er død"	163
8.8 EN VEI UT?	164
9. GROVE RAN – ET SAMMENSATT FENOMEN I EN SAMMENSATT LIVSSITUASJON	168
LITTERATURLISTE	173

INNLEDNING

”Drømmen om å bli rik er det sannsynligvis mange i vår vestlige, kapitalistiske verden som har hatt. Det er drømmen om lykke” skriver Kåre Bødal og Inger Marie Fridhov (1993: 4) i sin rapport ”Det store kuppet? En rapport om 124 ranere, deres lovbrudd, soning og tilbakefall”. Og kanskje er det slik for noen. Hvor mange har ikke drømt om hva de skal bruke pengene til dersom de blir rike, og øynet hvilken frihet til å velge disse pengene gir? *Hvordan* man blir rik er et annet spørsmål. Ofte er det snakk om å vinne penger, enten i tipping, lotto eller kanskje på veddeløpsbanen? På den måten blir man raskt rik i tillegg til at det kanskje er den eneste måten å bli rik på for noen, tatt i betraktning at ikke alle har like gode forutsetninger for å bli rike.¹

I denne avhandlingen presenteres 14 menn som er dømt for grove ran etter straffelovens §268.² De fleste har begått flere grove ran som de på intervjuetidspunktet sonet for. Var mennenes handlinger et forsøk på å bli rike? Var hensikten bak de grove ranene å begå ”Det store kuppet”, som Bødal og Fridhov (1993) kaller sin undersøkelse om 124 ranere?

Tidligere forskning på ran og mennene som begår dem er noe begrenset, og har hovedsaklig basert seg på kvantitative undersøkelser og offerundersøkelser. Den kvantitative forskningen har i stor grad fokusert på statistiske beregninger av blant annet strategisk tenkning bak ranene (Philip J. Cook, 1976, Duffala, 1976), om bruk av våpen, skader på ofrene, grad av beruselse under ranene, størrelser på ransutbyttet eller sannsynligheten for å bli tatt for lovbruddet (Bødal og Fridhov, 1993, Gangdal, 1997, Eikvam, 1973, McClintock og Gibson, 1961) eller på gjerningsmennenes bakgrunn om familie, sosialt nettverk, rusbruk eller tidligere kriminelle karriere (Bødal og Fridhov, 1993, Walsh, 1986, McClintock og Gibson, 1961, Anderson, 1991, 1992 og 1993). I tillegg kan også Kriminalstatistikken nevnes, som gir oss et kvantitativt bilde av ranenes omfang, eventuelt forandringer over tid og straffen gjerningsmennene berammes av. Offerundersøkelsene (Eriksen og Ulvik, 1997, Alsing, 1993, Anderson, 1984, Anderson, 1982, Leymann, 1990) kan si oss mye om hvordan ofrene oppfatter handlingen, men lite eller ingenting om gjerningsmannens opplevelse av ranet. På bakgrunn av slike undersøkelser blir det lett å trekke slutninger om ranenes mest iøyenfallende årsak: den økonomiske gevinsten et ran kan gi, og hvor ranet ofte bedømmes

¹ Hvorfor det er slik kan diskuteres, for eksempel om det er spørsmål om klasse. Jeg vil imidlertid utelate denne diskusjonen her da det vil falle utenfor avhandlingens tema. Se heller Østerberg (1984) eller Weber (1971).

² Nærmere beskrivelse av lovbestemmelsen kommer i kapittel 2.

som vellykket eller mislykket avhengig av pengebeløpet gjerningsmennene har fått med seg. Gjennom media, filmer, bøker eller tegneserier lager vi oss bilder av hva et ran er, og hvem som begår dem. Noen beundrer det, andre blir skremt av det. Ideen om ran kan være storslått og enkel; en bank, en mann med våpen og der målet er penger. Men er det egentlig slik det er å rane? Er det derfor mennene har begått ran? Handler ranene kun om penger eller kan det være andre årsaker til at mennene har valgt å begå ran? Hva skulle dette i så fall vært?

Ellingsen ser det slik:

”I begrepet vinningskriminalitet ligger det implisitt en antakelse om at noe av målet med kriminaliteten er å ”vinne” noe, berike seg. Rent faktisk er det jo slik. Er lovbruddet vellykket, vil lovbrøyteren være vellykket. Men var det derfor han eller hun stjal?” (Ellingsen, 1997: 171).

Ellingsen (1997) stiller seg derfor spørsmålet: hva ”vinner” man?

Spørsmålet er høyst relevant i forhold til denne avhandlingens problemstilling. Målet for avhandlingen er å gi en fremstilling av grove ran fra gjerningsmenneses ståsted, der *handlingsens mening for utøverne* blir det sentrale. Min problemstilling i oppgaven vil derfor nærmere bestemt være: *hvorfor har mennene i denne undersøkelsen valgt å begå grove ran og hvilken mening har handlingen for dem?*

Ved å ta utgangspunkt i utøverne selv, ble det tydelig for meg hvordan en handling kan oppleves og dermed være noe helt forskjellig, helt avhengig av aktørens ståsted. Et grovt ran handler om penger, men det handler også om så mye mer.

Denne avhandlingen handler derfor om to ting. Den handler først og fremst om *gjerningsmenneses oppfatninger og opplevelser av grove ran*, men den handler også om hvordan man ved å ha *forskjellige ståsted*, eksempelvis gjennom å være gjerningsmann eller offer, finner frem til ulike fenomeners eller handlingers ulike meninger.

Det betyr ikke at *utøvernes* oppfatning av handlingen er *en* felles måte å se lovbruddet på. Snarere tvert imot. Som mennesker er forskjellig er det forskjellig måter å oppleve handlingen på, også fra gjerningsmannens ståsted. Grove ran har ulikt meningsinnhold også for dem. Likevel har menneskes beretninger fellestrekk som gjennom oppgaven har blitt tematisert og delt inn i ulike kapitler. Gangen i oppgangen ser ut på følgende måte:

I **kapittel 1** blir den metodiske tilnæringsmåten i avhandlingen beskrevet.

Kapittel 2 gir flere ulike perspektiver på grove ran. Kapittelet gir beskrivelser av handlingen slik lovbruddet blir definert i Norges Lover, i annen faglitteratur på ran, samt hvordan handlingen oppfattes fra ofrenes ståsted. Jeg vil også gi en oversikt over utviklingen av grove ran i perioden 1976-1998, både med utgangspunkt i etterforskede saker og antall domfellelser. Til slutt vil jeg sette ran i en historisk sammenheng.

I **kapittel 3** tar jeg opp spørsmålet om det er slik at penger er hoveddrivkraften bak grove ran. Hvorfor er det i så fall slik? Jeg tar også opp spørsmålet om viktigheten av penger for mennene generelt, og ser nærmere på hvilke muligheter og oppfatninger de knytter til penger i forhold til ”vanlige” menneskers oppfatninger om det. I tillegg synliggjøres mennenes filosofi omkring hvordan man skal bruke og tjene penger, og hvilke virkninger dette kan få for dem.

I **kapittel 4** forteller mennene om den spenningsopplevelsen et ran kan gi. Jeg ser her nærmere på spørsmål som: *Hvordan* opplever de denne følelsen? *Hvorfor* er grove ran spennende? Opplevelsen av spenning forandres imidlertid over tid og mennene forteller om hvordan en slik forandring også fører til en forandring i lovbruddenes kjerne, der søken etter spenning og opplevelser utvikler seg i takt med handlingenes forskjellige mål og meningsinnhold.

Kapittel 5 tar opp spørsmålet om grove ran som en demonstrasjon av makt og kontroll.

Kapittel 6 tar opp temaer omkring mennenes oppfatninger av grove ran i forhold til status og respekt i eget miljø eller blant medinnsatte i fengselet. Er grove ran statuslovbrudd eller har mennene andre oppfatninger av lovbruddet? Her forteller de også om andre handlinger de eventuelt kan få status for og hva de kan tolke som tegn på status i miljøet. Hvordan media spiller sin rolle kommer også frem i denne forbindelse.

Kapittel 7 gir en beskrivelse av voldens rolle under grove ran. Jeg ser i den forbindelse på om det eventuelt finnes noen faktorer som kan øke eller minske sannsynligheten for vold under ran. Og hva slags forhold har mennene til vold i andre sammenhenger? Er volden en engangsforeteelse eller henger dem sammen med mennenes livssituasjon til daglig?

Kapittel 8 tar opp den dobbeltheten og ambivalensen mennene opplever i forhold til handlingen, og hvilke faktorer som kan bidra til å se denne dobbeltheten.

Kapittel 9 er et oppsummerende kapittel. Her belyses grove ran som et sammensatt fenomen, og sees i sammenheng med informantenes livssituasjon til daglig.

I avhandlingen har jeg gitt alle mennene fiktive navn. Hensikten med dette er å gi beretningene et mer virkelighetsnært preg, samt at det kan virke mer oversiktlig for leseren ved at det gir muligheter til å se sammenhenger og få en bedre oversikt over informantene. Jeg har likevel valgt å utelate bruk av navn i noen sammenhenger. Dette fordi det ikke skal bli mulig for utenforstående å trekke tråder tilbake til en bestemt person på bakgrunn av uttalelser og hendelser gjennom avhandlingen. I tillegg er tid, sted og alder forandret på slik at verken informanter eller konkrete hendelser ikke skal kunne identifiseres. Ran eller andre lovbrudd som kunne blitt gjenkjent av andre enn informanten har også blitt utelatt av anonymitetshensyn. To av informantene er av utenlandsk opprinnelse, det vil si ikke født og oppvokst i Norge. Da ikke dette ikke hadde noen betydning for intervjuene, har jeg valgt ikke å bruke navn som skiller dem fra resten av informantene.

Selv om det er mange informanter med i undersøkelsen har jeg av anonymitetshensyn valgt å ikke presentere informantene hver for seg. I stedet presenteres de her summarisk for å få et visst inntrykk av dem. Aldersmessig strekker mennene seg fra 20 til 45 år, der nesten samtlige informanter ligger på rundt 28 år. 11 av 14 informanter har tidligere dommer, hvorav 6 av dem er dommer for ran og/eller grove ran. På intervjutidspunktet hadde mennene dommer som strakk seg fra et og et halvt år til 10 år, hvorav 9 av mennene hadde dommer fra et og et halvt til år ca 3 år, 4 hadde dommer fra 4-5 år, og en hadde en dom på 10 år.

I avhandlingen har jeg kun intervjuet *menn* dømt for grove ran. Det betyr ikke at kvinnene dømt for dette lovbruddet var mindre viktige å intervju. Det dreide seg snarere om at kvinner dømt for grove ran er i mindretall, noe som antagelig ville gjøre det vanskeligere å anonymisere deres historier og fremstillinger av ranene de har begått.

1. METODE

1.1 UTVALG OG STARTPROBLEMER

Denne undersøkelsen bygger på intervjuer med 14 innsatte ved fem ulike fengsler på Østlandet: Oslo kretsfengsel, Ila landsfengsel og sikringsanstalt, Bastøy landsfengsel, Ullersmo landsfengsel og Hamar kretsfengsel. Informantene er dømt etter strl. §268 og soner dommer med lengder fra 10 måneder til drøye 5 år der grove ran er hovedforbrytelsen. Et unntak var en dom på 12 år. På grunn av en misforståelse ble denne informanten forespurt til tross for at han hadde drap som hovedforbrytelse, men der grovt ran lå i bunnen. Intervjuet foregikk per brev da informanten ville delta i undersøkelsen, men ikke ønsket et personlig møte med meg. Av etiske og kunnskapsmessige årsaker ville jeg ikke avvise denne informantens ønske om å delta, både fordi han allerede hadde blitt spurt og hadde bestemt seg for å delta, og fordi hans henvendelse til meg var et godt formulert brev der han hadde gjort seg opp en rekke tanker rundt hva han kunne bidra med i undersøkelsen.

Intervjuene ble gjennomført i perioden oktober 1997- januar 1998. For å få kontakt med informantene fikk jeg tillatelser fra Datatilsynet og Justisdepartementet, for deretter å kontakte de ulike fengslene for å få tillatelser fra dem. Fengslene ble valgt ut på grunnlag av geografisk beliggenhet, fordi en landsomfattende undersøkelse ville blitt for tidkrevende for et hovedfagsprosjekt. Ettersom antall personer som var dømt for grove ran ikke var så høyt, valgte jeg å sende brev til samtlige som soner for dette lovbruddet i de respektive fengslene. I brevet presenterte jeg undersøkelsen, meg selv som student i kriminologi og ba om tillatelse til innsyn i saksdokumenter (se nærmere vedlegg 1).

Rekrutteringen viste seg imidlertid ikke å være problemfri. Brevene ble sendt ut i to omganger, der Ila og Ullersmo var først ut. Overraskelsen kom da jeg etter å ha sendt ni brev til Ullersmo, kun fikk to tilbake. Ellen Bjerke, daværende underdirektør ved Ullersmo, mente at dette kunne henge sammen med at de innsatte har gått lei av å "bli forsket på". Etter å ha intervjuet de to informantene viste det seg at frafallet kunne ha andre årsaker. De mente blant annet at det kunne henge sammen med hvordan det sosiale systemet på Ullersmo fungerer, der noen fanger bestemmer, og andre adlyder. En av dem fortalte at de hadde hatt "aksjoner" som gikk ut på å boikotte alle undersøkelser fordi de hadde hatt så mange politistudenter der, noe de ikke var interessert i. De fortalte også at det var flere av deres medinnsatte som ikke hadde fått noen henvendelse fra meg overhodet. Jeg fikk ikke noe klart svar fra fengselet på hvorfor,

da de mente de hadde delt ut til alle som var aktuelle. Kanskje er det rimelig å anta at frafallet også kan henge sammen med *måten* brevet fra meg ble gitt til de innsatte. Underdirektøren og jeg hadde på forhånd avtalt at jeg skulle legge brevene i blanke konvolutter, og hvor de ansatte skulle skrive på navn på aktuelle informanter og legge konvolutten sammen med posten på vanlig måte. På denne måten ville jeg unngå å vite navnene deres før de selv skrev under og sendte svarslippen til meg, i tillegg til at de innsatte ikke skulle få noen spesialhenvendelser fra noen av betjentene. Det viste seg imidlertid at fengselet hadde lagt ved et skriv hvor det stod at fangene måtte svare på min henvendelse så raskt som mulig og levere til betjentene. Kan det da være at deltakelsen ble noe mer ulystbetont? I tillegg fortalte informantene at de ikke stolte på betjentene, og at det var en rekke misforståelser med hensyn til hvilket ledd i systemet jeg representerte; kom jeg fra politiet eller samarbeidet jeg med fengselet?

Ved neste utsendingsrunde gjorde jeg det derfor annerledes. Jeg ba de ansatte om ikke å legge ved noe brev fra dem, og sendte med frankerte konvolutter som de innsatte kunne sende direkte til meg, både med og uten å måtte gå gjennom brevkontrollen, litt avhengig av de ulike fengslene. I tillegg droppet jeg spørsmål om innsyn i de innsattes saksdokumenter, og presiserte i brevet at jeg *ikke* hadde noe med politiet å gjøre, og fortalte litt mer om hva kriminologi var (se vedlegg 2). Denne gangen ble svarprosenten betydelig høyere. Dette kan skyldes flere faktorer. Det kunne være min nye måte å henvende meg til informantene på eller det kunne ha noe med fengselsmiljøet å gjøre. Når det gjelder Oslo kretsfengsel ble dette spesielt da informasjonskonsulenten personlig gikk rundt til de aktuelle, snakket litt med dem og fortalte hva slags prosjekt dette var og hva det gikk ut på. Dette kan ha virket på flere måter. På en side følte de kanskje at de *måtte* si ja fordi han personlig kom og spurte. Det kan være vanskeligere å avslå en personlig forespørsel fremfor en skriftlig, spesielt når forespørselen kom fra fengselets ansatte og ikke meg. På en annen side kan det også være at de på denne måten fikk et bedre inntrykk av hva prosjektet gikk ut på og at de følte seg tryggere på hva de takket ja til; en slags ”ufarliggjøring” av prosjektet. Da jeg spurte dem under intervjuet så det ut til at vedkommende som hadde kontaktet dem var en godt likt person som de innsatte hadde en vennskapelig tone med. Disse informantene virket også bedre informert om hva de gikk til, i motsetning til eksempelvis informantene på Ila og Ullersmo. Der hendte det ved et par anledninger informanten ikke visste hvem som satt og ventet på dem eller hva dette egentlig dreide seg om.

I løpet av intervjuperioden kom det stadig frem flere årsaker til hvorfor flere ikke ønsket å delta i undersøkelsen. Igjen gjaldt det misforståelser med hensyn til hvilket ledd i systemet jeg representerte. Informantene mente dette først og fremst hadde grobunn i at førstegangskontakten med fangene ble opprettet gjennom fengselets ansatte og ikke meg. Og dette til tross for at jeg understreket i brevet mitt til dem at førstegangskontakten måtte skje gjennom de ansatte på grunn av sikkerhetsmessige grunner og anonymitetshensyn. Noen fortalte også at de ikke trodde på at svarslippen ville sendes uåpnet til meg. Mistilliten til fengselet så ut til å være vanskelig å komme utenom, slik også Berit Vegheim (1995) opplevde i sin undersøkelse av kvinners møte med rettsapparatet, der hun også skriver at mistilliten i fengslet ble en faktor som gjorde at gjennomføringen av prosjektet ble mer tidkrevende.

Til sammen fikk jeg 18 informanter hvorav en ble løslatt før jeg rakk å intervjuet han og tre kom på sykehus. 5 av informantene er fra Ullersmo, 5 er fra Oslo kretsfengsel, 2 er fra Bastøy, 1 er fra Ila og 1 er fra Hamar kretsfengsel. Før jeg kom til dette punkt hadde jeg i tillegg utelatt 7 informanter på Ila, da disse viste seg å være dømt for grove ran, men hvor drap var hovedforbrytelse. Disse falt dermed utenfor mitt område. Jeg satt da igjen med 14 informanter, 13 med personlig intervju og et brevintervju.

1.2 HVEM VILLE VÆRE MED OG HVORFOR?

I en undersøkelse basert på frivillighet vil det alltid være spørsmål om hvem som ønsker å delta og hvorfor. En av de mest synlige faktorene i denne undersøkelsen handler om den livssituasjon mennene gjennom fengslingen befinner seg i. Denne innebærer en hverdag der rutiner og regler står sentralt. I likhet med andre undersøkelser som er gjort i fengsel, som for eksempel Indahl (1995), Hustad (1996) eller Vegheim (1995), kan et intervju med en utenforstående fungere som et *avbrekk* i en monoton fengselstilværelse. Flere av informantene i denne undersøkelsen mente at et intervju kunne være et slikt avbrekk, hvor de for en kort stund kunne slippe unna de daglige rutiner, omgivelsene og miljøet inne i avdelingen og de samme menneskene de så hver dag. De var også positive til at jeg eventuelt skulle komme tilbake for et påfølgende intervju; da hadde de nok et påskudd til å komme seg ut av avdelingen og møte en tilhører som var uavhengig av fengselet.

De fleste av informantene enten jobbet eller satt for det meste på cella på dagtid. En gikk på skolen i fengselet. Kanskje er det mindre sannsynlig at de som går på skole melder seg til et

intervju ettersom disse har mer å miste dersom de er borte den tiden et intervju tar.

For informanten som ønsket å delta per brev ble hans behov for å få formidlet sine tanker og synspunkter tydelige. Han skrev flere lange brev i en periode på ca fire måneder. Dette var en annerledes og interessant måte å gjøre det på. Han var god til å formulere seg og hadde et reflektert forhold rundt mange av temaene i intervjuguiden min. Noe som kunne være et problem var at jeg ikke fikk nyansene så godt forklart her som jeg fikk i de personlige intervjuene. Likevel var dette et intervju jeg ikke ville vært foruten, både med tanke på mennesket jeg møtte i disse brevene og med tanke på informasjonen og innfallsvinklene han hadde å bidra med.

Umiddelbart kunne man anta at det er de mest utadvendte og verbalt sterke fangene som melder seg til slike intervjuer, men dette viste seg å variere. De fleste hadde reflektert mye rundt egen situasjon og var gode til å formidle det. Andre var mer tilbakeholdne og sjenerte, men var likevel gode til å formidle sine tanker og opplevelser. Dette hadde også en innvirkning på min måte å intervju på, noe jeg kommer tilbake til senere i kapittelet.

Mange av informantene fortalte at det først og fremst var *nysgjerrighet* som gjorde at de ville delta. De lurte på hva dette prosjektet var, hvem jeg var, hvorfor jeg ville skrive om grove ran og hva de kunne bidra med i en undersøkelsen. For de fleste virket denne nysgjerrigheten som en av hoveddrivkreftene.

Fremgangsmåten for å rekruttere informanter er det Hellevik vil (1993) kalle en ikke-sannsynlighetsutvelging ved selvseleksjon. Dette fordi jeg ikke kunne delta i den praktiske utvelgelsen av informantene på grunn av anonymitetshensyn og kontrollere for eventuelle skjevheter i utvalget – skjevheter i forhold til andre menn dømt for det samme lovbruddet. Man kan så spørre seg om dette er et *representativt utvalg* i forhold til den populasjonen som sitter dømt for grove ran. Spesielt innen kvantitativ forskning er dette et krav det legges stor vekt på; man skal ha et så bredt utvalg som mulig for å sørge for at undersøkelsen skal kunne sies å være *generaliserbar*. Det vil si at forskningsresultatene skal kunne gjelde utover akkurat de forskningsobjektene som det i den aktuelle undersøkelsen er tatt hensyn til: ”at utvalget er representativt, vil si at resultatene for utvalget blir tilnærmet de samme som en ville fått om en hadde undersøkt samtlige enheter.” (Hellevik, 1993: 83). Til forskjell fra en kvantitativ undersøkelse som fokuserer på statistisk bredde og generaliserbare resultater, er

denne undersøkelsen *dypere* og skal finne *disse informantenes* synspunkter og innfallsvinkler på fenomenet. Med dette kan jeg sikre meg at dataene har en *grundigere* og kanskje bedre *kvalitet* (til forskjell fra kvantitet) med hensyn til aktørens forståelse av sine handlinger enn hva en kvantitativ undersøkelse ville fått, noe som nettopp er *hensikten* ved den *kvalitative* metoden (Hellevik, 1993).³

1.3 DEN KVALITATIVE TILNÆRMINGEN I UNDERSØKELSEN

Dette er en undersøkelse med en eksplorerende og kvalitativ tilnærming. I forkant av undersøkelsen leste jeg en del litteratur om ran, men lite omhandlet mitt tema direkte. I tillegg leste jeg en del kvantitative undersøkelser, samt noen utenlandske, mer kvalitativt rettede undersøkelser. På bakgrunn av litteraturen kunne jeg ane flere temaer som knyttet seg til ran, men ingen utdypet disse temaene i særlig grad med unntak av pengefaktoren som er utbredt oppfatning av hva ran handler om. I utgangspunktet hadde jeg derfor en åpen innfallsvinkel til fenomenet: Hvilken *mening* har handlingen grovt ran for utøverne?

Denne formen for forskning er det man innen vitenskapen kaller *induktiv forskning* (i motsetning til hypotetisk deduktiv metode der man tar utgangspunkt i en hypotese), det vil si ”å sette seg inn i et interesseområde og la dataene foreslå viktige variabler og hypoteser” (Lewin, 1987: 37). Likevel har jeg gått ut fra at det finnes et spesielt system og fremtredende temaer som etter hvert ville danne røde tråder i materialet. Utgangspunktet for avhandlingen blir dermed et tema som handler om *konstruksjon av mening*, og hvor målet ikke handler om å skulle finne ”den egentlige verden”, men snarere være åpen for flere ulike innfallsvinkler og forståelser av et fenomen (Skjørten, 1994). Dermed blir det relevant å studere eventuelle forskjeller i opplevelse og fortolkning av handlingen grovt ran.

For å komme frem til en *forståelse* av handlingens mening for mennene, valgte jeg en fenomenologisk ramme for arbeidet med oppgaven. Fenomenologiens sosiologi er basert på en ide om en sosial konstruksjon av virkeligheten gjennom den menneskelige interaksjon og de symboler de bruker til å tolke og skape mening til omverdenen. Det ble derfor viktig ”å gå til sakene selv” eller på tysk, ”zu den Sachen selbst”, slik fenomenologenes forløper Husserl

³ Harriet holter (1996) skriver dessuten at spørsmål om den kvalitative forskningens begreper om validitet og reliabilitet bør behandles ut fra egne begreper om gyldighet og pålitelighet, langt mer uavhengig av den kvantitative forskningen. Hun eksemplifiserer blant annet med at forskningsresultatene skal være *sannsynlige* og at skal kunne *testes* i en annen faglig sammenheng. Hun henviser også til Kvale (1997) som hevder at en undersøkelses kvalitet er ”et spørsmål om å spørre riktig”.

uttrykker det (Bjurwill, 1995: 5). Weber så det også som meningsfullt å legge vekt på ”den sociala handlingens meningsfulla natur” (Hughes og Månsson, 1988: 53). Berger og Luckmann (1987) skriver også at ”virkeligheten” er skapt av samfunnet, og ettersom samfunnet er satt sammen av ulike sosiale sammenhenger vil det også bestå av flere ulike ”virkeligheter”. Eksempelvis vil utøveren av et grovt ran oppleve handlingen på en annen måte enn en student ved universitetet og kanskje spesielt den som utsettes for ranet. En utøver av grove ran skaper sin virkelighet innenfor andre miljøer enn det studenten eller offeret for ranene gjør. Cecilie Høigård er inne på det samme der hun sier:

”Handlinger gis sosial mening av deltakerne i et samfunn. Hvilken sosial mening vi tilskriver en handling, danner grunnlaget for hvordan vi kategoriserer handlingen. Ulike grupper i samfunnet kan også gi samme handling ulik mening (...)”
(Høigård, 1997: 14).

Vesentlig her er også G.H. Meads symbolske interaksjonisme⁴ som bygger på antagelsen om at mennesket utvikler ”(...) sin personlighet, individualitet og identitet gjennom språklig symbolutveksling i samhandlingsprosesser med mennesker rundt seg.” (Korsnes, Andersen og Brante, 1997: 319). Det betyr at menneskets sosiale handlinger er produsert og formet av ulike oppfatninger av en virkelighet, og at en vitenskapelig forklaring av disse sosiale aktørers virkelighet krever *nærhet* til dem, noe som gjør at vi kan se deres virkelighet med deres øyne:

”Det räcker således inte med yttre bedömningar av människor, dvs det räcker inte att tala om vad som sker oberoende av de inblandades upplevelser av det som sker.”
(Hughes og Månsson, 1988: 83).

Dette sammenfaller i stor grad med det Levin og Trost (1996) skriver om at menneskets atferd bare kan sees i forhold til hele sammenhenger, der den enkelte handler i tilknytning til egen definisjon og tolkning av *sin* virkelighet, noe som vil gjenspeiles gjennom hele denne avhandlingen. Dette må igjen sees i lys av at all interaksjon er sosial, at vi interagerer ved hjelp av ulike symboler og at mennesket er et aktivt handlende vesen som befinner seg i nuet.

Det ”løse”, ustrukturerte intervjuet ble den viktigste kilden til kunnskap om hvordan gjerningsmennene oppfattet egne handlinger; sin ”virkelighet”. Jeg tok sikte på det Kvale kaller ”det halvstrukturerte livsverden-intervjuet” som han definerer som ”et intervju som har som mål å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomener” (Kvale, 1997: 21). Menneskes erfaringer

og tankeopplevelser rundt ranene ble derfor verdifulle fordi det gjenspeilet deres subjektive opplevelse av ranene og omstendighetene rundt dem.

Men kan jeg være sikker på at jeg virkelig ”forstår”? Marie Indahl (1995) skriver i sin hovedfagsavhandling ”Stoff til ettertanke. Intervjusedokumenter med 5 norske menn dømt for narkotikalovbrudd” om sin kvalitative tilnærming i undersøkelsen. Som utgangspunkt for intervjuene skriver hun om det Pål Repstad (1993) kaller ”forståelsesfull sosiologi”. Hun påpeker imidlertid sin egen begrensning i forhold til hvilke forutsetninger hun har for å kunne være ”forståelsesfull” fordi hun visste lite om narkotikaselgere på forhånd, og fordi hun ikke uten videre kunne tilskrive seg å være ”forståelsesfull”. Hun henviser derfor til Max Webers begrep ”verstehen”, som på engelsk betyr ”meaningful understanding” som henviser til mening og forståelse; en mer ”forstående sosiologi”. På samme måte hadde jeg liten kunnskap om mennene som begår ran før undersøkelsen. Intervju som metode kunne i så måte gi meg flere muligheter til å nærme meg fenomenet, både gjennom *nærhet* til intervjupersonene og gjennom den *fleksibilitet* den kvalitative metode tillater, spesielt på to områder. For det første i forhold til hvordan jeg nærmer meg de ulike informantene, både når det gjelder spørsmålsstilling og rekkefølgen disse blir stilt. For det andre i forhold til de *erfaringene* jeg gjorde meg underveis i datainnsamlingsfasen, hvor jeg blant annet oppdaget at visse problemstillinger var mindre vesentlige enn antatt eller at noen temaer informantene var opptatt var utelatt fra min side (Holme og Solvang, 1992). Disse oppdagelsene gjorde at jeg kunne tilpasse metoderedskapet bedre underveis, i tillegg til at andre eventuelle misforståelser i forhold til spørsmålene kunne oppklares underveis i intervjuet.

Metoden har også sine begrensninger med hensyn til den informasjon informantene velger å gi meg og hvordan jeg velger og tolke den. Kan det eksempelvis være slik at de forteller meg det de tror jeg vil høre, eksempelvis ved å alminneliggjøre ranene eller gi meg noen ”saftige” historier til hovedoppgaven min, eller at de vil tøffe seg litt? Finstad og Høigård problematiserer dette i boken ”Bakgater” (1993) der de stiller spørsmålet om informanten kanskje vil gi dem ”godt stoff” til undersøkelsen. Videre kan man også stille spørsmålstegn ved hvilke deler av intervjuet jeg legger merke til og velger å notere. Hva lot jeg meg fange av og hva anså jeg som viktig nok til å bli notert ned? Hvilke deler så jeg som så uviktige at jeg utelot det? Fra utenforstående fikk jeg ofte spørsmål om jeg trodde på det informantene sa.

⁴ Mead fremstilles ofte som interaksjonismens grunnlegger, mens Levin og Trost (1996) vektlegger også andre sentrale personer, eksempelvis James, Dewey og Blumer.

Jeg må da svare at jeg først og fremst ikke var der for å ta stilling til hvorvidt de snakket sant eller ikke, og løgn i seg selv kan også sies å være et funn (forutsatt at man vet at det er løgn). Dessuten var det viktig for meg å ha et åpent utgangspunkt der jeg hadde tillit til informantene, noe som også kunne gi dem et bedre utgangspunkt i forhold til meg. Nesten uten unntak føler jeg meg trygg på at informantene *ikke* gikk bevisst inn for å fortelle meg løgner, men snarere var opptatt av formidle *sin* opplevelsesverden.

1.4 INTERVJUINGEN

Intervjuene hadde en varighet på alt fra 2-5 timer. Ved et par tilfeller hadde jeg to intervjuer med informantene fordi de hadde avtaler under det første intervjuet slik at vi ikke rakk å bli ferdige. Av og til vurderte jeg oppfølgingsintervjuer, men slo det fra meg av flere årsaker. En årsak var at jeg ikke ville ”mase” til tross for at informanten hadde sagt at jeg gjerne måtte komme tilbake. En annen årsak var en ”magefølelse” som sa at det jeg ikke hadde spurt om under det første intervjuet, ville jeg heller ikke spørre om under det andre intervjuet. Ikke fordi jeg følte et tidspress. Det kunne heller være en følelse av å ikke trå informanten *for* nære og være varsom i forhold til dem.

I ettertid var jeg ofte frustrert over spørsmål jeg ikke stilte, enten det var med eller uten hensikt. Likevel tror jeg det er viktig å ikke undervurdere de beslutninger jeg tok under intervjuet. I en intervjusituasjon tror jeg forskeren føler på seg hvor langt han/hun kan gå og hva som er riktig å gjøre i forhold til informanten. Jeg føler meg sikker på at jeg ville ha handlet på samme måte i forhold til pågåenhet/tilbakeholdenhet hvis jeg kom opp i de samme dilemmaene om igjen.

I en kvalitativ forskningsprosess er det flere faktorer som er med på å påvirke utfallet i enhver fase av prosessen. Spesielt i intervjusituasjonen vil faktorer som registreringsteknikk, informantene og forskeren selv ha en påvirkning på situasjonen og dermed også resultatene (Vegheim, 1995). Selv oppdaget jeg raskt hvordan min *væremåte* kunne være utslagsgivende på flere måter. En tydelig faktor handlet blant annet om *måten å stille spørsmål på* eller *hvilke spørsmål* jeg valgte å stille, noe som igjen hadde sammenheng med informantens fremtoning og/eller egen usikkerhet og sjenanse. Det faktum at jeg tvilte på meg selv og egne ferdigheter, ser jeg som en viktig side av intervjusituasjonen – både som en mulighet og en begrensning. En mulighet, fordi varsomhet og beskjedenhet kan virke mer tillitsvekkende enn en brå og bestemt fremtoning. En begrensning, fordi jeg kan ha vært *for* tilbakeholden med å stille

spørsmål. Et eksempel kan være et av de første intervjuene. Informanten var sjenert, og det var jeg også; jeg hadde liten erfaring med intervjuene og er ofte sjenert med fremmede. Som resultat ble jeg veldig rolig og merket selv at jeg snakket litt lavt. I tillegg snakket mye rundt intervjuet, og utelot spørsmål jeg var redd ville være for personlige og nærgående for han, blant annet spørsmål om hans bakgrunn eller såre ting rundt ranene han hadde begått.

Underveis i intervjuet kom han imidlertid inn på disse temaene selv uten at jeg stilte spørsmål og uten at jeg ba han utdype noe særlig rundt, for det var helt tydelig såre temaer for han. I dette tilfellet tror jeg at min beskjedenhet kan ha vært en fordel ved å ikke kaste informanten inn i temaer han ikke ville snakke om, og heller la han bli tryggere og ta initiativet selv. Og jeg tror ikke jeg ville ha fått noe særlig mer informasjon om jeg hadde vært mer pågående og stilt flere oppfølgingsspørsmål.

Et intervju er en helt spesiell situasjon der to fremmede mennesker skal bruke en tilmålt tid på å spørre og svare på spørsmål som det ellers ikke ville vært naturlig å spørre om etter et så kort bekjentskap. Jeg var ofte syk av å grue meg. Ikke fordi jeg skulle snakke med menn som hadde begått grove ran, men i ”gruingen” lå det heller bekymringer om andre ting; at informanten synes spørsmålene mine er «dumme», at jeg ikke klarer å skape en avslappet stemning under intervjuet eller frykten for å ikke stille gode spørsmål. I tillegg var situasjonene forskjellig hver gang både fordi det var ulike fengsler, ulike besøksrom og ikke minst fordi det var ulike mennesker jeg skulle møte.

Selv om informantene selv hadde tatt kontakt med meg for å delta i undersøkelsen følte jeg ofte at jeg trengte meg på og betvilte deres ”frivillighet”. Dette ga seg utslag i måten å intervju på, litt avhengig av hvem jeg intervjuet. Der informantene ga tydelig uttrykk for at intervjuet var en positiv opplevelse, slappet jeg av og tok intervjuet mer med ro og stilte flere oppfølgingsspørsmål. Dersom de ikke svarte på spørsmålene, tok jeg dem lettere opp igjen. Der informanten derimot virket litt sjenert eller skeptisk, ble også jeg mer tilbakeholden og redd for å trå dem for nære. Jeg ble da raskere til å stille spørsmål fordi jeg ville skynde meg å bli ferdig med intervjuet, og hvor jeg av og til kunne si ”Nå er jeg snart ferdig, altså”. I slike situasjoner kjente også jeg mer på egen beskjedenhet og sjenanse, noe som hindret meg i å be om utdypning på ulike punkter eller forklaringer der ting var uklare. Disse intervjuene kunne føles som ”masing” fra min side fordi jeg he brukte intervjuguiden mer aktivt enn der informanten snakket i vei uten mine avbrytelser. Dermed ble jeg også redd for at informanten

skulle føle at han ikke klarte å oppfylle mine krav til intervjuet, noe som det slett ikke var noen grunn til å føle.

Under intervjuene oppdager jeg et stadig tilbakevendende spørsmål: hvordan skulle jeg forholde meg til det de fortalte? Det informantene forteller meg trekker meg i to retninger. Jeg ville ikke vise at jeg godtar mye av det vonde de har gjort og den smerten de har påført andre mennesker. Samtidig kan jeg heller ikke vise at jeg av og til sitter med en klump i magen når de forteller. Men ettersom intervjuet går er det akkurat som om de slapper mer av, blir mer fortrolig med meg og mine reaksjoner, eller mangel på sådanne, og slutter å lete etter uttrykk for sjokk eller vantro hos meg. De ser ut til å slå seg til ro med min tilsynelatende lite påvirkede rolle som tilhører.

Bengt-Erik Andersson skriver i sin bok ”Som man frågar får man svar” (1995: 12) følgende: ”Att läsa sig till hur man utför et intervju är svårt. Det är som att läsa sig till hur man dansar.” Jeg vil uten forbehold støtte meg til denne observasjonen.

1.4.1 Registreringsteknikk

Som registreringsteknikk valgte jeg å bruke papir og blyant fremfor en båndspiller. Dette gjorde jeg av flere årsaker. For det første kunne en båndspiller virke hemmende på informantene ettersom temaet for intervjuet handler om dem og deres lovbrudd. Flere av informantene fortalte om lovbrudd de ikke var tatt for eller andre versjoner av ranene enn hva som hadde kommet frem i retten. Antagelig ville jeg ha mistet denne typen informasjon med en båndspiller og hvor papir og blyant kan virke mindre truende enn en båndspiller. For det andre kunne informantene snakke fritt mens min notering ga naturlige pauser under intervjuet der informanten fikk rullet seg en røyk, drukket brus, spist pastiller eller fortsette å snakke etter en tenkepause. Ofte kan røyken fungere som et felles prosjekt mellom forsker og informant der begge får tid til tenkepauser. Ettersom jeg ikke røyker kunne noteringen i stedet virke som en beroligende faktor fordi vi da ble tvunget til å bruke god tid. For det tredje så det ut til at min aktive notering virket motiverende på informanten, fordi den ble tatt som et tegn på at han sa noe viktig eller interessant, noe som gjorde at de utdypet ytterligere.

Argumentene for å bruke båndspiller er ofte at man får med seg mer av intervjuet, både fordi man har fått tid til å være mer oppmerksom overfor informantene og fordi man har alt på bånd i ettertid. Kanskje har jeg gått glipp av gode sitater, nyanser eller informasjon jeg ikke har

kunnet huske i ettertid. Likevel tror jeg at jeg har vunnet mer enn jeg har tapt på å notere under intervjuet, både med tanke på typen informasjon de ga meg, samt en roligere stemning under intervjuet.

1.4.2 Kontakt, kommunikasjon og tillit – med fengselet som ramme

I denne undersøkelsen kunne jeg ikke velge sted for intervjuene; det måtte bli fengselet. Det er sannsynlig at dette har påvirket intervjusituasjonen. For meg var dette et ukjent sted der jeg, spesielt i begynnelsen, følte meg utrygg. Fengslenes fysiske omgivelser kan ikke sies å innby til tillit eller gjestfrihet. Umiddelbart kunne man tro at dette var informantens ”territorium”, der han således ville føle seg tryggere fordi det var *jeg* som kom til *deres* omgivelser (Hammersley og Atkinson, 1995). Likevel vil jeg ikke vurdere fengselet som ”deres” sted der de hører til, slapper av og føler seg trygge. Tvert imot. Fengselet er et sted som ifølge informantene, innbyr til utrygghet og mistillit overfor menneskene rundt dem. Jeg kunne ikke se at jeg skulle være noe unntak. I tillegg var heller ikke de fysiske trekkene ved besøksrommene med på å skape en god stemning. Rommene var ofte kalde, vinduene hadde gitter og skinnmøblene gjorde atmosfæren enda kaldere med sine knirkende lyder og sitt blanke utseende. Det var ekko i rommene når vi snakket. Noen steder hadde de pyntet litt opp med bilder, matchende farger på vegger og gardiner. Likevel skinner kontrollen igjennom; de raslende nøklene ute i gangen, menneskene i uniform, retningslinjer om forbud og påbud, og spesielt ringelyden når noen vil inn eller ut av fengselet. Av og til kunne jeg også merke en oppvakthet hos informantene som om de ventet på at noen straks ville hente dem eller forstyrre intervjuet. Noen tittet ofte mot døren når de hørte en fengselsbetjent rope ute på gangen. I denne konteksten skulle jeg bygge opp et forhold til informanten som skulle baseres på ro, trygghet og tillit. Hvordan skulle jeg klare det?

Det at jeg ikke representerte en del av fengselssystemet så ut til å være et godt grunnlag for en tillitsforhold mellom meg og informantene. Jeg kom heller ikke fra politiet, sosialkontoret eller en type instans der informantene kanskje tar på seg forskjellige roller avhengig av hvem de snakket med. I dette intervjuet fikk de også en rolle, men nå som ”eksperten” der *de* fikk oppmerksomheten uten noen vesentlig innblanding fra min side. Jeg kom som en uavhengig person de aldri hadde vært i kontakt med før, noe flere sa at de opplevde som befriende. Flere ga uttrykk for at det faktisk føltes godt og sitte og snakke om ranene, ofrene, andre lovbrudd eller rusen uten at det fikk noen konsekvenser for dem. De kunne til og med fortelle om hvor gøy det var å begå lovbrudd!

Likevel var noen forståelig nok skeptiske. Man kunne kanskje tro at det å fortelle om seg selv skulle være en kjent sak for denne typen informanter fordi de er ”i systemet” og er vant til å fortelle ulike instanser om seg selv og sin bakgrunn. Men dette ble en annen rolle, noe som også kunne gjøre dem usikre til å begynne med. Hvem var jeg ”egentlig”? Var jeg ikke ute etter annet enn å vite hvordan *de* opplevde ranene? Det kunne av og til virke som om de var usikre på hvilken innfallsvinkel de skulle velge, før de kunne være sikre på hvilken side *jeg* stod på. Det hjalp et stykke på vei å fortelle om universitetet, hvem jeg var, hva jeg jobbet med ellers og hvorfor jeg hadde valgt nettopp denne oppgaven. Jeg måtte helt tydelig gi en del av meg selv før de virkelig trodde at jeg ikke representerte fengselet eller politiet, men at jeg kom dit helt av meg selv fordi jeg ville skrive om dem i hovedoppgaven min. På denne måten kunne vi også spinne videre på hva vi lærer om i kriminologien og hvordan de kan fortelle meg hvordan det ”virkelig” er i fengselet. Samtidig som dette ofte fungerte som gode innledningstemaer, så det ut til at det kunne gi informantene en følelse av å kunne hjelpe til.

Kvale (1997: 21) beskriver en samtale som ”en grunnleggende menneskelig kommunikasjonsmåte.” Jeg kan ikke motsi Kvale på dette punkt. Likevel *er* mennesker forskjellig med hensyn til hvor verbal man er i uttrykksform. Noen av informantene svarte direkte på spørsmålene mine, mens andre snakket i vei som et svar på min generelle søken etter informasjon om ran, slik også Whyte (1984) skriver om i tilknytning til sine intervjuer. Et eksempel er Erlend som pratet i vei fra første stund. Han satte seg godt til rette i stolen foran meg og gjorde seg klar til å rulle seg en røyk. En ”rullings” krever imidlertid at man slikker på papiret, men Erlend pratet så mye at han satt med røyken i hånden i nesten en time før han fikk laget den ferdig. Umiddelbart kunne man kanskje tro at det var nervøsitet som gjorde at han snakket sånn, men jeg fikk heller en følelse av at han hadde mye å formidle og et stort behov for å snakke om ranene han hadde begått. I tillegg hadde han tydelig satt seg godt inn i hvem jeg var og hva jeg ville i forkant av intervjuet ved å lese henvendelsen fra meg nøye, noe som sannsynligvis bidro til at han følte seg sikrere på meg.

Små gester fra min side som å kjøpe brus, røyk og pastiller oppdaget jeg også som en viktig faktor i forhold til hvordan de oppfattet meg. Et par av informantene sa at det aldri var noen som hadde tilbudt dem verken brus eller pastiller så lenge de hadde sittet inne, og så spørrende på meg da jeg sa at røyken eller brusen var til dem. Likevel kunne deres innstilling til meg raskt forandres idet jeg spurte dem hva slags brus de ville ha, og hvor de ble litt sjenerte og beskjedne. Dette var ikke ment som bestiktelser, men mer som en selvfølgelighet

ettersom de bruker av sin tid til å snakke med meg. Små kompensasjoner i mine øyne, men større i deres.

1.4.3 Det ikke-verbale språket

Like viktig som hva informantene formidler verbalt, er hva de formidler gjennom det ikke-verbale språket. Det vil for eksempel innebære holdninger, kroppsspråk, blikk, nøling eller stemmeleie. For meg var dette sider ved intervjuet jeg ikke hadde vært bevisst på i forkant av datainnsamlingen, men som ble tydelig allerede ved første intervju. Før jeg overhodet hadde fått presentert intervjuet på en ordentlig måte, begynte den første intervjupersonen jeg snakket med og snakke ustoppelig om hva han hadde gjort, hva han *ikke* hadde gjort, om å bli uskyldig dømt og at han egentlig ikke hadde noe å fortelle meg. Denne snakksaligheten oppfattet jeg som et forsvar fra hans side før jeg hadde fått muligheten til å ”angripe”, spesielt fordi han satt ytterst på kanten av sofaen som om han var klar til å gå. Han følte ikke at han hadde noe å bidra med, sa han. Ved kommende intervjuer var jeg derfor mer aktiv for å få formidlet hvem jeg var, hva dette intervjuet skulle handle om og hvordan de kunne bidra. Det så ut til å roe flere av informantene som kanskje var redde for å ikke gi de ”rette” svarene. Da kunne de sette seg bedre til rette i sofaen og ta seg en røyk mens jeg fomlet, småpratet og lette etter papirer i sekken min.

Blikk og øyekontakt er også en viktig del av det ikke-verbale språket, og var ofte gode rettesnorer for hvordan informanten hadde det. Ser de meg i øynene eller i gulvet? Når ser de meg i øynene og når ser de i gulvet? Noen blikk er såre, noen er skamfulle, mens andre igjen kan være litt ertende og skøyeraktige. Disse kunne lede meg i hvilken grad jeg kunne være pågående eller tilbakeholden. Selvfølgelig kunne blikkene være villedende mer enn veiledende, men i kombinasjon med andre faktorer som kroppsspråk, stemmeleie eller stemningen rundt synes jeg at dette var en viktig faktor å ta hensyn til.

Jeg vil her trekke frem en av de første informantene som eksempel. Han var en svært sjenert og tilbakeholden mann og holdt blikket i gulvet under mesteparten av intervjuet. De få gangene han så på meg var når jeg noterte i blokken min. I begynnelsen tenkte jeg at han kanskje ikke hadde lyst til å la seg intervjuer og at dette kunne være en form for avvisning eller sjenanse. Da ble også jeg mer forsiktig og tilbakeholden med å stille spørsmål. Intervjuet begynte varsomt med ”ufarlige” spørsmål som ikke skulle virke påtrengende. Han svarte kort og stille uten å se på meg. Jeg følte at jeg plaget han og ville bare avslutte. Etter hvert ble

svarene imidlertid lenger, og vi hadde øyekontakt i korte øyeblikk når han smilte. Han fortalte at han var skeptisk overfor fremmede og hadde sjelden kontakt med andre, også i fengselet. Jeg minnet han på at han ikke måtte svare dersom han ikke ønsket og at han kunne avbryte intervjuet når som helst uten at det ville få noen konsekvenser. Men han ville bli. Ikke engang til middag ville han tilbake, noe som for mange innsatte er dagens høydepunkt. Under dette intervjuet tror jeg de første minuttene var avgjørende for resten av intervjuet. Hans mangel på blikkontakt og unnvikende væremåte gjorde meg ytterst forsiktig og forklarende, noe som kan ha vært en faktor i å oppnå en viss kontakt med han likevel.

Ved flere tilfeller følte jeg også at blick og kroppsspråk kunne være *informantenes* måte å rettlede seg i forhold til *meg* på, og spesielt på to måter. For det første kunne de lete etter reaksjoner hos meg når de fortalte om noen av handlingene de hadde begått, som på leting etter en bekreftelse på deres mistanker om min fordømmelse av dem. Det hendte også at de spurte om jeg var sjokkert når de ikke fant den forventede reaksjonen. For det andre kunne mine blick eller uttrykk være en indikator på om svaret deres er godt nok eller om jeg virkelig følger med i samtalen. Det var derfor viktig å stadig gi dem positive tilbakemeldinger og svare bekræftende eller nikkende når de fortalte og bekrefte at man følger med og hører hva de sier (Hammersley og Atkinson, 1995), noe som gjorde at samtalen gikk lettere og oppmuntret informantene videre i intervjuet.

Andre blick kunne være en søken etter beundring, eller kanskje en liten flørt? For eksempel kunne det å ha gjort et stort ran, kommet seg unna politiet eller tatt knekken på andre ”drittsekker” være handlinger som gjør noen av informantene stolte. Synes jeg også at de var helter da? Eller hva hvis de forteller meg at det er spennende når det kommer ei jente fra universitetet og vil snakke med dem? Og særlig ei søt ei... Synes jeg det er litt morsomt?

Det er vanskelig, om ikke umulig, å kontrollere slike ubevisste signaler til enhver tid. Dessuten er det kanskje heller ikke ønskelig, da vi begge bruker slike signaler til å bli tryggere på hverandre og veilede oss i det sosiale samspillet.

1.5 INTERVJUGUIDEN I PRAKSIS

Som redskap for intervjuet brukte jeg en *intervjuguide* (se vedlegg 3) i motsetning til et standardisert spørreskjema. Dette hadde sammenheng med at jeg ikke ønsket for mye styring fra min side, men tvert imot at de synspunkter som kom til uttrykk skulle være et resultat av

informantenes egen forståelse (Holme og Solvang, 1992). Intervjuguiden skulle ikke følges slavisk, men målet for intervjuet var å dekke temaene jeg hadde skissert på forhånd.

Jeg hadde på forhånd ervervet meg en viss kunnskap på området før jeg begynte på intervjuguiden og datainnsamlingen. For et visst innblikk i temaet følte jeg at jeg måtte ha for i det hele tatt å kunne få en god ramme og en rød tråd gjennom intervjumaterialet. Det vil si at et godt intervju bør ha visse rammer i betydningen av å verken være helt ”løst” eller helt ”fast”. Derimot skal det være godt *strukturet* i forhold til *problemstillingen*, men heller ikke så strukturt at man risikerer å miste verdifull informasjon som informanten kunne ha gitt, men som forskeren ikke hadde tenkt på (Holter og Kalleberg, 1996). Jeg var derfor bevisst på å samtidig være åpen for nye vinklinger og andre spørsmålsstillinger enn jeg selv hadde opptegnet på forhånd.

Den ”løse” strukturen viste seg å gi meg en rekke bekymringer. Til tross for at intervjuguiden ikke skulle følges fra punkt til punkt, ble jeg som uerfaren forsker hengt opp i den under intervjuet i frykt for å miste oversikten og dermed gå glipp av store deler av intervjuet og for å ikke få stilt alle spørsmålene jeg selv mente var viktig. Jeg var opptatt av å skulle stille de ”riktige” spørsmålene og få svar på ”alt”. Til tross for at et ustrukturert intervju skal gi rom for *informantenes* vektlegging av ulike temaer, skal man samtidig holde en viss ramme rundt intervjuet. Jeg var redd for å miste tråden under intervjuet slik at rammen for intervjuet blir totalt forskjøvet. Og hva hvis spørsmålene mine er ”dumme”? Hva hvis de ikke er forankret i virkeligheten overheadet? Jeg tenkte på Bengt-Erik Andersons bok med tittelen ”Som man frågar får man svar” (1994).

Jeg fant imidlertid ut at intervjuguiden virket godt som en veiledning og hvor informantene selv tok initiativ til å snakke om temaer jeg på forhånd hadde skissert. Overraskelsen bestod snarere i at noen av de temaene jeg trodde var store og sentrale, viste seg å være små eller mindre interessante for dem. For eksempel hadde jeg en forventning om at det å bli tatt, å få dommen og lignende ville være hendelser de var opptatt av. Derimot viste det seg at for flesteparten var dette ting de nevnte i forbifarten før de gikk videre på noe annet. Følgelig ble det noen forandringer i intervjuguiden underveis.

Etterhvert som jeg ble bedre kjent med intervjuguiden gikk intervjuene lettere. Da ble det lettere å være oppmerksom overfor informanten og spørsmålene gikk lettere uten at jeg stadig

måtte kikke ned på papiret for å huske hva jeg skulle spørre om eller hvor vi var. I hvilken grad jeg gjorde bruk av spørsmålene i intervjuguiden kunne variere avhengig av hvor verbale eller pratsomme informantene var. Der informanten snakket i vei og fortalte om det meste virket det overflødig for meg å stille mange oppfølgingsspørsmål fordi han var så utfyllende selv. Der informanten derimot var lite utfyllende og gi kortere svar ble det naturlig for meg å stille flere oppfølgingsspørsmål eller stille spørsmål som var så "ufarlige" som mulig. Spørsmålene mine ble da mer konkrete; "hva skjedde når..." i stedet for "hva følte du når...". Etter hvert som han ble tryggere i situasjonen og ble mer aktiv i intervjuet kunne jeg komme mer inn på spørsmål om følelser og opplevelser av ulike situasjoner de før hadde beskrevet. Det er dette Whyte kaller "*terms of restrictivness*" (Whyte, 1984: 101) hvor han skiller mellom *beskrivende* spørsmål om hva som hadde skjedd og *evaluerende* spørsmål om hva informantene følte. Han mener at en blanding av disse spørsmålstypene kan være hensiktsmessig avhengig av intervjuets motiv og responsen fra informanten.

Balansegangen mellom det å skulle holde seg til intervjuguiden samtidig som man gir rom for småprat om helt andre ting, kunne av og til være vanskelig. De fleste av informantene var ofte innom personlige temaer som kjærester, seksualliv, sjekking, stempling av dem som kriminelle eller fremtidsutsikter. De ville også vite noe om meg og mitt liv eller få mine personlige synspunkter på ting vi snakket om. Det kunne av og til føles som om rollene ble byttet om, slik også Vegheim (1995) skriver om sitt møte med kvinner i fengsel. Dette var helt greit så lenge vi snakket om "ufarlige" temaer som kriminologi, prisen på hybler i Oslo eller generelt om forholdet mellom jenter og gutter. Men hva når de stiller helt konkrete spørsmål om meg og mitt liv? Hvor jeg bor, om jeg har kjæreste, om jeg har noen liknende vonde opplevelser som dem eller konkrete spørsmål om sex. Hvordan kan jeg ta uten å gi noe tilbake? Grensene her var hårfine, og det ble en kunst å unngå slike dilemmaer uten at informantene skulle føle seg avvist. Dette følte jeg også var en viktig del av kommunikasjonen oss imellom. Et eksempel kan være en informant som tydelig hadde et stort behov for å snakke om andre temaer enn det intervjuet dekket. Han ønsket å snakke mer om ting som hendte i livet hans akkurat nå; om familien, kjæresten eller om sider ved seg selv som usikkerhet og sjenanse. Umiddelbart kunne dette høres irrelevant ut. Jeg tror imidlertid at disse avbrekkene gjorde at han ble mer fortrolig med meg og stemningen ble mer avslappet under intervjuet. Samtidig ville jeg ikke komme altfor langt ut på viddene i frykt for å ikke finne veien tilbake, så jeg prøvde diskret å finne veien tilbake til samtalens utgangspunkt og tenkte at vi kunne ta opp igjen disse trådene til slutt. Det viste seg imidlertid at flere av

informantene som ville snakke om andre temaer enn intervjuet, selv nøstet trådene tilbake til intervjuetemaene etter en stund der de kunne prate fritt om andre ting.

William Whyte mener i sin bok "Learning From the Field" (1984) at forskningsintervjuet i så måte kan ha visse likheter med det "terapeutiske intervju" hvor informanten kan snakke om hva han vil. Forskeren skal ikke avbryte med mindre det er for å lede informanten inn igjen på selve kjerneintervjuet slik at intervjuet ikke sklir helt ut. Han/hun skal heller ikke være fordømmende eller gi informanten råd. Forskningsintervjuet skal handle om det som er viktig for informanten. Samtidig presiserer han viktigheten av at intervjuet også skal handle om ting som er viktig for forskningen, nemlig fenomenet man skal undersøke.

1.6 KJØNN OG ALDER SOM METODEREDSKAP

Eva Lundgren (1993) skriver om hvordan man i en intervjusituasjon gradvis kan omdefineres fra å være *forsker* til å være *kvinne*. I min mellomfagsoppgave i kriminologi "Krise- og rådgivningstelefonen for menn" (1995) skriver jeg om en slik opplevelse, der noen av mennene jeg intervjuet inntok rollen som "bedreviteren" eller "farsrollen" overfor den "unge piken" de så ut til å oppfatte meg som. I dette prosjektet opplevde jeg også at min rolle som jente til tider ble overskygget av min rolle som forsker. Men til forskjell fra mellomfaget kom det denne gangen mer til syne gjennom kommentarer om mitt utseende; å bli sett som søt og uskyldig, eller spørsmål om jeg hadde kjæreste.

Det er sannsynlig at disse forskjellene henger sammen med spesielt to faktorer; *likhet i alder* og den *situasjonen* mennene befinner seg i; *i fengsel*. Likhet i alder gjør at relasjonen ikke lenger var preget av at jeg var den lille jenta der den voksne mannen skulle fortelle meg noe om "voksenverdenen". Jeg var snarere blitt en jente på lik linje med dem som forholdsvis unge gutter, der forholdet mellom oss har blitt et forhold mellom mann og kvinne, og ikke ung jente og voksen mann. Fengselet som setting gjør i tillegg at jenter ikke er daglig kost for informantene og hvor spenningen rundt det å få besøk av en fremmed jente kanskje er høyere enn den ville vært for en mann utenfor fengselet. En av informantene mente at det at jeg var jente kunne ha en innvirkning på de innsattes velvillighet til å delta og gjennomføre slike lange intervjuer. Et morsomt eksempel var en informant som fortalte at han ikke orket og delta da han så at "Kristian" hadde skrevet under på forespørselen. Da han plutselig så at det var "Kristin" ombestemte han seg og sendte svarslippen av gårde.

Under intervjuene stod mennene forholdsvis fritt til å fortelle hva de ville om ranene de hadde begått, og til en viss grad om andre ting. Noen hadde kjæresten, men det var ofte jenter som ruset seg og som ikke ville høre om hva guttene hadde gjort. Jeg derimot, var rusfri, viste interesse for det de hadde å fortelle og ga dem kanskje en bekreftelse på at de var greie gutter – tross alt. Jeg blir den som forstår og aksepterer. I tillegg kunne de fortelle meg hvordan ting var, noe som også kan ha bidratt til min bekreftelse av dem. Dermed kunne det i noen tilfeller virke som om jeg ble den som representerte deres ønsker; en rusfri dame de kunne fortelle alt til. Mine spørsmål, forsøk på å forstå og tilsynelatende mangel på fordømmelse overfor dem ble ofte forvekslet med en slags aksept for deres handlinger, og kanskje også at jeg likte dem godt i tillegg? Brandsæter beskriver sine intervjuer med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn på følgende måte:

”(...) Jeg blir et kvinnemenneske som gir dem en etterlengtet kontakt med det svake kjønn; jeg representerer Kvinnen, og bekrefter informantens mannlighet og heteroseksualitet.” (Brandsæter, 1995: 39)

Det er imidlertid ikke alltid de snakker til meg som jente, men for det meste blir jeg snarere definert som en ”medspiller”, en de kunne klage til og fortelle at de har blitt urettferdig behandlet, eller få meg med på at ran kan begås bare fordi det er så spennende; det skjønner jo jeg... Brandsæter skriver at hun opplevde det på samme måte:

”Det er imidlertid ikke entydig slik at jeg defineres som ”kvinne”, noen ganger synes de også å definere meg som ”mann”, eller som ”en av oss” (Brandsæter, 1995: 39).

Denne vekslingen mellom definisjonen av roller kunne veksle raskt og nesten umerkelig. For det meste virket det som de så på meg som en medspiller. Plutselig dukket det opp innslag av flørt for så å raskt komme tilbake til saken. Jeg kan ikke påberope meg å ha vært passiv i denne prosessen. Eksempler kan være der informantene har kommet med komplimenter, og jeg bare har smilt unnnvikende eller fnist det hele vekk. Hvorfor satte jeg ikke klarere grenser? Hvorfor understreket jeg ikke tydeligere min rolle som forsker? Jeg tror at en taktikk der jeg skulle ”sette foten ned” ville ha avsluttet intervjuet før vi hadde begynt. Ved å glatte over slike kommentarer ble det et forsøk fra min side på å bevare relasjonen mellom meg og informanten. Samtidig kunne jeg kanskje heller ikke forvente at dette ikke skulle bli et tema? En intervjusituasjon er strengt tatt den samme som alle andre sosiale samspill mellom kvinne og mann, og hvor usikkerheten overfor hverandre kanskje forsterker dette samspillet ytterligere. Brandsæter (1995: 41) sier følgende: ”Bekreftelse gjennom ”flørt” kan sees som den kjente kommunikasjonsformen når man ellers er ”fremmede” for hverandre.” På samme

måte sier Frøberg i sin studie om forholdet mellom menn og kvinner på arbeidsplassen, ”(Be)driftskultur”: ”Da tyr man til det man har felles: Du er kvinne og jeg er mann.” (Frøberg i Brandsæter, 1992: 41).

For noen informanter så ikke min rolle som jente ut til å være et tema, og ble heller ikke nevnt. Noen sa eksplisitt at min rolle som jente ikke hadde betydning overhodet, men hvor det var viktigere at intervjuet opplevdes som en ålreit situasjon å være i, uavhengig om jeg var mann eller kvinne.

1.7 DILEMMAER

1.7.1 Et spørsmål om tillit

Det å kunne opprette en viss grad av tillitsforhold mellom forsker og informant vil være en nødvendig (om ikke tilstrekkelig) forutsetning for et godt intervju. Det gir en trygghet for informanten som kanskje vil gjøre situasjonen lettere å være i, og det vil være en fordel for forskeren i form av bedre informasjon og etisk forsvarlighet. Samtidig som det skal skapes en positiv og god relasjon mellom forsker og informant, kunne jeg også se dette som et lite dilemma. I det ligger en tanke om hvem som egentlig har størst utbytte av å bygge opp et slikt tillitsforhold for en så kort stund som et intervju varer. Det vil si, et intervju med en varighet på noen timer kan selvfølgelig ikke bygge en grunnleggende relasjon mellom to mennesker, men det kan skape en god tone uten mistenksomhet overfor forskeren som klart vil lette intervjusituasjonen for begge parter. Likevel ser jeg det som viktig at informantene ikke føler seg misbrukt i etterkant av intervjuet og at forskeren bør være oppmerksom på dette. Selv kjente jeg ofte på denne følelsen. Jeg kunne føle at jeg lurte dem. Dette til tross for at jeg nøye hadde informert dem på forhånd om at dette kun var ett intervju som antagelig ville ha en varighet på noen få timer og hvor det ikke var knyttet noen fordeler eller ulemper knyttet til om man ønsket å delta eller ikke. Selv om informantene tilsynelatende ikke kommer til intervjuet med forventninger om vennskap eller hjelp, kunne kanskje denne forventningen snike seg inn eller bli mer tydelig etter hvert som vi har snakket mye sammen. Situasjonen var lik ved hvert intervju: jeg kom med et åpent sinn, et stort smil og med tilbud om både brus, røyk og pastiller. Jeg fortalte hvor fint jeg syntes det var at de ville stille opp og at de kunne avbryte dersom de ønsket det. Jeg ga dem en rekke valg de fleste ikke var vant til å få i den livssituasjonen de nå befant seg i. Dette var ikke et bevisst valg fra min side for å oppnå noe, men mer en holdning til dem som virkelig var oppriktig fra min side, men som jeg likevel var

redd for å skulle bli oppfattet som en måte å ”komme innpå” dem på. Spesielt var denne følelsen sterk *etter* intervjuet. Jeg kom, lokket masse informasjon og tanker ut av dem og gikk igjen. Med andre ord: hvor forsvarlig er det å vekke tillit hos disse menneskene for en kort stund, for så å forlate dem på egen hånd?

Jeg har brukt mye tid på å finne gode argumenter for hvor forsvarlig det var. Det gjør seg spesielt gjeldende med hensyn til mine informanter som anses som den ”svake” part. De som så klart ikke stolte på noen i fengselet skulle jeg få til å stole på meg. Når jeg hadde klart det, vel, da skulle jeg bare forlate dem der. Tilbudet om å ringe meg hvis det var noe de ville snakke om minnet jeg dem om flere ganger. Likevel følte jeg at et takk fra min side ikke kunne oppveie hva de faktisk hadde gjort for meg; uten dem, ingen oppgave. Kanskje er dette en overdrivelse der jeg fratrar informanten evnen til å ta ansvar for egne handlinger eller å kunne takle situasjonen på en tilfredsstillende måte. Kanskje gjør jeg min egen redsel for å føle meg som et objekt, til informantens? Dessuten bør jeg ikke se bort ifra det flere av mennene fortalte om at det kunne være fint å få fortelle hvordan det var, hvordan *de* så på handlingen, slik jeg var inne på tidligere i kapitlet.

1.7.2 Å sette grenser

Det å sette grenser var jeg heller ikke forberedt på i den grad det faktisk viste seg å bli nødvendig. Det kunne handle om grensesetting både under og etter intervjuet. Grensesettingen gjaldt både i forhold til dem og meg selv, og det var to spørsmål som gjorde seg spesielt gjeldende: Når skulle jeg sette grenser og hvordan skulle jeg gjøre det?

Under intervjuet kunne det for eksempel handle om hvor mye jeg skulle la informantene fortelle meg. Når skulle jeg si stopp? Flere av informantene var veldig åpne i forhold til de fleste temaer, og jeg undret meg over om de var det fordi de selv ønsket det eller om de trodde at de måtte være det. Min åpne og positive væremåte kan også ha bidratt til at de i øyeblikket har lyst til å være åpne mens de i ettertid, når jeg har gått, føler at de har latt seg rive med i situasjonen. Det hendte at jeg minnet dem om frivilligheten, og sa av og til at ”dette trenger du ikke fortelle meg hvis du ikke har lyst”, men det var likevel ingen som avbrøt noe de hadde begynt på. Der de ikke hadde lyst til å svare, noe som sjelden var aktuelt, sa de dette før de begynte på noe. Det kunne eksempelvis dreie seg om lovbrudd de ikke var tatt for.

På samme måte var dette et dilemma som gjaldt *mine* grenser. Hvor mye og hva skal jeg la dem fortelle? Dette gjaldt spesielt i et par tilfeller der informantene ville fortelle om eget

seksualliv. Hvorfor ville de fortelle meg dette? Var det for å informere, var det temaer de selv var opptatt av eller kunne det dreie seg om å faktisk teste meg og mine grenser? Kanskje hadde de andre grenser med hensyn til slike temaer enn meg? En informant fortalte detaljert om planene han hadde for neste perm. To jenter hadde ringt han og lurte på når han kom ut neste gang fordi de savnet han. Han gledet seg til å treffe dem og lurte på hvordan han skulle klare å tilfredsstille begge to på en gang uten at noen av dem skulle bli skuffet. Det var jo så lenge siden han hadde hatt sex. Jeg svarte bare mumlende at han heller burde glede seg til permene og ta slike ting som de kommer, og prøvde å fange opp tråden igjen. En annen informant fortalte detaljert om hva han likte og gjøre når han var ruset på forskjellige stoffer. Han påpekte at dette kanskje var ”hardt stoff” for meg og spurte om jeg ”taklet det”. Igjen bare avfeide jeg det med et lite smil og sa at jeg hadde begynt å bli vant til slikt nå etter så mange intervjuer.

På liknende måte fikk jeg en følelse av å bli invadert da en informant fortalte om egen voldsutøvelse ned til minste detalj. Han gjentok ulike hendelser i detaljer opptil flere ganger, og viste ingen tegn til anger, medfølelse eller refleksjon over det han hadde gjort. Han fortalte inngående om sine planer om å skyte noen når han kom ut. Jeg prøvde stadig å komme tilbake til intervjuet, men jeg klarte bare og holde tråden i korte perioder før han var tilbake til fortellingene om voldshandlingene. Jeg trodde jeg kunne vri meg unna ved å vise på en pen måte at han allerede hadde fortalt det. Han fullførte allikevel historiene og unnskyldte seg med at han husket så dårlig at han ikke visste hva han hadde fortalt for en kort stund siden.

Etter et intervju var det ikke uvanlig at både informanten og jeg følte at vi hadde funnet tonen. For meg var dette hyggelig fordi jeg da kunne være tryggere på at dette var en grei opplevelse for informanten, i tillegg til at intervjusituasjonen ble en tryggere situasjon for oss begge der jeg stilte flere spørsmål uten å være *for* sjenert, og der informanten kunne svare uten å føle det som et press han allerede hadde sagt seg villig til å være med på. Men føltes det da som et slag i ansiktet når jeg da takket for meg og ønsket han lykke til videre? Noen kunne si eksplisitt at ”vi hadde det jo så hyggelig, så kanskje du kunne komme igjen?” Hvor skal jeg da sette grensene? Hva med de som vil treffe meg utenfor fengselet? De kjente jo ikke så mange ”normale”, nyktre mennesker, så det var hyggelig å bli kjent med noen på ”den andre siden”. Men mine grenser *måtte* gå ved fengselsmurene, spesielt der det ble klart at motivene for å kontakte meg senere ikke handlet om å få oppklart eventuelle misforståelser i forhold til intervjuet, men heller en søken etter en annen type kontakt enn den ”profesjonelle” hvor jeg

kun så dem som ”informanter”. Disse grensene ble ikke nødvendigvis satt fordi jeg skulle være ”profesjonell”, men mer fordi jeg da ikke lenger ville ha kontrollen over situasjonen og/eller relasjonen oss imellom. For hva ville da bli det neste og hvor skulle grensene gå for at det skulle være forsvarlig?

1.8 VALG AV PRESENTASJONSFORM I AVHANDLINGEN

På bakgrunn av målet for oppgaven var det viktig å skrive oppgaven på en måte som gjør intervjupersonene tydelige og lar deres fremstillinger bli bærere for avhandlingen. For å få gjennomført en slik tilnærming, så jeg det som hensiktsmessig å la mennene komme til orde gjennom sitater og utførlige beskrivelser av de ulike sidene ved ranene de har begått, for så å bringe meg selv inn ved å trekke linjer og peke på ulike teorier/forfattere som eventuelt relevante. Underveis i avhandlingen finnes det forøvrig mange teoretiske diskusjoner det kunne vært interessant å se nærmere på. Flere av disse har jeg imidlertid utelatt, både av hensyn til avhandlingens omfang og for å ikke avspore fra temaene underveis. Jeg har heller valgt å nevne noen av de som fotnoter.

Gjennom intervjuene fikk jeg se flere sider av mennenes ransbeskrivelser og hvor den muntlige fremstillingen og stemninger under intervjuene ga meg et spesielt utgangspunkt for å forstå handlingen bedre. Da min formidling av intervjuene foregår på skriftlig vis, ser jeg det derfor som viktig å gjøre bruk av mennenes uttalelser i form av sitater i størst mulig grad for gjennom dem å formidle handlingens mening i avhandlingen. På denne måten håper jeg å kunne gi handlingene de nyanser informantene ga den på best mulig måte, til tross for at slike nyanser lett kan falle bort ved overføringen fra tale til skrift. I de fleste sitatene har jeg strøket ord som ”asså” eller slanguttrykk. Dette fordi jeg vil formidle et mest mulig rettferdig bilde av informantene som mulig, da det muntlige språket ofte kan virke ”fordummende” i forhold til både forsker og informant, slik det fremstilles i skriftlig form (Repstad, 1993). Det er også viktig å påpeke at de fleste mennesker vil uttrykke seg annerledes muntlig enn skriftlig, spesielt i en setting som denne der de kunne snakke om handlingene slik de ville, noe som kanskje var uvant for flere av informantene. I tillegg satt flere av informantene inne med hendelser som ikke har blitt snakket om før nå, og som dermed oppleves som kaotiske og ugjennomtenkte, og hvor det blir vanskelig å fremstille det enkelt og tidsmessig riktig i forhold til hva som skjedde når, osv.

Ansvar for sitatene og analysen av materialet hviler ene og alene på meg. Eventuelle feil og/eller misforståelser kan kun tilskrives forskeren, helt uavhengig av informantenes bidrag til avhandlingen. Det vil videre være umulig å fremstille informantenes livsverden perfekt, men jeg har forsøkt å få den til å stemme overens med fremstillingen i avhandlingen så langt jeg kan.

2. NOEN PERSPEKTIVER PÅ GROVE RAN

Som nevnt i kapittelet foran, vil denne avhandlingen dreie seg om en *indre* beskrivelse av grove ran, det vil si utøvernes opplevelse av handlingen. Før jeg går nærmere inn på denne innfallsvinkelen, vil jeg i dette kapittelet gi en beskrivelse av handlingen sett *utenfra*. Dette vil jeg gjøre for å gi leseren et inntrykk av hvordan andre beskriver handlingen, og gjennom dette gi muligheten til å se ran i forhold til hvordan gjerningsmennene fremstiller handlingen.

Jeg vil her belyse ran fra tre ulike innfallsvinkler: a) *straffelovens* definisjon av grove ran, b) beskrivelser av handlingen med utgangspunkt i forskjellig *litteratur* på området, samt c) hvordan handlingen kan oppfattes fra *ofrenes* ståsted. Jeg vil deretter gi en oversikt over utviklingen av registrerte grove ran de siste årene for å gi et inntrykk av de grove ranenes omfang, og til slutt gi en kort historikk over fenomenet.

2.1 STRAFFELOVENS BESTEMMELSER OM RAN

I straffeloven deles ran opp i to typer: ran og grove ran. Disse berammes henholdsvis av strl.§ 267 og §268. I Norges lover (1687-1997) defineres ran, §267, på følgende måte:

”For ran straffes den som i hensikt derved å skaffe seg eller andre uberettiget vinning, bemektiger seg en gjenstand som helt eller delvis tilhører en annen, ved å øve vold mot en person eller sette han ute av stand til forsvar eller ved hjelp av trusler som fremkaller alvorlig frykt for vold mot noens person.

For ran straffes også den som i hensikt og med midler som nevnt, tvinger noen til å foreta en handling som volder tap eller fare for tap for ham eller den han handler for. Medvirkning straffes på samme måte.” (Straffeloven § 267).

Den strafferettslige definisjonen av *grove ran*, §268, er nærmere konkretisert, og lyder som følger:

”Ran straffes med fengsel inntil 5 år. Grovt ran straffes med fengsel inntil 12 år. Ved avgjørelsen om ranet er grovt, skal det særlig legges vekt på om det er brukt grov vold, om det er truet med skytevåpen eller annet særlig farlig redskap, om ranet er nøye planlagt, foretatt overfor forsvarsløs person eller gjelder en betydelig verdi.

Har et grovt ran hatt til følge død eller betydelig skade på legeme eller helse, kan fengsel inntil 21 år anvendes.” (Straffeloven § 268).

Som Bødal og Fridhov (1993) påpeker er det spesielt fire faktorer som har betydning når man skal vurdere ranets grovhet. Disse er: Våpen og redskap, grad av planlegging, offerets mulighet til å forsvare seg og utbyttets størrelse. Ifølge forfatterne har strafferammen loven setter en sammenheng med alle disse momentene, men ofte legges det vekt på bruken av vold under ranet. Dette kan se ut til å stemme overens med mine funn der flere av informantene har

begått ran med lavt økonomisk utbytte, men med høy grad av voldsanvendelse. Definisjonen av ”vold” vil jeg komme tilbake til i kapittel 8.

Både ved ran og tyveri er vinning antatt å være det overordnede målet, slik Bødal og Fridhov (1993) fremstiller det, og slik det ser ut til at straffeloven tolker handlingen. Begrepene kan kanskje skli over i hverandre, men ran skiller seg likevel fra tyveri ved *måten* å oppnå vinning på. Man kan si at et tyveri er en *borttagelse* av noe, mens et ran er en *bemektigelse*.

Bemektigelsen må skje enten ved: a) å øve vold mot en person, b) sette han ut av stand til forsvar eller c) ved hjelp av trusler som fremkaller alvorlig frykt for vold mot noens person. Med andre ord anvendes vold eller trusler om vold for å oppnå vinning (Eikvam, 1973). Dette sammenfaller i stor grad med hvordan informantene i denne avhandlingen beskriver sine ran.

Hvorvidt handlingen defineres som et vinnings- eller voldslovbrudd kan variere. I boken ”Hvor tett et samfunn” (1982) beskriver Christie vold ut fra lovens betegnelse, type handling og hvilken mening handlingen kan ha for gjerningspersonen. Her kategoriserer han grove ran som et *voldslovbrudd*, som dog (på daværende tidspunkt; 1979) utgjør en liten del av voldslovbruddene til sammen, 0,5 %. Eikvam (1973) definerer på samme måte grove ran som voldslovbrudd. Forfatterne av artikkelen ”Stealing and Dealing” (1998)⁵ derimot, mener det er sosiologisk mest riktig å definere lovbruddet som et *vinningslovbrudd*, fordi hovedmotivet bak handlingen ikke er vold, men økonomisk vinning. Bødal og Fridhov ser lovbruddet på samme måte, men stiller seg likevel imellom disse kategoriseringene og beskriver lovbruddet som en klassisk *kombinasjon* av vold og vinning: ”Hensikten er vinning, midlet er vold.” (Bødal og Fridhov, 1993: 4).

2.2 FAGLITTERÆRE FORSTÅELSESMÅTER AV RAN

Faglitteraturens beskrivelser av ran er ikke konkretisert i samme grad som i straffeloven, og ulike forfattere varierer i måten å definere handlingen på. Kanskje er det mer snakk om kategoriseringer eller grupperinger av handlingen. Likevel har de, i likhet med straffeloven, fellestrekk der *bemektigelse* av materielle ting ved bruk av *tvang* er sentrale trekk ved handlingen, og der målet er av *materiell* art. I de utvalg av faglitteratur jeg har funnet frem til

⁵ Artikkelen er en del av et større samlingsverk om ulike typer lovbrudd, deriblant det de kaller ”property crime”, som er relevant i denne sammenheng. Referanse for artikkelen har det imidlertid ikke vært mulig å spore tilbake til. Jeg har likevel valgt å bruke den i oppgaven da den har en rekke relevante funn i forhold til denne avhandlingen og henviser til en rekke andre relevante kilder, bl.a. Luckenbill som også er brukt i oppgaven. For likevel å kunne gå direkte til denne kilden, er en kopi av artikkelen lagt ved som vedlegg (se vedlegg 4).

på området, er det ofte tre måter å kategorisere/definere handlingen på. Disse er a) *åsted for ranet*, b) *gjerningsmannens karakteristika* eller c) bruk av *våpen* under ranet.

2.2.1 Definisjon av ran ut fra åsted for ranet

I sin bok "Heavy Business. Commercial Burglary and Robbery" (1986) skiller Walsh mellom det han kaller kommersielle og ikke-kommersielle ran. Kommersielle ran beskriver han som ran av offentlige bedrifter, mens ikke-kommersielle ran er synonymt med ran rettet mot privatpersoner. Dette er en kategorisering mediene også ofte benytter seg av, der de eksempelvis skriver om bankran, postran, elderran eller barneran. Denne måten å kategorisere ran på sammenfaller i stor grad med hvordan flere av informantene i denne undersøkelsen kategoriserer sine ran, der de eksempelvis kaller dem "bankran" eller "butikkran".

2.2.2 Definisjon av ran ut fra gjerningsmannens karakteristika

Walsh hevder videre at selv om ran kan virke like i utseende, er det relevant å kombinere den overnevnte ranstypologien med en typologi etter *gjerningsmannens karakteristika*, det vil si etter hvilke *ranserfaringer* gjerningsmannen har fra før. Han deler de da opp i "*professional robberies*", begått av profesjonelle ranere og "*opportunist robberies*", det vil si ran som begås når muligheten byr seg. Disse kaller han "amatører" (Walsh, 1986: 7).

De profesjonelle ranerne er kjennetegnet ved at de for det meste begår ran fremfor andre typer lovbrudd. De velger ofte kommersielle mål og anser derfor ikke ranet som ran av personer, men snarere som ran av "the company" der ingen enkeltpersoner står igjen som ofre. De som derimot begår ran når muligheten byr seg, amatørerne, beskriver han som det mest vanlige ranet. Gjerningsmennene binder seg ikke til ran som det eneste lovbruddet, men begår en rekke andre lovbrudd ved siden av. De velger ut lettere tilgjengelige og sårbare mål for ranet, som for eksempel eldre, drosjer eller fulle folk. Utbyttet ved slike ran er også mindre enn ved de store, profesjonelle ranene, slik noen av ranene i denne undersøkelsen også gir eksempler på. Forfatterne av artikkelen "Stealing and Dealing" (1998) hevder imidlertid at bankran er den størst økende ranstypen blant de såkalte "amatørene".

2.2.3 Definisjon av ran ut fra bruk av våpen under ranet

Ran kan videre kategoriseres etter *bruk av våpen* under ranet, det vil si ran eller væpnet ran, noe engelsk terminologi gjør der de skiller mellom "strong-arm robbery", som ofte er referert til som ran uten våpen, og "armed robbery" som er ran med våpen (Forfatterne av "Stealing and Dealing, 1998). I Black's Law Dictionary, kommer man nærmere det man kan kalle en

definisjon av et væpnet ran: “*armed robbery*”: (...) The taking of property from person or presence of another by use of force or while armed with a dangerous weapon (Black`s Law Dictionary, 1990: 108).

I tillegg kan også Katz` (1988) ranstypologi nevnes der han i tillegg til overnevnte kategorier bruker betegnelsen ”stick-up”, som han betegner som ran med bruk av våpen.

Kategoriseringene/definisjonene skiller, til forskjell fra straffeloven, lite mellom ran og *grove* ran. Skillet mellom ”robbery” og ”aggravated robbery” ser ut til å være det begrepsparet som markerer en slik forskjell, slik det står i Kriminalstatistikken.⁶ Ellers er beskrivelsene av ran svært generelle. Eksempelvis definerer P.J. Cook i sin artikkel ”A Strategic Choice Analysis of Robbery” (1976: 174) ran på følgende måte:

”any theft from a person by force or violence or by putting in fear. This includes such crimes as strong-arm robbery, stickups, armed robbery, assaults to rob and attempt to rob.”

I Black`s Law Dictionary (1990: 1329) defineres ran som:

”Felonious taking of money, personal property, or any other article of value, in hte possession of another, from his person or immediate presence, and against his will, accomplsihet by means of force or fear.”

* * *

Bødal og Fridhov (1993) skriver at grunnleggende for alle typer ran, uavhengig av hvordan man definerer det, ligger det en forutsetning om at ran er et lovbrudd som er basert på at flere omstendigheter rundt gjerningsmannen må være til stede. Han/hun må ha et mål der han/hun vet eller antar at det finnes penger/verdier/vinning i større eller mindre grad, han/hun må ha evnen til å skremme eller true ofrene slik at de kan få tilgang på disse godene og han/hun må ha muligheten til å stikke av raskt, enten til fots eller med raske kjøretøyer.

Videre er ran et lovbrudd som kan betegnes som *konfronterende*. Det vil si, at i motsetning til økonomiske lovbrøyttere som svindler eller lurer til seg andres penger i det stille ved hjelp av sin posisjon i forhold til pengeverdiene, og uten at offeret blir oppmerksom på det, er de som raner mer synlige gjennom måten å tilegne seg pengene på. De oppsøker ofrene fysisk og

⁶ Se eksempelvis Kriminalstatistikk 1995: 104.

truer til seg verdiene gjennom trusler og/eller voldshandlinger. Bødal og Fridhov (1993) kaller dette å jobbe *utenfra*, i motsetning til *innenfra*, slik økonomiske lovbrøttere gjør ved å tilegne seg mer penger enn de har krav på gjennom den posisjon de har til pengene. De som raner derimot, jobber utenifra gjennom å ty til fysisk vold både i forhold til mennesker og bygninger. Dette er i tråd med Walsh (1986) der han skiller mellom ulike typer innbruddstyver. Det er forskjell på innbruddstyver, mener han, der noen aksepterer folk til stede, mens andre unngår folk under enhver omstendighet. De som raner vil derimot alltid være i en lovbruddssituasjon hvor noen er tilstede, enten det er snakk om store bankran eller små personran.

Felles for de overnevnte beskrivelser/definisjoner av ran er den *ytre* beskrivelse av handlingen. Definisjonene gir ingen informasjon utover de konkrete handlingsbeskrivelsene. Ser man helt konkret på lovens beskrivelse av hvilke handlinger som skal til for å betegnes som ran kan selve handlingen, hvis man skreller bort konteksten, være alt fra et barn som truer til seg en leke i barnehagen til en mann som med vold og/ eller trusler truer til seg en gammel dames veske (Walsh, 1986). Det er her utøveren selv kan gi oss andre forståelser av handlingen enn den konkrete handlingsbeskrivelsen, og gi oss innsikt om ran fra det man kan kalle ”innsiden”.

2.3 OFRENES OPPLEVELSE AV HANDLINGEN

Dersom man tar utgangspunkt i *ofrene* for ran, vil ran og grove ran fremstilles og beskrives forskjellig fra de ytre, tekniske beskrivelsene av handlingen som er beskrevet over. Fra ofrenes ståsted dreier handlingen seg mer om opplevelser av angst, frykt og redsel. Offerundersøkelser viser til flere ulike psykologiske ettervirkninger av ran. Undersøkelser (Leymann 1990, Bødal og Fridhov 1993, Anderson 1984) viser at de som blir utsatt for ran og/eller grovt ran ofte får psykologiske og/eller psykosomatiske ettervirkninger. Jeg vil her ta utgangspunkt i Heinz Leymanns doktorgradsavhandling ”Psychological Reactions to Violence in Working Life: Bank Robberies” (1990) som er en av de store undersøkelsene på offerreaksjoner av ran. Undersøkelsen er basert på intervjuer med 221 bankansatte utsatt for ran. Målet for undersøkelsen var å finne hyppighet av psykologiske vanskeligheter etter ran, hvor lenger disse varer og se nærmere på om det finnes noen faktorer som påvirker opplevelsen av angst, samt hvilken effekt kontakten med sitt sosiale nettverk hadde for ettervirkningene av ranet.

Leymann fant at ettervirkninger av ran varierer avhengig av flere faktorer. En av faktorene henger sammen med hvor sterk *frykten* er under ranet, for eksempel om man er rolig eller litt nervøs, om man er skjelve og redd eller om man frykter for sitt liv. De fleste (56.8 %) respondentene i undersøkelsen forteller at de har vært redde og skjelve, mens kun et mindretall (16.8 %) forteller at de har fryktet for sine liv. Andelen av de som forteller om langvarige psykologiske problemer som en konsekvens av ranet var lav, samt at de fleste ofrene opplevde moderat grad av frykt under ranet, noe som stemmer overens med andre skandinaviske undersøkelser (Leymann, 1990). Samtidig finner han at flere av disse også var de som opplevde ekstrem frykt under ranet.

En annen faktor henger sammen med *type ran* og *grad av fare* for ofrene, det vil si om ofrene ble bedt om å følge ordre, om man blir tvunget til å legges seg ned, å bli tatt som gissel, om gjerningsmannen hadde med seg våpen eller om han gikk til fysisk angrep. Han fant at de fleste ofrene (77.3%) faller i kategorien om kun å følge ordre. Få hadde blitt fysisk angrepet og kun et av ofrene i undersøkelsen ble tatt som gissel. I tillegg er de fleste gjerningsmennene bevæpnet med skytevåpen (62.4 %). Likevel er den *opplevde* angsten reell for ofrene, og jo større grad av opplevd angst, jo større blir ettervirkningene. Her kan trekkes en parallell til Olaussens artikkel ”Om angst for voldskriminalitet i Norge” (1995), der han skriver om forholdet mellom ulike gruppers frykt for å bli utsatt for vold og den reelle faren for at dette vil skje. Ofte er det slik, skriver han, at for enkelte grupper, eksempelvis for eldre mennesker, er den *reelle* faren for å bli utsatt for vold liten. Likevel er den *opplevde* angsten reell, og ofte er det slik at jo mindre reell fare, jo større frykt blant enkelte grupper.⁷

En tredje faktor mener Leymann henger sammen med i hvilken *livssituasjon* man er i generelt og i hvilken grad man har tilgang på støtte i sitt *sosiale nettverk*. Han fant at tidligere livshendelser som ikke er direkte relatert til ranet ikke har noen innvirkning på ettervirkningene av ranet. Dersom tidligere livshendelser derimot *er* relatert til ran, det vil si om ofrene tidligere har vært utsatt for ran en eller flere ganger, vil de som har opplevd mer enn et ran få større og mer langvarige ettervirkninger enn ofrene som ble ranet for første gang. I tillegg er kontakt med familie, venner eller arbeidskollegaer viktig for å bearbeide angsten og på den måten forkorte og dempe den.

⁷ Olaussen (1995) skriver også om hvorfor det er slik, og trekker bl.a. frem media som en viktig faktor. Jeg vil imidlertid ikke utdype dette noe nærmere, da dettes vil falle utenfor rammen for avhandlingen.

Han konkluderer undersøkelsen med å bekrefte at *psykologiske effekter* av ran *henger sammen med hvordan ofrene opplever ranet mentalt i forhold til stress*, men at opplevelsen av stress ikke henger lineært sammen med grad av ranets alvorlighetsgrad. For eksempel kan ofre under ran med objektivt sett liten fare oppleves som svært stressende, og ofre for ran med objektivt sett stor fare kan oppleve liten grad av stress og angst. Likevel viser undersøkelsen at forholdet mellom høy grad av angst og langvarige ettervirkninger henger sammen, også uavhengig av kjønn. Likevel fant Leymann i store trekk at de største ettervirkningene henger sammen med spesielt *tre faktorer*: Å være *kvinne*, å ha opplevd høy grad av *stress* før ranet inntraff og å ha vært ekstremt *redd* under ranet. De fleste ofre opplever stresssymptomer under ranet, i tiden rett etter og i løpet av kommende dag. Kun et fåtall av ofre blir lidende av langtidsvirkende psykiatiske problemer, men hovedparten opplever angst i større eller mindre grad en stund etter ranet (Leymann, 1990).

Det å bli utsatt for et grovt ran kan på bakgrunn av den overnevnte undersøkelsen se ut til å kunne skape større ettervirkninger for ofrene ved grove ran enn ved vanlig ran, dersom man tar i betraktning at grove ran oftere innebærer bruk av vold eller trusler om vold enn ved vanlige ran.

Det er imidlertid viktig å påpeke at Leymanns undersøkelse fokuserer på ofre for *bankran*, og at ettervirkningene av andre type ran, for eksempel ran rettet mot butikk, post eller personer *kan* oppleves annerledes. Kanskje kan man ikke uten videre overføre Leymanns funn til disse typer ran fordi omstendighetene muligens er annerledes. Da tenker jeg spesielt på personran, der man for eksempel blir overfalt på gaten eller overmannet i sitt eget hjem. Jeg tror likevel at Leymanns undersøkelse kan være fruktbar fordi ulike opplevelser av ran kan ha fellestrekk ved at man blir utsatt for trusler og vold, samt opplever angsten for det uforutsigbare i situasjonen man plutselig har havnet i.

2.4 REGISTRERTE GROVE RAN FRA 1976-1998

Ved å basere seg på tall fra Statistisk sentralbyrå, som utgir Kriminalstatistikken, slik jeg gjør i denne avhandlingen, vil utviklingen av grove ran variere noe avhengig av hvilken enhet man tar utgangspunkt i, det vil si om man tar utgangspunkt i antall anmeldelser, etterforskede saker, siktelser eller domfellelser.

Dersom man tar utgangspunkt i antall ferdig **etterforskede saker**, ser det ifølge tallene fra Kriminalstatistikken for 1976 –1998 ut til at det generelt sett har vært en økning av antall ran og grove ran på 70-, 80- og 90-tallet. Mønsteret har imidlertid vært noe ulikt for de forskjellige ranstypene. Post- og bankran har hatt en fallende tendens (unntatt de to siste årene, der økningen særlig har vært i Oslo politidistrikt i 1999), noe som kan ha en sammenheng med intensivert forebyggende sikringsarbeid ved banker og postkontorer. En motsatt tendens finner man for såkalte forretningsran, det vil si ran rettet mot butikker, kiosker og bensinstasjoner (Rørhus, 1999). De to sistnevnte ranene har jeg ikke representert i denne undersøkelsen.

Frem til 1976 brukes ikke kategorien ”grovt ran” i Kriminalstatistikken, og ran blir kategorisert som ”ran og utpressing”, noe som høyst sannsynlig vil ha en innvirkning på tallenes tale. Jeg har derfor valgt å starte i 1976, der Kriminalstatistikken begynte sin offentlige registrering av grove ran. I tillegg har jeg valgt å inkludere utviklingen over vanlige ran for den samme perioden, da dette kan vise hvordan de to typene ran står i forhold til hverandre tallmessig. De konkrete tallene ser ut på følgende måte:

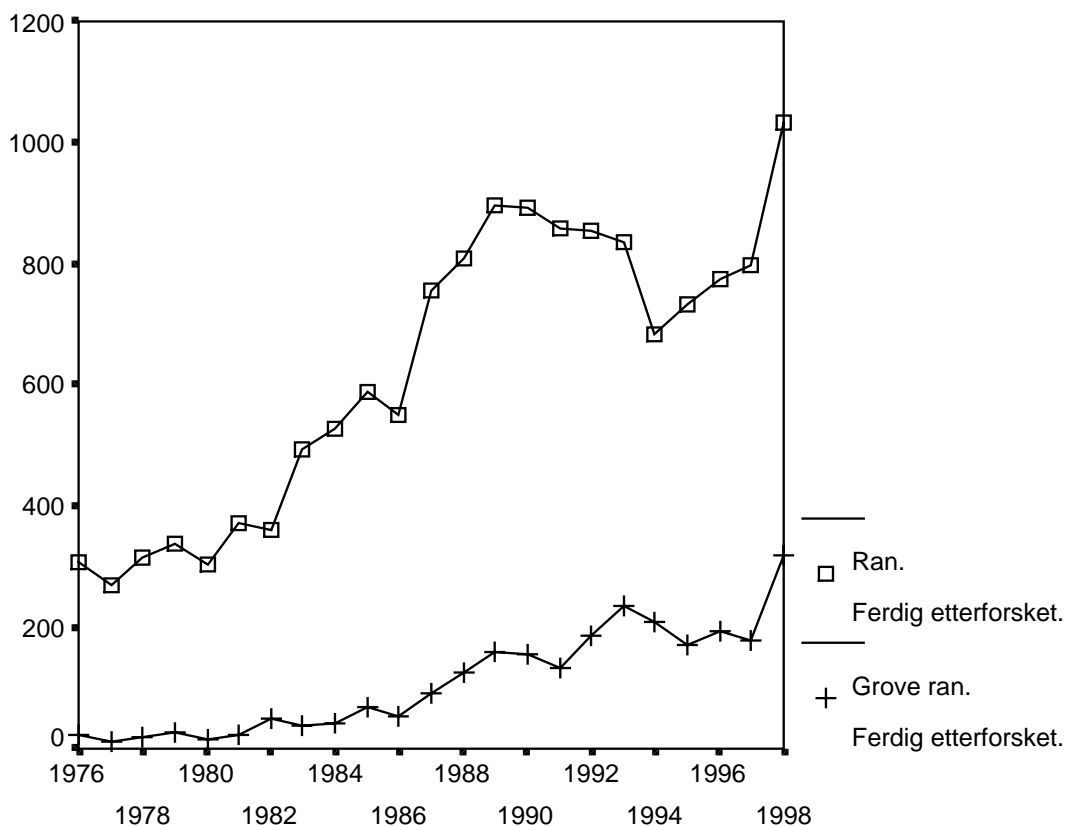
Figur 1: Ran og grove ran ferdig etterforsket, samt antall reaksjoner for grove ran 1976-1998.

Count				
		Ran. Ferdig etterforsket.	Grove ran. Ferdig etterforsket.	Grove ran. Antall reaksjoner.
årstall	1976	307	24	
	1977	270	11	13
	1978	315	19	9
	1979	338	26	9
	1980	303	14	6
	1981	374	21	9
	1982	359	49	7
	1983	492	38	9
	1984	527	41	8
	1985	588	69	44
	1986	551	53	42
	1987	757	90	48
	1988	809	127	58
	1989	896	160	59
	1990	893	154	62
	1991	859	134	65
	1992	855	185	77
	1993	834	235	68
	1994	682	209	108
	1995	733	170	62
	1996	776	192	51
	1997	798	178	64
	1998	1034	320	

(Kriminalstatistikk, 1976-1998)⁸

For å gi et mer helhetlig bilde av utviklingen, har jeg nedenfor satt opp et diagram, basert på de samme tallene som over. Utviklingen for ran og grovt ran i perioden 1976-1998 vil da se ut på følgende måte:

⁸ Tallene i tabellen er hentet ut av den løpende Kriminalstatistikk som kommer ut hvert år, nærmere bestemt tabellen for "lovbrudd etterforsket etter type". Tabellene kan endre seg litt i de enkelte utgaver. Tallene over "antall reaksjoner" forelå ikke fra Statistisk Sentralbyrå på skrivende tidspunkt og er derfor utelatt i tabellen.

Figur 2: Diagram over grove ran og ran, ferdig etterforsket, 1976-1998

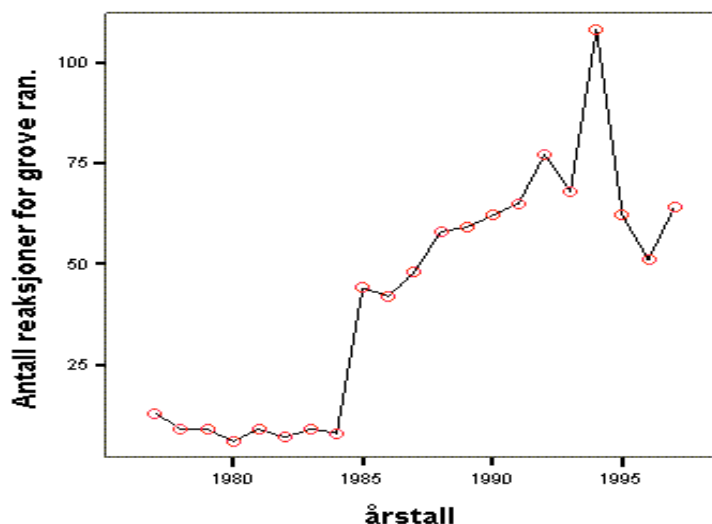
Som figur 1 og 2 viser, er vanlige ran tallmessig flest. Det er imidlertid *grove ran* som er fokus i denne avhandlingen. Disse utgjør i gjennomsnitt bare en liten andel av alle typer ran. Likefullt viser statistikken en økning av lovbruddet. Bødal og Fridhov (1993) skriver om perioden 1980-1989, der de fant en jevn stigning av grove ran på 80-tallet, fra 14 til 160, det vil si en økning som er ca 11-doblet. På 90-tallet har ikke stigningen vært like høy, og den har vært preget av variasjoner. Likevel ser man en viss stigning, fra 154 grove ran i 1990 til 320 i 1998, det vil si en økning som er ca fordoblet. Totalt sett har økningen av registrerte grove ran fra 1976 –1998 blitt 13-doblet.

Dersom man tar utgangspunkt i antall **reaksjoner** på handlingen, ser man at disse er tallmessig færre. Type reaksjon kan variere, der blant annet samfunnstjeneste, betinget fengsel og sikring kan benyttes. Disse benyttes imidlertid i liten grad og *ubetinget fengsel* er den straffereaksjonen som brukes så å si i alle tilfellene.⁹ Nedenfor har jeg laget en oversikt over

⁹ Se for eksempel Kriminalstatistikken 1996, tabell 38: 71.

antall reaksjoner for grove ran i samme periode som over, og utviklingen ser ut på følgende måte:

Figur 3. Antall reaksjoner:

(Kriminalstatistikk 1976-1998)¹⁰

Som figur 3 viser er det langt færre *reaksjoner* for grove ran, enn det er etterforskede *saker*. Dette fordi prosessen både fra anmeldelse til reaksjon er lang, og også fra etterforskning til domfellelse, og hvor det som oftest er langt færre reaksjoner enn det er anmeldelser og etterforskninger av lovbruddet. Årsakene til dette er sammensatt. Størsteparten av antall grove ran som anmeldes fører til etterforskning, slik det ser ut i Kriminalstatistikken. Videre ser det ut til at oppklaringsprosenten for grove ran gjennomsnittlig ligger på rundt 50%.¹¹ Som en følge av dette faller en stor del av de anmeldte ranene bort, samt antall straffereaksjoner.

Etter ferdig *etterforskning* fører hovedparten av sakene til at en rekke personer *siktes* for lovbruddet. En stor del av disse fører til *reaksjoner*, men ikke alle. Kriminalstatistikken sier ingenting om hva som skjer med de som *ikke* utsettes for reaksjoner, men det er rimelig å anta at blant annet henleggelse på grunn av bevisets stilling eller at retten finner tiltalte uskyldig kan være sannsynlige årsaker. Et tilfeldig valgt eksempel på et slikt frafall kan være tall fra

¹⁰ På samme måte som tallene foran er tallene hentet ut av den løpende Kriminalstatistikk som kommer ut hvert år, nærmere bestemt i tabellen over "Reaksjoner i forbrytelsessaker, etter personens tidligere straffeforhold og type hovedforbrytelse". Også her kan tabellene endre seg litt i de enkelte utgaver.

¹¹ Kriminalstatistikk 1996, tabell 12: 41.

1992, der 185 grove ran ble *etterforsket*,¹² hvorav 100 personer ble siktet¹³ (d.v.s. antall *siktede*) og hvor 70 av disse ble berammet av en *straffereaksjon*.¹⁴ 67 av disse fikk ubetinget fengsel.¹⁵ Kanskje er det også slik at det ulike antallet mellom etterforskede saker og antall domfellelser henger sammen med at *samme person* kan ha begått flere grove ran, men får til slutt *en* dom, slik flere av mennene i denne undersøkelsen gir eksempler på.

Jeg tror det er mindre relevant å snakke om mørketall i denne forbindelse, det vil si ran som begås men som ikke blir synlige i statistikken fordi ofrene ikke anmelder forholdet. Men dette kan kanskje avhenge litt av hva slags type ran man snakker om. Det er sannsynlig å anta at ran rettet mot post, bank eller butikk anmeldes i større grad enn ran rettet mot personer i deres hjem eller på gaten, litt avhengig av omstendighetene rundt ranet. I tillegg antas det å være større mørketall når det gjelder ran mellom bekjente, for eksempel der ran begås med hensikt om ”oppgjør” i narkotikamiljøer (som det også blir gitt eksempel på i denne undersøkelsen), eller der ungdomsgjenger raner andre ungdomsgjenger for eksempelvis sigaretter, klær eller penger. I tillegg kan ranets grovhet være et kriterie for hvorvidt man anmelder ranet eller ikke (Anderson, 1991).

Det er verdt å påpeke at tallene i tillegg kan variere avhengig av hvilken *statistikk-kilde* man bruker. Planen for denne undersøkelsen var å sammenligne tall fra Kriminalstatistikken med Politistatistikken, fordi den sistnevnte ofte kan være noe i uoverensstemmelse med tallene Kriminalstatistikken bruker – til tross for at Kriminalstatistikken baserer seg på tall fra politiets egne registre; STRASAK. Dette fordi tallene politiet bruker alltid er det man kan kalle ”levende”, det vil si at de forholder seg til tall som er i stadig forandring med påvirkning fra hva som skjer under ulike rettssaker, anmeldelser, fengslinger eller siktelser, og hvor ulike saker/personer kan få ulik status etter hvert som de kommer gjennom systemet. Politiets tall er derfor ”i bevegelse”, i motsetning til SSB som foretar den endelige opptellingen fra politiets beregninger ved slutten av året og ikke lar seg påvirke av slike potensielle endringer underveis i bearbeidingen av dataene. Det er disse tallene som til slutt foreligger som årets Kriminalstatistikk (Veslemøy Grytdal, Oslo politikammer på telefon, 10.01. 2000). Til tross for forskjellene ser det likevel ikke ut til å være noe *tendensavvik*, slik at forskjellene utgjør til sammen en liten betydning for mitt formål (Rørhus, 1999). I tillegg hadde politiet på grunn av

¹² Kriminalstatistikk 1996, tabell 6: 30.

¹³ Kriminalstatistikk 1992, tabell 20: 56.

¹⁴ Kriminalstatistikk 1992, tabell 34: 80.

tidspress ingen mulighet til å gi meg en full oversikt over deres tall som kunne sammenliknes med Kriminalstatistikken, og jeg måtte derfor utelate det.

For å gi et bilde av utvalget i denne undersøkelsen, kan jeg kort nevne at det i 1997, da jeg henvendte meg til fengslene, falt 64 dommer for grove ran,¹⁶ og hvor det ved årets begynnelse satt 86 *personer fengslet* for dette lovbruddet,¹⁷ hvorav jeg intervjuet 14 av dem.

2.5 RAN I ET HISTORISK PERSPEKTIV

En siste innfallsvinkel til ran er den historiske, som kan gi oss interessant kunnskap om hvordan ran tidligere har blitt oppfattet. Ifølge Walsh strekker ran seg langt tilbake i tid og har fra gammelt av blitt institusjonalisert som ”The Royal Road to power and success” (Walsh, 1986: 6). Han mener at handlingen har blitt forbundet med fart og styrke, og at den i moderne tider blir sammenlignet med den type handling spesialstyrker utfører, som for eksempel kommandogruppen i politiet. Han hevder videre at ran har blitt ansett som en handling der de sterke tar fra de svake, og de raske tar fra de trege. Ser man handlingen i sammenheng med naturen, mener Walsh at handlingen er ”naturlig”, hvor fugler, dyr og insekter stjeler det de vil ha fra andre ved hjelp av makt.

Videre ser Walsh det slik, at for en del av ranene som har blitt begått gjennom tidene har det har blitt en tradisjon å romantisere handlingen som semi-heroisk: ”The activity of independent, care-free, sporting gentlemen.” (Walsh, 1986: 6). Et av de fremste eksemplene på dette er myten om Robin Hood som på gentleman-vis stjal fra de rike og ga til de fattige. Han ble personifiseringen av en mann, som gjennom sin styrke og sine kunnskaper, vant over ”the forces of Establishment evil” (Walsh, 1986: 6). Flere eksempler på ”ransbaroner” er den myteomspunnede Jesse Woodson James (1847-1882) som er mest kjent for sine togran og bankran. Han har blitt beskrevet som *den* amerikanske kriminelle som har hatt størst innvirkning på amerikansk kultur:

”Today he is a folklore, a sweeping, rustic image of Americana, a Robin Hood about whos sagas have been spun so thickly that the man within is all but obscured. If there can exist such as a ”great” criminal, then Jesse James was the greatest criminal in America.” (Nash, 1995: 320).

¹⁵ Kriminalstatistikk 1992, tabell 41: 89.

¹⁶ Kriminalstatistikk 1997, tabell 27: 62.

¹⁷ Kriminalstatistikk 1997, tabell 46: 101.

I sin mest aktive periode på midten av 1800-tallet, ble han og hans partnere hovedpersonene i noveller og krimhistorier der de ble beskrevet som galante og ærlige kjeltringer som hadde klart seg mot alle odds, kjempet mot fattigdommen og var rause med ransutbyttene. Slike fargerike historier ble etter hvert betegnende for hvordan mennene ble oppfattet. Bak legenden står likevel en mann som begikk en rekke drap i forbindelse med ranene og som vanskelig kan anses som heroisk: "(...) a glinty-eyed murderer, flaunting a boastful, callous, and totally unsympathetic nature: a man whose bark grew to the very center of his being." (Nash, 1995: 320). Likevel er det legenden som huskes, og hvor drapene og ranene i en periode på 16 år blir overskygget av *myten* Jesse James, som "Jesse the Brave" eller "Jesse the Kind". Han var mannen som ingen kunne ta levende, og som for mange ble symbolet på styrke og fryktløshet: "In the end he becomes mistakenly worthy and honorable, this american killer." (Nash, 1995: 337).

Myter omkring ran fortsetter i dag gjennom mer organiserte og kompakte mediafremstillinger, som eksempelvis TV og video, samt detektivhistorier og tegnefilmer for barna. På denne måten gjør de en effektiv jobb når det gjelder å glamorisere ran og bekrefte og opprettholde folks oppfatninger om handlingen. De amerikanske actionfilmene "Rob the Rich" (1999) eller "Point Break" (1991) kan være eksempler på typer filmer som fremstiller ransutøvere som helter. I nyhetsbildet blir det snarere ofte lagt vekt på de *kunnskapene og ferdighetene* gjerningsmennene sitter inne med for å kunne gjennomføre ranene; fart, styrke og profesjonalitet, og hvor politiet ofte fremstilles som maktesløse i jakten på gjerningsmennene. Blant annet skriver Dagsavisen følgende om en rekke store ran begått fra 1998 og til i dag: "Ranene har vært svært vanskelige å oppklare, fordi den harde kjernen av disse ransmennene ser ut til å være svært profesjonelle (...)" (Dagsavisen, 10.03.2000). Bødal og Fridhov (1993: 4) beskriver det slik:

"Takket være en fargerik presse, har både ran og økokrim-saker kommet til å bli en slags underholdning – så lenge det ikke rammer oss selv. (...) Paradoksalt nok har begge disse formene for lovbrudd – tross forakten – en viss status. De vekker begge beundring – riktig nok i hver sine kretser."

I sin bok "Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-1797" (1992) har Erling Sandmo en historisk innfallsvinkel til ran. Han skriver at både tyveri og ran ble sett på, som i dag, uønskede og kriminaliserte handlinger. Likevel hadde de en spesiell rangering av alvorlighetsgraden av lovbruddene, hvor de så på tyveri som en mer umoralsk handling enn ran. Et tyveri er en handling som begås i det skjulte, mens et ran er en handling som er synlig

for de som er tilstede. Dette innebærer at man ved et tyveri må gå bak ryggen til den man stjeler fra. Et ran innebar derimot en konfrontasjon mellom offer og gjerningsmann, der offeret i hvert fall kunne forsvare seg, og ble derfor ansett som et mer ”real” og ”ærlig” lovbrudd enn tyveri.

Gjenspeiles noen av disse forestillingene i de oppfatningene av handlingen som mennene i denne undersøkelsen besitter? Forbinder utøverne det med fart og styrke slik Walsh ser det? Ser de på seg selv som helter eller handler ranene om deres kunnskaper og ferdigheter til å begå grove ran? Dette leder meg over til første del i avhandlingen om handlingens mening for gjerningsmennene.

3. GROVE RAN - MYE PENGER?

”Motivet for ran er klassisk – det vil si at det er av økonomisk karakter i 97% av tilfellene.” (Bødal og Fridhov, 1993: 11).

Slik formulerer Kåre Bødal og Inger Marie Fridhov seg i sin rapport ”Det store kuppet? En rapport om 124 ranere, deres lovbrudd, soning og tilbakefall” (1993). Dette er en utbredt forestilling om hva en handling som ran og/eller grove ran handler om: Å berike seg med noe, helst økonomiske hensikter.

Mennene jeg intervjuet snakker også om økonomiske motiver for ranene de har begått; 8 av 14 informanter. De forteller imidlertid om *sammensatte* økonomiske motiver, hvor pengenes *plass* i lovbruddet og *måten* pengene motiverer på varierer i stor grad mellom dem. For noen var pengene hoveddrivkraft bak ranene, for andre var pengenes rolle ikke like sentral. Men er det slik at grove ran begås med utgangspunkt i drømmen om rikdom eller kan det være andre typer økonomiske motiver som knyttes til en slik handling? I denne undersøkelsen forteller mennene om det jeg vil kalle ”store” og ”små” ran, der pengeutbyttene varierer i stor grad. I hvilken grad var det penger som var drivkraften bak disse ranene, og i hvilken grad anser mennene penger som viktig? Nedenfor vil jeg først gi noen eksempler på ran der pengene ble fremstilt som motiverende på ulike måter, og hvor jeg deretter går nærmere inn på pengenes betydning for mennene i en større sammenheng.

3.1 NOEN EKSEMPLER PÅ PENGEMOTIVERTE RAN

Seks av mennene i undersøkelsen var spesielt opptatt av de økonomiske utbyttene av ranene: Ian, Thomas, Robin, Morten, Terje og Nils. Felles for dem er at pengene er *hoveddrivkraften* bak handlingen, men riktignok på forskjellige måter. For de fire førstnevnte så det i store trekk ut til å være *tre måter* å oppleve ranspengene på: Penger til a) *varig rikdom*, penger til b) *tidsbegrenset rikdom* og c) å rane for å dekke *dagens behov der muligheten byr seg*. De to sistnevnte, Terje og Nils, kommer jeg tilbake til i avsnitt 3.4.

3.1.1 Penger til varig rikdom.

Ian er 30 år og soner en dom på 3 år og 9 måneder for grovt ran av et postkontor. Han har en tidligere dom bak seg for vinningslovbrudd. Han bruker ingen former for rusmidler og driver egen forretning sammen med en venn. Ranet han soner for ble inspirert av et annet stort postran som ble begått et år tidligere der gjerningsmennene fikk et stort økonomisk utbytte av

ranet. Til forskjell fra de fleste andre ranene i undersøkelsen hadde Ian planlagt ranet over lang tid, ca et år, helt ned til minste detalj. Han ville gjennomføre ranet alene fordi han ikke ville ta sjansen på at noen ikke ville klare det presset et ran innebærer. Åstedet ble valgt ut på bakgrunn av kjennskap til stedet slik at det ville bli lettere å komme seg unna så raskt som mulig, og fordi han visste at det var mye penger å hente der. Målet for ranet var postens pengetransport. Han utstyrte seg med kjeledress, finlandshette og lekevåpen og stjal en motorsykkel i en annen by som skulle brukes til rømning. Han beskriver handlingsforløpet:

”Jeg tok på meg klærne og la meg i buskene og ventet på transporten. Da den kom gikk jeg bort til vekten og sprutet en krydderblanding i øynene på han. Han trodde først det var en spøk, men forsto etter hvert alvorret. Jeg sa ingenting så ingen skulle kjenne meg igjen på stemmen. Alt var over på 30 sekunder, og jeg satte meg på motorsykkelen og kjørte av gårde.”

Da han kjørte av gårde på motorsykkelen kjente han at sekken var tyngre enn han hadde regnet med og var derfor redd for å ha fått med seg en sekk med tettpakkede brev i stedet for penger. Men redselen ble raskt forvandlet til glede ved synet av alle pengene i sekken:

”Det var morsomt å måle pengene mellom fingrene etterpå. De var sammenbundet som mursteiner.”

Det viste seg at sekken inneholdt 2,5 millioner kroner, det vil si 1,5 millioner mer enn beregnet:

”Det høres sikkert rart ut, men...Det var mer penger der enn jeg hadde trodd, så å sitte der og måle...det var...Jeg har ingen anger. Åh...det har bare vært deilig siden jeg gjorde det.”

På ranstidspunktet var Ian selvstendig næringsdrivende og hadde i den forbindelse en del gjeld og regninger å betale. Det ble derfor viktig for han å få tak i mye penger på en rask måte. I ettertid er Ian stolt over det som har blitt kalt Norgeshistoriens største postran: ”Jeg har gjort det slik det skal gjøres”, sier han. En innvending her kan kanskje være å stille seg spørsmålet om hvorfor han ser det slik, i lys av at han faktisk ble tatt og nå sitter fengslet. Er det å gjøre det slik det skal gjøres? Ville ikke den beste måten å gjøre det på være å ikke bli tatt? Ians ran er kanskje likevel nær opptil det man kan anse som et vellykket ran, med et stort utbyttet, ingen fysiske skader på ofrene og en lang politijakt. Slike konkrete sider ved ran vil jeg komme tilbake til i kapittel 6.

I Ians beskrivelser av ranet kommer pengemotivet klart frem. Han forteller også om en rekke

andre lovbrudd han har begått der pengene har vært motivet. I kjølevannet av dette har han blitt vant til et høyt pengeforbruk. Denne gangen skulle imidlertid *en* handling, ranet, ha flere økonomiske funksjoner. På den ene siden skulle det være en handling som gjorde slutt på hans økonomiske problemer. På den andre siden sier han at han selv fremprovoserte handlingen ved å bruke ekstra mye penger i forkant, slik at han til slutt "måtte" rane. I dette lå også drømmen om nettopp et slikt liv der han kunne bruke penger på hva han ville, et ønske om å leve et liv fritt for de økonomiske bekymringer og de restriksjoner som følger med det. En slik type økonomisk "behov" skriver også Katz om i boken "Seductions of Crime" (1988) hvor han søker å beskrive ulike lovbrudd forførende kvaliteter, deriblant ran. I store deler av boken skriver han om menn som begår ran, og stiller seg spørsmålet om hva det er ved ran som gjør at noen gjentatte ganger begår lovbruddet, til tross for de skader som oppstår og eventuelle lange dommer mennene får for det. I løpet av avhandlingen kommer jeg tilbake til disse sidene ved ran der det er relevant. Når det gjelder penger som motivasjonskraft for ran, sier han, i likhet med Ian, at menn som raner bruker særdeles mye penger, noe som gjør at de til slutt "må" rane.

Denne typen ran som Ian representerer er det som lett kan knyttes til manges forestillinger om et grovt ran; det vil si en nykker mann med et godt planlagt ran og et stort økonomisk utbytte av ranet. I min undersøkelse representerte imidlertid Ian den atypiske utgaven, både fordi han vanker i et lovlydig miljø og fordi han ikke bruker rusmidler. Og for Ian *var* ranet en drøm om rikdom. Betyr det at en drøm om rikdom er motivasjonen for alle mennene i undersøkelsen?

3.1.2 Penger som tidsbegrenset rikdom

Thomas og Robin forteller også at penger er viktig. For dem var imidlertid pengene motiverende på en annen måte enn for Ian.

Thomas er 28 år og soner en dom på 5 år for flere grove ran. Ranene har blitt betegnet som grove på grunn av bruk av vold og trusler med våpen under ranene. Han begynte tidlig med lovbrudd som først og fremst handlet om å finansiere eget stoffbruk. Etter hvert begynte han og vanke i et miljø der ran var vanlig. Hans beretninger om ranene er generelle, og han forteller at ranene blir begått både som en søken etter spenning og et behov for penger. Han har ranet både banker og butikker. Generelt beskriver han fremgangsmåten på følgende måte:

"Vi stormer inn med masker eller finlandshetter og roper med høye stemmer: "Dette er et ran! Legg dere ned!!" Så velger vi ut en ansvarlig som skal skaffe oss pengene. Hvis

det går tregt sparker eller slår vi. Men jeg har ikke fått bruk for det så ofte. Så skyter vi i taket for å skremme dem litt ekstra, og for å få dem til å skjønne at vi mener alvor. Men vi må ikke snakke sammen, for politiet har sånne analyseinstrumenter for å analysere stemmene våre. Og hvis politiet hadde kommet hadde vi skutt mot dem. Ikke for å skade eller drepe, men for å skremme. Så langt vil vi gå. Det tror jeg de fleste ranere vil. Jeg kjenner ranere som har sittet inne i 10- 15 år, og de driter i alt bare de får med seg penga.”

Videre forteller han ikke bare hvordan han gjennomfører et ran, men også om hvor langt han er villig til å gå for å få tak i pengene:

”Under ranet tenker man ikke. Da tenker man bare penger, og man går langt for å få tak i dem. Da tenker man heller ikke på konsekvensene av det man gjør. Og ofrene...vel...de tenker man heller ikke på, for når de er så raske til å legge seg ned er det akkurat som jeg ikke ser at de er redde. Noen har visst blitt behandlet for sjokkskader. Men under ranet tenker du ikke på det. Da SKAL du ha penger!!”

Thomas har blitt tatt for de fleste ranene han har begått, noe som har medført flere domfellelser. Men denne siden ved handlingen blir ikke lagt vekt på i samme grad som det økonomiske utbyttet. Tvert imot:

”Det er verdt det der og da når du kommer unna med alle penga. Jeg har kjøpt meg mye fint for dem, men nå er de dessverre brukt opp. Jeg tenker ikke på ofrene under ranet, for da skal du ha de penga!! Etterpå også, da er det bare penga som står i fokus.”

Under rettsforhandlingene måtte Thomas møte ofrene, og ranet viste seg likevel ikke å være uten omkostninger:

”Hun ene dama...hun gråt og fortalt at hun måtte slutte i jobben på grunn av ranet. Hun sa at hun hata oss. Det gjorde inntrykk. Men det er jo ikke det ran handler om. Jeg visste jo hva jeg gjorde når jeg ranet. Jeg visste hva straffen kom til å bli, så når folk fortalte hva som hadde skjedd og sånn...det gikk ikke noe mer opp for meg da. Jeg visste hva jeg skulle, jeg visste hva jeg gikk til. Jeg vet hva man raner for.”

Ofrenes reaksjoner virket sterke på han under rettssaken, men kort tid etterpå kommer det Thomas ser som handlingens mening frem igjen, og ofrenes reaksjoner blekner. Det at han har blitt tatt og fått en forholdsvis lang straff for ranene vil ikke hindre han fra å begår flere ran. Tvert imot liker Thomas å leke litt med tanken på flere grove ran mens han sitter i fengsel:

”Kanskje jeg gjør noe stort igjen. Alle ranere tenker sånn. Når jeg planlegger i fengsel kribler det i meg! Jeg kjenner flere som har dette som en livsstil og som har fått både 10 og 15 år inne, men som likevel ikke gir seg.”

Til tross for at spenning også ser ut til å være en del av ranene for Thomas, er det pengenes

plass i lovbruddet han fokuserer mest på. Eventuelle ransofre eller en lang dom tas lite hensyn til i forhold til det han synes ransutbyttet er verdt. Likevel gir han ikke uttrykk for at det nødvendigvis er snakk om rikdom på samme måte som Ian. Det er heller snakk om å *temporært* være i besittelse av mer penger enn han strengt tatt har behov for. Han skiller seg også fra Ian ved at han har ranet flere ganger, og fremdeles planlegger flere ran mens hans soner. På denne måten gir han inntrykk av å ha en annen livsstil enn Ian, noe han også er inne på i avsnittet foran. Hvorfor han har valgt ran som sin bane sier han lite om. Kanskje er dette lovbruddet han tjener mest penger på?

Pengene var også hoveddrivkraften bak Robins ran, men på samme måte som for Thomas handlet det ikke nødvendigvis om å bli varig rik. Det skulle være veien til raske penger. Han trengte penger til et diskotek han ville starte i utlandet. Ranet ble planlagt i tre dager før de slo til mot et postkontor:

”Vi skulle rane et postkontor der en av oss var godt kjent. Så vi ventet på trygdedagen og slo til. Vi hadde på oss kjeledresser og finlandshette og stormet inn. Det var brutalt, men...vi hadde lekevåpen. Så sa vi at det var et ran...det så de sikkert, men...he, he... man må liksom si det... Vi låste noen inn i hvelvet og beholdt ei til å gi oss penga, og så bandt vi henne med håndjern også. Vi låste ikke hvelvet, bare lukket døra, men vi bandt dem sammen med håndjern. Vi ga dem til og med ulltepper og sitte på og sa at politiet kommer snart. Vi synes vi var snille. Det var ingen tegn til panikk. Så stakk vi.”

Robin beskriver ranet som udramatisk. Ransutbyttet er en viktig del av hans beretninger om ran og alvoret i handlingen kommer ikke alltid så godt til syne, slik han fremstiller det. Han oppgir ikke utbyttet konkret, men beskriver innlevende om følelsen han fikk da ranet var over:

”Yeah!!! Masse penger!! Vi visste ikke engang hvor mye vi hadde, vi bare tok henda oppi sekken og kjente på alle pengene... Åh!!”

Det Thomas og Robin forteller her stemmer ikke overens med de forestillingene Ian hadde om ran. Som nevnt i avsnittet foran, ga Ian inntrykk av å ha en drøm om en mer *varig rikdom*, til forskjell fra Robin som ville ha startkapital til et diskotek, eller Thomas som gir inntrykk av å se ranet som en kilde til mye penger for kortere tid, noe han ville gjøre om og om igjen. Det er med andre ord snakk om *mye* penger, men i en *begrenset tidsperiode*. For Ian skulle pengene spares og brukes til å betale gjeld, men også som hjelp til å bygge seg videre på den typen livsstil han førte, der forretninger og materielle symboler spiller en sentral rolle.

Det at Thomas og Robin ikke snakker om ran og rikdom på denne måten kan ha en sammenheng med at de kanskje ikke ble så rike som forventet og at de derfor synes det er flaut å ikke ha fått med seg så mye penger som de hadde tenkt. Samtidig er det rimelig å anta at deres økonomiske hensikter er slik de fremstiller dem, og at det ikke nødvendigvis er snakk om rikdom i den forstand Ian tenker seg. Dette fordi Thomas og Robin fører en livsstil der rus og lovbrudd er en del av deres hverdag til vanlig, og hvor de også er en del av en slikt sosialt miljø. Ian, derimot, er en del av et lovlydig miljø hvor klær, forretninger og kona er viktige deler av hans liv, slik at et etablert velstående miljø ville kanskje ikke være så annerledes enn det livet han allerede førte?

3.1.3 Penger når muligheten er der

Morten og Dag utgjør en tredje type grovt ran der hensikten blir fremstilt som økonomisk. I likhet med informantene i avsnittet foran, ser de ranet som en *kortsiktig* løsning på pengeproblemene. Det er imidlertid ikke lang planlegging og store utbytter som er den motiverende kraften bak disse ranene. Morten gir eksempler på denne typen ran. Ranene er sjelden godt planlagt og de slår hovedsakelig til mot mennesker de anser som spesielt utsatte enkeltpersoner, eksempelvis fulle menn som vifter med kredittkort eller horekunder på strøket som har lommene fulle av penger. Denne typen ran er en av de ranstyper Katz kaller ”contextual weakness” (Katz, 1988: 170) hvor gjerningsmannen utnytter en sosial kontekst til å begå et ran. Det vil si, når et offer ikke nødvendigvis er fysisk svakt, utnytter gjerningsmannen heller den situasjonen offeret er i. En slik situasjon kan eksempelvis være det Morten benytter seg av, blant annet ved ran av horekunder der den prostituerte jenta lokker en mann opp i et hjørne og forsvinner, hvorpå gjerningsmennene dermed lett kan slå til, også kalt ”the Murphy game” (Katz, 1988: 171). I en slik situasjon er offeret dobbelt svakt, både ved å være horekunde og ved å være isolert. En variasjon av denne versjonen er også der Morten raner fulle menn. Han forteller følgende om de mest vanlige ranene han begår, hvor gjennomføringen er stor sett lik hver gang:

”Det er sjelden planlagte ran. Den planlegginga som er kan være at vi i gjengen står og prater og lurar på hvor vi skal få de neste kronene fra. Så hvis vi har med oss ei dame, bruker vi kanskje hu som lokkedue på strøket, lurar en kunde opp i et hjørne og så ja... Men det kan også være enda mer impulsivt...som når en full fyr står og vifter med penger, piller og kredittkort.”

Men med så lite planlegging kan utbyttene ofte bli meget begrenset, forteller han:

”Vi valgte dem ut litt tilfeldig, men det var mest dem som drev med småunger, horekunder eller sopere. Eller fulle folk som vifter med penger. Akkurat det har jeg bomma på et par ganger, så da måtte jeg bare ta med meg det han hadde av gull.”

Dag forteller for det meste om opplevelsen av spenning i forbindelse med ranene han begår (se kapittel 5). Men han forteller også om penger, og ranene han forteller om foregår på en liknende måte som Mortens, der planleggingen er begrenset. Han gir et eksempel på et impulsran:

”Det var en gang jeg var ute og gikk, helt uten mål og mening. Så gikk jeg forbi en bilforretning hvor jeg så at det ble betalt kontant for en bil. Da gikk jeg på Rohypnol, og da blir en ganske sprø i skallen. Jeg bruker jo sprøyter, så jeg hadde sprøyte med meg. Så jeg gikk og lekte litt med tanken og så snudde jeg. Jeg tok fram sprøyta og sa at den var HIV- infisert. Da var penga mine...dem fikk jeg kjapt. Det er faktisk det mest effektive våpenet jeg har brukt.”

Felles for Morten og Dag er å begå ran når de ser at muligheten byr seg, og hvor pengene på den måten blir løsningen når de lurere på hvor de skal få de neste kronene fra. Et annet fellestrekk er de ”små” ranene der den økonomiske gevinsten er meget begrenset i de fleste tilfellene. Anderson skriver i sin artikkel ”Rån” (1991) om denne typen ran. Det er ran begås ”av *stundens ingivelse*” (Anderson, 1991: 60), der planleggingen er liten, og utbyttet likeså. Likevel er det mer penger enn de hadde fått tak i gjennom en vanlig jobb. I tillegg får de tak i disse pengene raskt og kontant, selv om det ”bare” kan være snakk om noen få tusenlapper.

3.1.4 Handlingens økonomi

På samme måte som vinningskriminalitet er et mangfold av sammensatte vinningsmotiver og årsaker (Ellingsen, 1997), gir også mennene jeg intervjuet et bilde av grove ran som et lovbrudd med *sammensatte* økonomiske hensikter. Fire av de fem mennene som er beskrevet over fremstiller penger som den viktigste meningen med ranene. Pengene er drivkraften, samtidig som de motiverer på forskjellige måter, både med hensyn til *størrelsen* på summen, *hva de skal brukes til* og hvordan de har tenkt *tidsmessig* i forhold til pengene. Få av informantene oppga konkrete summer på ransutbyttet, og de oppgitte summene varierte sterkt, alt fra noen tusenlapper til 2,5 millioner kroner, litt avhengig av åsted for ranet. Det er rimelig å anta at det er de med størst utbytte som oppga summen, mens de andre informantene kun fremhevet viktigheten av penger uten å si noe nærmere om utbyttet fra ranene de hadde begått. Til en viss grad kunne det se ut til at de ulike økonomiske motivene gjenspeiles i hvilke type ran de har begått. Ian som ønsket å bli rik planla ett stort ran over lang tid, alt uten å være beruset. Thomas og Robin hadde planlagt ranene i mindre grad, og Thomas hadde

gjort dette flere ganger før. For han virket det som om det var mer rutine enn ”drømmen om det store kuppet”, noe som sannsynligvis også henger sammen med handlingens mening for han; spenningen, noe jeg kommer tilbake til i neste kapittel. Desto mindre penger fikk Morten og Tom som begge ranet nærmest på impuls.

I lys av mennenes beretninger, vil jeg i det følgende se ranene i forhold til deres tanker omkring penger. 11 av 14 informanter trekker i varierende grad frem penger som et tema under intervjuene, uten at de nødvendigvis knytter det til ran og fremstiller det som *handlingens mening* for dem, slik de fire mennene gjør over. Få brukte uttrykket ”rik”, noe jeg synes stemte overens med inntrykket jeg fikk om at det generelt sett ikke var snakk om å bli rik, men hvor det heller var snakk om å være i besittelse av ”mye” penger. Det er som oftest ”mye” det er gøy å snakke om, enten man har begått ”små” eller ”store” ran. Men hva vil det si å ha ”mye” penger? Kan det være avhengig av øynene som ser? Før jeg går nærmere inn på *hvorfor* ”mye” penger, slik mennene beskriver det, blir ansett som viktig, vil jeg først si noe om deres bruk av begrepene ”mye” penger eller ”nok” penger.

3.2 ”JEG HADDE EGENTLIG IKKE TRENGT Å GJØRE NOE RAN”

– PENGEBEHOV SOM ET DEFINISJONSSPØRSMÅL

Ranene som er beskrevet foran er eksempler på hvor forskjellig grove ran kan være. Samtidig forteller de om et felles mål: pengene. Når man snakker om grove ran og penger er det et spørsmål som virker uunngåelig: *Trengte de penger?* Å stille spørsmålet om de trengte penger kan være vanskelig å si noe om uten å problematisere hvorvidt eller i hvilken grad man kan ha ulike oppfatninger av penger. ”Mye” penger i mine øyne kan være ”lite” i deres øyne. Derfor vil det være feilaktig og urimelig å bruke mine forestillinger om behov som referanse for hvilke svar en slik spørsmålsstilling kan gi, spesielt med tanke på de ulike livsmønstre jeg som forsker og de som informanter fører til vanlig. Til tross for at de fleste av mennene ga uttrykk for å ha andre oppfatninger omkring penger enn meg, så de likevel ut til å ha en viss felles forståelse for hva mennesker har behov for. Fire av mennene forteller at de ”egentlig” ikke hadde behov for penger, slik for eksempel Erlend og Vidar gjør her:

”Jeg hadde egentlig ikke trengt å gjøre noe ran. Jeg kunne ha valgt en annen utvei. Men det skulle liksom være løsningen på raske penger.”

«Jeg kan ikke skjønne at jeg lot meg lokke av penger, for det hadde jeg nok av. Men jeg vil kunne kjøpe meg det jeg vil. Jeg har alltid brukt mye penger.”

Men hva er det de egentlig beskriver her? Er det min oppfatning av hva som er ”nok” penger de oversetter egne tanker til? På en side kan det av og til virke som om de ser ”min” virkelighetsoppfatning og svarer først slik de antar det er mest ”riktig” å svare i forhold til meg. Ikke nødvendigvis fordi de ser det på samme måte, tvert imot ga flere av informantene uttrykk for at de ikke var enig i ”vår” måte å leve på. I stedet har de egne oppfatninger og normer å leve etter, blant annet når det gjelder penger. På en annen side behøver ikke uttalelsene bygge på annet enn at de faktisk så selv at pengene de hadde egentlig *var* nok, men likevel trengte de mer for å opprettholde denne summen etter hvert som de bruker pengene. Ludvig gir et eksempel på dette. Han skal sone en dom på 4 år for flere grove ran. I begynnelsen av intervjuet forklarte han hvordan et av ranene bunnset i et ønske om å hjelpe et par kamerater ut av en økonomisk krise. Etter hvert forteller han mer om lovbrudd han tidligere har tjent mye penger på og hvor han i kjølevannet av dette også har blitt vant til et høyt pengeforbruk. Ransutbyttet skulle han få en del av. Sammen med en slik fremstilling av ranet kommer også en annen type økonomisk motiv bak ranet til syne, og han sier:

«Jeg var jo egentlig ikke i noen krise, men mye vil ha mer. Jeg ville ha god råd!!».

Et slikt utsagn kan sies å være betegnende for flere av mennene i undersøkelsen, som nevnt foran; 11 av 14. Uavhengig av størrelsen på ransutbyttene, ble penger fremhevet som viktig. Ikke bare i forbindelse med ran og hvilke økonomiske gevinster det kan gi, men også som en mer generell betraktning av hvilke muligheter penger kan gi dersom man har mye av det. Dette sammenfaller også i stor grad med hvordan Katz (1988) fremstiller menneskes behov for å rane; ved å bruke mye penger, vil de alltid se egen situasjon som ”pengetrengende”, i tillegg til at de kanskje lever i et miljø der det er et sosialt press om å ha mye penger, et poeng jeg vil komme tilbake til senere i kapittelet.

Dag forteller også om pengenes betydning, men ikke nødvendigvis i tilknytning til ranene han begår. Han har heller spesialisert seg på å svindle, fordi han mener det er spesielt økonomisk innbringende. Ran er noe han selv betegner som ”en hobby” han har for adrenalin-kickets skyld. Likevel fremhever han opplevelsen av ran som god og hvor det er pengene han har i vente som gir han en slik opplevelse:

”Enkle penger. Ikke det at jeg trenger det, men jeg får aldri nok av det.”

I løpet av undersøkelsen traff jeg mange Ludvig`er og Dag`er der begrepene om mye eller lite

penger er avhengig av øynene som ser, og hvor de ønsker å være i besittelse av *mye* penger *til enhver tid*. Dette har likhetstrekk med Indahls (1995) funn i avhandlingen om menn dømt for narkotikalovbrudd. To av mennene i hennes undersøkelse sier at de ikke har penger, men hva legger de i det? En av informantene begrunner det med at han ikke eier en leilighet, den andre begrunner ikke hvorfor. For disse to mennene er det altså ikke snakk om fattigdom i betydningen av å være sulten eller ikke ha noe sted å bo, det er heller snakk om å ha nok penger til å dekke eget narkotikaforbruk eller å kunne kjøpe seg en øl på kroen og spille litt biljard. Videre i undersøkelsen viser det seg likevel at en av informantene faktisk har et relativt høyt personlig pengeforbruk. Daglig kunne han bruke opptil tusen kroner:

”Det er en ganske stygg uvane jeg har lagt meg til da. Jeg kunne bruke en sånn tusen kroner på en dag da. Og det er jo ganske høyt i dagens samfunn da.” (Indahl, 1998: 108). Slik sett, skriver Indahl, var kanskje pengene heller en mulighet til å leve et liv der *fornøyelsene* var det sentrale. Strengt tatt ikke er det altså ikke snakk om ”behov” i den forstand at livskvaliteten forringes dersom de ikke får tak i penger raskt. Det heller snakk om *ønsker* om hvordan mennene vil ha det.

Seks av mennene i denne undersøkelsen ser det på samme måte; det å ha penger er en positiv situasjon, og hvor pengene, i likhet med mennene i Indahls undersøkelse, settes i sammenheng med ulike goder livet kan by på. Dersom de ikke ”egentlig” hadde behov for penger, hvorfor valgte de da å begå et grovt ran? Jeg vil nå gå over til å belyse de ulike kvaliteter mennene knytter til det å ha mye penger.

3.3 HVA BETYR DET Å HA MYE PENGER?

Seks av mennene i undersøkelsen var svært konkrete i sine beskrivelser av hvilke muligheter de mener at pengene kan gi dem – dersom de har ”mye”. Det er spesielt *fem* goder mennene forteller om: a) *frihet og uavhengighet* b) kjøp av *statussymboler* c) kjøp av *moro* d) å kunne kjøpe seg *drømmer* eller e) å kunne kjøpe seg *selvtillit*.

3.3.1 Frihet og uavhengighet

En av disse godene knytter seg til de valgmuligheter man får dersom man har mye penger. Ian og Robin snakker om frihet.

”Jeg liker å være mer selvstendig! Jeg liker å ha noen kroner og gjøre kun det jeg har lyst til. DET...er fordelen ved å være kriminell!”

”Jeg vil kunne kjøpe meg det jeg vil. Jeg har alltid brukt mye penger.”

En side ved det å ha penger handler altså om de valg og muligheter som knytter seg til det å ha mye penger. Det oppleves som en frihet å kunne sløse med pengene uten å tenke konsekvenser. En frihet til å kunne bruke hva man vil, når man vil, på hva man vil uten å måtte tenke på dagen i morgen; å leve i øyeblikket. I sin bok ”Crooks and Squares” (1983) sammenlikner Åkerstrøm vanlige, konvensjonelle mennesker med lovbrytere. Et av temaene handler om penger, der hun fant en liknende tendens i sin undersøkelse om lovbrytere og vanlige, konvensjonelle mennesker, der lovbryteren ofte fremstilte seg selv som en som liker å sløse fremfor å spare, og som i tillegg skrøt av slike hendelser der mye penger hadde blitt brukt på kort tid. De samme negative holdningene til restriksjoner og sparing fant hun ikke hos ikke-lovbryteren. Hun mener det ser ut til å være en nærmest ideologisk betydning bak dette forbruket, hvor blant annet en informant uttalte: ”I want to be able to do what I want, when I want, and how I want” (Åkerstrøm, 1983: 159). Hun hevder det dreier seg om en holdning til livet som avviser middelklassens rett til å blande seg inn i mine ønsker, og hvor man heller vil leve her og nå fremfor å spare for en eventuell trygg fremtid. Det er tanker om at penger er til for å brukes og ikke spares, en holdning jeg også kjenner igjen i mitt materiale. Blant annet sier Robin følgende:

”Vi dro for å kjøpe oss en burger, men vi ville kjøpe oss to! Vi ville kjøpe noe og kunne kaste det etterpå. Men vi fant ut at vi måtte være forsiktige, så jeg fikk ikke gleden av å sløse med penger så lenge.”

Det er ikke nødvendigvis konkrete drømmer om spesielle ting, det er mer friheten i det å kunne kjøpe seg det man vil uten andres restriksjoner. For det er gøy å sløse:

”Men det er jævlige gøy å sløse med penger!! Det synes jeg fortsatt. Vi sløste bort 200 000 på en uke. Vi kjøpte dyre dresser, middager og horer.”

Dette blir for han en opplevelse av frihet. På spørsmål om hva en av Åkerstrøms informanter vil bruke pengene sine på, svarer han følgende: ”Place it in the spenders` bank!! Parties and having a good time, go somewhere...” (Åkerstrøm, 1983: 160). Hvorvidt slike hensikter oppfylles varierer for de ulike informantene. De ble alle tatt, slik at friheten i forhold til å bruke pengene fra ranet ble bare midlertidig.

3.3.2 Å leve ”kaksete”

En annen side ved det å ha penger mellom hendene dreier seg om mer konkrete planer i

forhold til hva pengene kunne brukes til, der blant annet dyre vaner er et ønsket mål for pengeforbruket. Thomas sier det slik:

«Jeg ville leve, ha det kult. Kjøpe meg fine ting, statussymboler, som for eksempel fint hus og fin bil. Da er du noe. Jeg drømmer om en spesiell bil ennå. Så det var ikke bare stoff, selv om det trakk også. Og jeg er jo 25 år nå, og når jeg leser om 23- åringer som tjener millioner....det haster for meg å bli rik også. Disse andre som jeg var sammen sier det samme; de vil leve kaksete, dra på ferier, kjøpe seg fine ting. Det er lettjente penger man ikke gidder å jobbe for, liksom.»

For å opprettholde stilen, har han allerede tanker om flere ran når han løslates:

”Så kanskje jeg gjør noe stort igjen? Alle ranere tenker sånn.»

Elisabeth Næss skriver i sin rapport ”Vold er ære, kriminalitet er penger. ”K”- gjengen om seg selv” (1999), om en guttegjeng i Oslo hvor hun gjennom intervjuer med medlemmer av ”K”-gjengen får et innblikk i deres hverdag som gjengemedlemmer. Temaer som vold, kriminalitet, vennskap, lojalitet og gjengmedlemskap blir tatt opp som sentrale sider ved deres hverdag, og hvor kjøp av statussymboler også er en viktig side ved deres livsstil. En av hennes informanter uttaler blant annet følgende:

”Jeg tror jeg kunne blitt millionær. Kanskje ville jeg vanke litt i fengselet, men det ville ikke være noe problem å tjene store penger. Jeg kan dette miljøet her ut og inn.” (Næss, 1998: 15).

Det å måtte sone for lovbrudd ser ikke ut til å være en hindring, bare man kan tjene nok penger likevel. Det er imidlertid viktig å påpeke informantenes unge alder, da dette kanskje kan ha en sammenheng med guttenes urealistiske uttalelser.

Haralds første ran bunnet i et ønske om å reise med kamerater. Han tjener ellers penger på forskjellig typer kriminalitet, og pengene går med til alkohol, festing og kokain. Han sier at penger er alltid noe han har mellom hendene, så det er hovedsaklig spenning som gjør at han begår ran (se nærmere kapittel 4). Likevel er det viktig for han å ha mye penger mellom hendene:

«Ja, det er viktig med penger. I det miljøet jeg vanker i har alle det dyreste, fineste. De dyreste bilene, klokkene og klærne. Men dette er kriminelle penger, for ingen av oss tjener bra. Men da kan vi jo bruke så mye penger vi vil. Jeg vet ikke hvorfor det er så viktig med de pengene.....det er en slags stormannsgalskap.»

Det er altså konkrete planer om å kunne kjøpe seg dyre ting, ha statussymboler og dyre vaner

som motiverer disse mennene til å begå grove ran. På den måten blir et grovt ran et middel til å nå målet; statussymbolene. Elisabeth Næss (1998) skriver på samme måte om kriminalitet som penger, også ran, og der guttene i undersøkelsen snakker om en dyr livsstil der statussymboler som ”riktige” klær, sko og mobiltelefoner var en del av deres ”image”.

Det er interessant å se mennenes tanker og holdninger rundt det å ha statussymboler og ”leve kaksete” sett i lys av deres livssituasjon til daglig. Størstedelen av mennene er ikke i jobb på ranstidspunktet, og kun 3 av 14 har utdanning utover ungdomsskolen. De lever et liv der rus og lovbrudd er sentrale sider ved hverdagen, og de fleste kom tidlig ut på en slik livsvei. Med en slik bakgrunn vil det være vanskelig for mennene å oppnå statussymboler på en lovlig måte. Likevel fremhever de hvor viktig det er å ha de ”riktige” klærne eller å leve ”kaksete”. I tillegg mener noen at er det viktig at disse pengene skaffes raskt og uten arbeid. Denne holdningen kommer klart frem hos Ian. Han mener at det kun finnes noen begrensede måter å bli rik på, og hvor han bare hadde en av disse mulighetene; et ran:

«... for å bli rik har man tre muligheter: man kan jobbe, arve penger eller stjele dem. Hvis du jobber, kan du gå konkurs, bli syk eller...ja...for det tar jo jævla 20 år og jobbe seg opp penger. Du kan arve, men jeg hadde ingen rike slektninger å arve, så da hadde jeg bare en mulighet igjen: å stjele.»

Ians tanker rundt mulighetenes begrensninger har likhetstrekk med Cloward og Ohlins forsøk på å forklare avvikende gjengatferd på 60-tallet, der de mener at diskrepansen mellom drømmen om og mulighetene for å oppnå suksess fører til en anomisk tilstand, et begrep som først ble brukt av Durkheim og Merton. Spesielt i Mertons mål- middel- teori (1938) står begrepet sentralt. Her fremmer han en teori om at dersom forholdet mellom forventet suksess og mulighet til å oppnå den står i rimelig forhold til hverandre, vil det livet være preget av balanse. I de tilfeller det er misforhold mellom samfunnets ideologi og mål og de reelle mulighetene til å nå målet, vil dette misforholdet føre til en mangel på balanse mellom aspirasjonsnivå og hva vedkommende er i stand til å oppnå, hevder han. Vedkommende kan da velge mellom 4 hovedmåter å være avviker på, hvor man enten avviker fra de kulturelt oppstilte målsettinger eller fra de normativt bestemte midler, eller omvendt eller begge deler, avhengig av hvilke normsett som ikke er tilstrekkelig internalisert¹⁸ i forhold til gjeldende normer og regler i samfunnet generelt (Østerberg, 1984: 81-82). I denne sammenheng er det

¹⁸ Hvorvidt normene er internalisert eller ikke er mulig en diskusjon i seg selv, da normene kanskje er internalisert, men hvor man likevel velger å avvike, eller at normene ikke er internalisert og at man derfor

innovative avviket som er relevant, der man avviker fra de konforme midlene til å oppnå et konformt mål; det å tjene mye penger er internalisert, også i Norge i år 2000. Som Thomas sier, haster det å bli rik når han ser på alle 25-åringene som tjener millioner, og hvor hans egne muligheter til å nå det målet er begrenset med tanke på den situasjonen han er i i dag. For å nå dette målet hevder Merton at han må benytte seg av midler som ikke er allment aksepterte, fordi de ikke har tilgang til de vanlige midlene for å nå rikdommen de trakter etter (Hauge, 1990). De har verken en holden familie eller muligheter til å komme inn på de skolene som er nødvendige for å tjene nok penger. I en slik situasjon kan et grovt ran være det tilgjengelige, men avvikende middelet til å nå det konforme målet; økonomisk suksess.

Mertons teori ble imidlertid fremsatt på begynnelsen av 1900-tallet, og Cloward og Ohlins teori bygger på studier av de store klasseforskjellene i USA på 1960-tallet. Forskjeller i både tid og sted bør derfor tas i betraktning ved eventuelle sammenlikninger til denne undersøkelsen. I tillegg har Merton fått kritikk for å forutsette ett mål i samfunnet; status gjennom den materielle suksess (Åkerstrøm, 1983). Kanskje kan man derfor ikke uten videre overføre Mertons antagelse til norske forhold, der "The American Dream" kanskje ikke står så sentralt som i USA, spesielt på 30-tallet. De har likevel likhetstrekk med informantene i denne undersøkelsen, hvor det er forholdsvis unge gutter med større økonomiske forventinger til livet enn de er i stand til å oppnå på en lovlig måte. En slik løsning på pengeproblemene vil imidlertid forutsette at man har et miljø rundt seg som aksepterer en slik handling, om ikke også en norm innenfor miljøet man vanker i. Hvis ikke vil man kanskje tape mer enn man vinner, forutsatt at miljøet har kjennskap til handlingen. Børdal og Fridhov (1993) og Ellingsen (1997) skriver at menn dømt for vinningslovbrudd har lange rulleblad med vinningslovbrudd og narkotikalovbrudd som dominerende innslag. Det samme gjelder for informantene i denne undersøkelsen. Med dette følger også et miljø som tilsynelatende ikke tar avstand fra handlingen. Men hva med de som ikke befinner seg i et slikt sosialt miljø, som blant annet Ian og Terje?

Videre er det jo riktignok slik at vi lever i et forbruksorientert samfunn der penger og materielle goder er høyt ansett. Og jeg vil ikke se bort i fra at et slikt samfunn kan ha en innvirkning på disse mennenes holdninger til penger og deres verdi og innhold. Men er det ikke også slik, at vi alle blir utsatt for dette presset? Alle *har* faktisk ikke like gode muligheter

avviker fordi man ikke har de samme gjeldende normer og regler som samfunnet for øvrig. Slik det er fremstilt over er imidlertid slik Østerberg fremlegger Mertons teori i "Sosiologiens nøkkelbegreper" (1984).

til å bruke penger på den måten som noen av mennene i denne undersøkelsen ønsker. Likevel er det *det* disse mennene som fremhever det som viktig. Så hva er forskjellen? Hvorfor går disse mennene lenger for å skaffe penger for en kortere eller lengre stund og således kunne vifte med det de anser som statussymboler? Er pengene et tegn på at du er en god kjeltring? Penger er ofte en indikator på din sosiale status i samfunnet. Forskjellen er kanskje at ”vanlige” mennesker har flere områder de kan signalisere status på (Åkerstrøm, 1983), som for eksempel utdanning, familie, et fint hus eller en fin jobb. Dersom man er lovbrøyer, begrenses disse mulighetene til å vise hvem man er. Åkerstrøm hevder at penger er et av de få målene på status i den kriminelle verden. Dersom man ser pengene i sammenheng med den livssituasjonen mennene i denne undersøkelsen er i, blir det også tydeligere hvordan pengene og statussymbolene kan være en måte å kommunisere suksess på, og hvor de kan oppnå status i miljøet. Pengene danner på denne måten en ramme rundt informantenes handlinger. I tillegg befinner alle unntatt to av informantene seg allerede i et miljø som blir ansett som å være ”utenfor” samfunnet, og hvor de kanskje ikke har så mye å tape på å forsøke å begå et grovt ran. Det kunne jo hende at de lykkes? Dette er også et relevant spørsmål i lys av at kun 3 av 14 informanter har utdanning utover ungdomsskolen, slik jeg var inne på foran. Kanskje er det til og med slik at de kan få større grad av anerkjennelse og suksess i sitt eget miljø dersom de har begått et grovt ran og blitt rike? På denne måten kan man kanskje si at dette ikke bare handler om pengene i seg selv, men også det å kunne kjøpe seg status? Spørsmål om status vil jeg imidlertid komme tilbake til i kapittel 6.

3.3.3 ”Men hadde vi penger var alt gøy”

En tredje side ved det å ha mye penger handler om hvordan pengene gir muligheter til å fylle hverdagen med det noen av informantene aller helst ønsket; fart og moro. Bjørn beskriver en livssituasjon utenfor fengselet som krever mye penger. Han var med i gjenger som vanket rundt og brukte tiden på rus og lovbrudd og som hadde et storforbruk av penger. Uten penger var alt kjedelig, sier han. Bjørn beskriver situasjonen på følgende måte:

«.. vi hadde det mye moro. Vi skulka skolen. Etter hvert ble det hardere stoffer...amfetamin...alle andre gjorde det jo, og det var moro. Og vi hadde alltid penger, alltid en 3-4000 i lomma. Det fikk vi fra knekk...butikk og sånn. Vi dro langt av gårde for å gjøre innbrudd...klær og sånn. Uten penger fungerte vi ikke, da var alt kjedelig. Da gadd vi ikke å finne på noe. Men hadde vi penger var alt gøy! Så det er viktig med penger. Vi bruker det på alt mulig; festing, klær....ja....alt!”

Han forteller videre om et ran de gjorde som 15- åringer utenfor et tivoli. De kjedet seg og

trengte penger. De ranet derfor en gammel dame ved å ta vesken hennes som viste seg å inneholde 190 000 kroner:

«Tenk deg det....15 år og stå der med 190 000 kroner i hånda....de ble brukt opp på 14 dager....» .

Bjørns beskrivelse av pengeforbruket fremhever hvordan forbruk av penger blir en måte å gjøre hverdagen mer handlingsmettet på enn den ville ha vært uten penger. Pengene gjør at man alltid kan finne på noe, det er alltid noe som skjer. Og de kan gjøre hva de vil uten å måtte tenke på begrensninger på grunn av penger.

Næss trekker også frem denne siden ved ungdomsgjengen hun skriver om, hvor penger blir fremhevet som en viktig del av hverdagen, og hvor guttene forteller om en dyr livsstil og penger som kilde til selvtillit. Det er moro med penger, slik at mye av tiden går med til hvordan man kan skaffe de neste kronene fra. En av guttene sier:

”...Du har det så moro, sløser penger, gir bort til folk uten å tenke på hva du har gjort. Bare snur ryggen til. ...Du har det moro, ikke sant.” (Næss, 1998: 15).

På denne måten blir penger en kilde til en innholdsfylt hverdag. Det knyttes ikke nødvendigvis til spenning, slik det er beskrevet i neste kapittel. Det handler mer om at penger gjør det mulig at ting skjer, at man har noe å gjøre. Det er sannsynlig å anta at dette ikke skiller seg nevneverdig fra andre ungdommers ønsker; å ha noe å gjøre, noe må skje. Men forskjellen er *hva* man fyller hverdagen med, og *hvordan*. Kunne Bjørn ha valgt andre måter å få mer innhold i hverdagen på andre måter, for eksempel gått på en ungdomsklubb eller bare vært sammen med de andre kameratene uten så mye penger? Selv sier Bjørn ingenting om alternativene, og en slik diskusjon vil falle utenfor denne oppgavens omfang.

3.3.4 De urealiserte drømmene

En fjerde side ved å se pengene som mulighet, handler om drømmene. I avsnittene foran kan man kanskje si at det også handlet om drømmer, men det har vært drømmer som for noen har blitt oppfylt i en viss grad. I dette avsnittet snakker informantene om *luftslottene*. Robin og Dag hadde drømmer som ranspengene skulle brukes til å oppfylle:

”Jeg hadde hjulpet et par kamerater og rømme fra fengselet. Vi skulle reise til Syden og starte et disko der. Helt idiotisk når jeg tenker på det nå, he, he...”

”Jeg skulle stikke til Karibien...starte business der. Klarte det nesten en gang.”

Store drømmer og kanskje noen luftslott bygges blant mennene både når de sitter inne og også ellers i hverdagen. Enten det er snakk om businessen de skal starte når de kommer ut, diskoteket de skal starte i Syden eller reisen de skal ta til utlandet og treffe masse damer, handler dagdrømmingen kanskje om en måte å overleve på, enten de sitter inne på soning eller de lever sine vante liv i rusen og lovbruddenes lite glamorøse virkelighet. Det å ha mye penger mellom hendene kan handle like mye om de drømmene disse pengene kan sette i gang, så vel som de konkrete planene i forhold til hva pengene skal brukes på. Det å bruke penger på hva man vil og å planlegge er kanskje også en del av denne friheten de fremhever i så stor grad?

3.3.5 Penger og selvtillit

En siste betydning av å ha mye penger ble fremhevet av Robin. Ettersom han følte at han ikke klarte å tilpasse seg i den ”vanlige” verden, ble han tiltrukket av et miljøet på skolen der det var vanlig å begå lovbrudd. Han mente at dersom han ikke gjorde suksess i den ”vanlige” verden, skulle han i hvert fall gjøre det i den ”kriminelle” verden. En måte å gjøre dette på var alltid å ha mye penger og gjøre de største og beste lovbruddene. Ran ble i hans miljø ansett som det største og beste lovbruddet. Og han fremhever pengene som en viktig del av det. Jeg spør hvorfor pengene ble så viktig for han:

«Jeg ble så omsverma når jeg hadde penger. Delte rundt meg med alt mulig....parfyme til jentene. Men de ville jo ikke ha meg, de bare utnyttet meg. Så det har alltid vært viktig. (...) Nå har jeg akseptert at jenter ikke flyr etter meg. Da blir heller ikke penger så viktig lenger. Fordi hvis jeg hadde penger løp dem etter meg, men jeg fikk ikke...*dem* for det.”

På denne måten fikk pengene en instrumentell verdi, der pengene for Robin ble en kortsiktig løsning på sannsynligvis mer langsiktige problemer på det sosiale plan. Likevel var det noe som fungerte en stund, noe som ga han muligheten til å bli sett og akseptert så lenge pengene var der. Igjen kan det trekkes en parallell til Cloward og Ohlin, og Merton, der Hauge skriver: ”(...) det å oppnå suksess – suksess i form av rikdom, makt og anseelse – er det man bør strebe etter.” (Hauge, 1988: 76). Gjennom ranene og utbyttene fra dem kunne Robin være den med rikdom, makt og anseelse i miljøet rundt seg, men bare for en kort stund.

3.3.6 Ønsker om en hedonistisk livsstil?

Frihet, statussymboler, moro, oppfyllelse av drømmer og god selvtillit. Dette er hovedgrunnene til at penger er viktig, slik informantene ser det. Kan dette si oss noe om

menneskes livsstil? Katz (1988) hevder at menn som begår ran ofte har hedonistiske hensikter bak handlingen. Med hedonisme menes ”den moraloppfatning som setter lysten og nytelsen som høyeste mål for våre handlinger” (Gyldendals fremmedordbok, 1957: 115). Harans undersøkelse (1976) av 500 bankranere i New York mellom 1964-1976 peker på en liknende tendens, der han skriver følgende om hva mennene vil bruke ranspengene til: ”the loot was itself quickly dissipated on high living: women, travel, drugs and sometimes big cars.” (Haran i Walsh, 1988: 195). Også en undersøkelse av Chaiken og Chaiken (1982) viser til ransmennenes uttalelser om å rane for å leve på en måte de kaller ”high living” (Katz, 1988: 346), der stoff, alkohol og kvinner er høyt prioritert. Sett under ett, er det hva mennene anser som livets goder som settes i fokus, uavhengig av hva de konkret vil bruke pengene på.

På samme måte kan det se ut til at de av informantene jeg hittil har presentert i denne undersøkelsen har begått grove ran, ikke for å imøtekomme finansielle behov som gjeld eller stoffbruk, men snarere for å dekke det man kan kalle en hedonistisk livsstil. Ranene begås, til tross for offerskader og soning, og hvor man lett kan trekke konklusjoner om menneskes ønsker om en hedonistisk livsstil der *deres* ønsker og lyster blir det viktigste, det være seg friheten til å sløse, ønsket om statussymbolene eller for selv å bli verdsatt. Men er det egentlig slik at informantene lever en hedonistisk livsstil?

Noe av det mennene forteller kan vitne om en tilværelse der egne ønsker og behov blir prioritert i forhold til hvilke midler de skal bruke for å oppnå målene de setter seg. I tillegg kan det se ut til at de, ved å begå ulike lovbrudd, deriblant grove ran, får nok penger til å leve en tilværelse med et høyere pengeforbruk enn de ville ha hatt med et vanlig arbeide på grunnlag av deres kvalifikasjoner. Likevel kan jeg ikke slutte meg fullstendig til observasjonene om en hedonistisk livsstil, fordi dette gir et bilde av menneskes tilværelse som en fri og bekymringsløs tilværelse, noe jeg ikke uten videre være enig i på bakgrunn av menneskes beretninger om sin livssituasjon. Kanskje er det snarere snakk om *ønsker* enn *virkelighet*, og hvor den hedonistiske livsstilen bare er tilgjengelig for en kort stund for de fleste, før pengene blir oppbrukt og før de eventuelt blir tatt av politiet.

Dette sammenfaller i stor grad med det Indahl (1995) skriver om menn dømt for narkotikalovbrudd. Bildene av narkotikaselgerne er ofte menn med mye penger og hun referer blant annet til Adlers (1985) bilde av narkotikaselgeren som en innhøster av handelen i form av livsnytelser som eksempelvis rusmidler, promiskuøs sex, høy sosial status og frihet. Adlers

narkotikaselgere levde for fornøyelsens skyld, skriver hun. Til tross for at mennene i Indahls undersøkelse kanskje hadde mer penger å rutte med enn vanlig er, skriver Indahl at det eneste fellestrekket mellom Adlers og hennes egne informanter er *friheten* i forhold til forpliktelsene og ansvaret, og ikke ”det gode liv”, slik Adler fremstiller det.

3.4 RAN NÅR MAN TRENGER PENGER

Hittil i kapitlet har jeg fokusert på de fire av mennene i undersøkelsen som til felles hadde ett mål med ranet: *mye penger*, det vil si ønske om mer penger enn de strengt tatt har behov for, slik både jeg, men også flere av informantene ser ut til å se det. I dette avsnittet vil jeg gi eksempler på hvordan pengene har vært motiverende på en annen måte; der mennene gir uttrykk for å ha et reelt behov for penger. Hva skiller så disse informantene fra de andre?

Ved to av ranene i undersøkelsen var det ytre faktorer som gjorde det enkelt (for meg) å finne et motiv for ranene mennene forteller om; nemlig i de tilfellene der mennene var i akutt økonomisk krise. Terje og Nils var begge i situasjoner de så på som økonomisk pressede og hvor ran skulle være en rask løsning på de økonomiske problemene. Terje forteller at han befant seg i en livssituasjon som gjorde at han hadde dårligere økonomi enn vanlig. Han hadde nettopp vært gjennom en skilsmisse og mistet både hus og jobb på samme tid. Denne situasjonen preget flere viktige områder i livet hans, blant annet i forhold til barna:

”Plutselig kunne vi ikke gjøre noen ting sammen. Og jeg ville jo ha råd til å kjøpe mer enn en liten melkesjokolade til dem på lørdagskvelden. Kan du tenke deg noe mer ydmykende enn å gå på sosialkontoret og tigge om penger? Nei, det gjør jeg ikke. Det er pinlig!»

Det er rimelig å anta at de fleste av oss ville valgt å gå på sosialkontoret. Hvorfor Terje valgte ran som løsning er vanskelig å si noe om. Kanskje er det slik Johansen sier om de økonomiske lovbrüternes valg: ”Mangel på samsvar mellom liv og lære er som kjent intet særsyn.” (Johansen, 1991: 24). Uansett; gjennom ranet fikk Ian tak i pengene han trengte. Betyr det at Terje fikk løst sine økonomiske problemene ved å begå et grovt ran? Han forteller at ranspengene ikke ble den løsningen på problemet han hadde tenkt. Til tross for hensikten om å bruke dem på barna, ble pengene brukt opp på det han kaller ”piker, vin og sang”. Hvorfor det ble slik sier han ingenting om. Kanskje kunne man tenke seg at når han plutselig fikk mye penger mellom hendene, ble det fristende å bruke dem på unyttige ting, slik blant annet Robin fortalte om tidligere i kapitlet?

Nils befant seg i en annen type situasjon, der han ble truet på livet for å skaffe til veie en stor sum penger. Til vanlig selger han stoff, og har et godt rykte på seg i narkomiljøet for å gjøre gode jobber og være til å stole på. Denne gangen satt han imidlertid med en gjeld på 50 000 kroner, og presset ble stort:

”Jeg fikk klar beskjed om det var penger som skulle skaffes NÅ! De trua meg med alt mulig og kasta ting rundt i leiligheten.”

Nils opplevde truslene som reelle og løp ut for å skaffe pengene tilveie. Det eneste som dukket opp i hodet hans var å rane, forteller han. Likevel så han ikke slike handlinger som lettvinne. Tvert imot mente han det kun var omstendighetene, i tillegg til en lengre periode med stoffbruk, som førte han opp i en slik situasjon. Til tross for pengene som oppgitt motiv for ranet, fokuserer han i liten grad på pengenes betydning under intervjuet. Det er snarere den pressede situasjonen han var i han forteller mest om. Nils er også en av de i undersøkelsen med lengst dom for ranene, noe som kanskje kan være en medvirkende faktor til bruken av en slik forklaring? Jeg tror likevel at Nils sin opplevelse av situasjonen var slik han fremstiller den, og at det vil være feilaktig å trekke konklusjoner om noe annet.

Et interessant fellestrekk mellom Terje og Nils er *ulikhetene* mellom dem. På bakgrunn av deres annerledes pengemotiv bak ranene; å fortelle at de virkelig *trengte* penger, kunne man kanskje forvente at de ville skille seg ut fra resten av mennene, og ha flere likhetstrekk seg imellom. Det viste seg nødvendigvis ikke å være slik. Terje var en av de to (i tillegg til Ian) mennene i undersøkelsen som til vanlig førte en livsførsel uten rus og lovbrudd som en del av hverdagen, i motsetning til Nils som daglig ruset seg og tidligere har sonet flere dommer. Ran er imidlertid et lovbrudd ingen av dem tidligere har begått, et fellestrekk som kanskje kan si noe om deres felles motiv om at de kun ranet fordi de virkelig trengte pengene?

3.5 HVORDAN TJENE OG BRUKE PENGER?

Tidligere har jeg drøftet ulike betydninger det har for mennene å være i besittelse av enten ”mye” eller det jeg har kalt ”nok” penger. I dette avsnittet vil jeg se nærmere på pengenes betydning på en annen måte, nemlig *måten* pengene *brukes og tjenes* på. Uavhengig av mengde penger, ga mennene uttrykk for gleden ved det å kunne bruke pengene. Spesielt blant tre av informantene var det stor enighet om hvordan dette skulle gjøres.

3.5.1 "Easy come, easy go"

I likhet med Åkerstrøms (1983) informanter, beskriver også flere av mennene i denne undersøkelsen seg som storforbrukere av penger. *Mengden* penger er i denne sammenheng imidlertid ikke så vesentlig, som *måten* pengene *tjenes og brukes* på. Blant annet forteller Erlend om hvordan han vil tjene penger. Etter å ha blitt med på en rekke lovbrudd med noen gamle venner, så han hvor lett det var å tjene penger - *uten* jobb. Så han var med på det meste:

«Det gikk lett, og det var mye penger i det. Og så ble det bare mer: spritsmugling, heroinsmugling, amfetamin. Jeg tjente lette penger og hadde god råd. En halv million på et halvt år. Og ranet...Det skulle liksom være løsningen på raske penger».

Ian hadde liknende tanker, der ranet skulle være en rask vei til mye penger:

«Nei.....du må se på konsekvensene, ikke bare av ranet, men av livet. Tenk deg en svær forelesningssal med masse studenter. De lurar på hva de vil bli i livet; asfaltarbeidere eller malere. La oss si de er ca 15- 16 år. Så sier jeg til dem: OK, hva har dere lyst til å gjøre med livet deres? Har dere lyst til å bruke 15 år av deres liv på å legge asfalt eller male og så bli syk og uføretrygdet, eller har dere lyst til å gjøre et ran med meg nå og tjene mer enn dere ville ha tjent på de 15 årene til sammen? Hva tror du de hadde svart da? Man må jo veie for og i mot her i livet.»

Ian har en filosofi om at man ikke skal måtte slite for pengene på ærlig vis, men de skal komme fort og lett - også hvis det innebærer å stjele fra andre. Ran er ikke galt, mener han, og tilgjengeligheten på penger ser ut til å være hans forklaring på det, slik han fremstiller det over. Kanskje er pengenes lette tilgjengelighet en måte å fraskrive seg ansvaret for ranet på, slik at det også blir lettere å bruke pengene man har skaffet gjennom ranet?

Ranspenger blir for hovedparten av informantene vurdert som lette og raske penger, uavhengig av mengden man får med seg. (Unntakene er de mennene som har voldt ofrene fysiske skader, og hvor de i ettertid ikke har klart å glemme slike hendelser, noe jeg vil komme tilbake til senere i kapittelet). Det er nettopp denne lette og "kjappe" måten å tjene penger på som ofte blir verdsatt blant mennene. Det er det flyktige rundt pengene og livet. Det handler altså om å tjene penger lett og bruke penger lett, eller kanskje man heller skal snakke om å "skaffe" penger? Når man skaffer dem uten anstrengelser blir det også lett å bruke dem på en hensynsløs måte. Man tenker ikke på dagen i morgen, men har et slags "lettvint" forhold til pengene. For Ian var det nettopp dette som var viktig:

"Penger for meg var "easy come, easy go". Det var det som ble min bane. Jeg brukte penger som ingenting."

Guttene i Næss' undersøkelse ser det på samme måten; man skal ikke bare ha de riktige tingene, men det handler også om *måten* disse skaffes til veie på. Det skal være lovbrudd som skaffer penger *lett* og *raskt*. Da blir det også lett å bruke pengene:

”Ærlig tjente penger har du vanskeligere for å bruke. Det er liksom mer verdt. Penger fra kriminalitet gjør det deg ikke noe å bruke opp” (Næss, 1998: 16).

Som nevnt foran, var Terje en av de som mente han hadde en ”god grunn” til å begå et ran ettersom han trengte penger til barna. Betyr det at Terje brukte pengene på barna med en smak av anger? Tvert imot; til tross for en hensiktsmessig plan bak ranet, og en vond bismak av pengebruken, gikk pengene med til alt annet enn formålet:

”Det ble bare ”easy come, easy go”. De ble bare brukt på ”piker, vin og sang”. Alle penga ble brukt opp på en kveld ute på byen i sus og dus.”

Katz ser det på samme måte: ”Spending is fast and is not limited by some objective level of need” (Katz, 1988: 215). Han kaller det ”Earning and Burning Money” (Katz, 1988: 215) hvor han finner et mønster blant sine ransmenn til å tjene og bruke penger raskt, hvor det blir dramatiske skiftninger mellom å ha mye og lite penger. Dette knytter han igjen til mennenes tilbøyeligheter til å oppsøke action, men dette kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

Mennenes uttalelser kan lett gi inntrykk av en likegyldig holdning til pengene. De trekker på skuldrene og sier ”easy come, easy go”. Det kan godt være slik at penger man har tjent lett også kan brukes lett. Men kan det også være slik at mennenes tilsynelatende likegyldige holdning til penger faktisk heller dreier seg om et noe ”bundet” forhold til penger?

Åkerstrøm finner også et skille mellom ”sine” lovbruyeres forhold til pengebruk og ”vanlige” menneskers forbruk. Dette går først og fremst ut på informantenes sløsende bruk av penger, ”being a spendthrift” (Åkerstrøm, 1983: 156), som hun kaller det. Hun mener det signaliserer en viss grad av likegyldighet, og hvor informantene selv i tillegg beskriver egen holdning til penger som ”wasteful” (Åkerstrøm, 1983: 156). Videre gir de uttrykk for en kortsiktig økonomisk planlegging, noe som ser ut til å indikere en liten interesse for penger slik Åkerstrøm ser det. Et viktig poeng går imidlertid ut på det hun mener å dreie seg om det motsatte, og hvor hun referer til Simmels sammenlikning mellom ”The Miser and the Spendthrift” (Simmel i Åkerstrøm, 1983: 157), det vil si gjerrigknaiken og sløseren/grandøren. Han mener at de begge har til felles å være interessert i penger, men hvor

sløserens interesse blir skjult bak en verdensvant holdning, og hvor interessen i stedet uttrykkes gjennom bruken av penger fremfor en spesiell interesse for de tingene han kjøper. I lys av dette hevder altså Åkerstrøm at den tilsynelatende uavhengige holdningen til penger egentlig handler om et motsatt forhold; en slags avhengighet i forhold til pengene.

Mine funn ser ut til å ha visse likheter med Åkerstrøm. Likheten gjelder både *måten* å bruke penger på; sløsing, og mennenes *kortsiktige* økonomiske planleggingen. Likevel synes jeg det ville være feilaktig å trekke slutninger om informantenes forsøk på å gi uttrykk for et likegyldig forhold til penger. Snarere tvert imot. Mennene jeg intervjuet gir beretninger der det ikke nødvendigvis er snakk om uavhengighet i forhold til pengene, men mer en lett måte å bruke pengene på, nettopp fordi de er skaffet lett. Samtidig som tendensen dreier seg om ”easy come, easy go”, handler dette også om viktigheten av penger. Jeg vil si at det ligger en slags dobbelthet i dette forhold. På den ene siden har de et lettvinnt forhold til penger i den forstand at det er noe de skaffer lett og bruker lett. Penger er noe man alltid har mellom hendene. På den andre siden er det *viktig* å alltid ha disse pengene mellom hendene, slik at de *kan ha* dette lettvinne forholdet til pengene. En forutsetning for å kunne bruke penger på denne måten må jo være at det faktisk er penger man tjener, og penger man i tillegg tjener lett.

3.6 PENGENES NEGATIVE SIDER FOR MENNENE

Det ensidige bildet av pengenes muligheter ble nyansert underveis i intervjuene. Pengenes sentrale rolle påvirket hverdagen også på andre måter, og det var to punkter som skilte seg ut: *forholdet til lovbruddene* og *forholdet til pengene*.

3.6.1 Lovbruddene hardner til

Flere av mennene i undersøkelsen ser ran som en blanding av jakten på penger og en søken etter spenning (se kapittel 4). Deres første lovbrudd blir ansett som både spennende og utfordrende. Men etter hvert som man lærer av erfaringer og blir eldre, dreier lovbruddene seg mer inn mot pengenes betydning og spenningsaspektet blir fjernere. 4 av 14 informanter gir uttrykk for dette. Dette stemmer overens med Åkerstrøms (1983) funn, hvor hele 39% av informantene så fokuseringen på penger som en slitsom del av lovbruddene, der den stadige jakten på penger etter hvert ble mer slit enn moro.

3.6.2 Å miste pengeperspektivet

Morten fremhever en annen ulempe ved det å begå lovbrudd; å miste verdien av penger ut av

syne:

«Mye? Vi har nok forskjellig begrep om hva som er mye. 5000 kroner er sikkert mye for deg, men for meg er det ikke det.»

Det å alltid ha penger mellom hendene gjør at han får andre perspektiver på hva som er ”mye” og hva som er ”lite” penger. Han har begått en rekke ran og mener at pengene han tjener på dem er viktige, de gjør livet lettere, sier han. Samtidig ser han hvordan dette har påvirket han i forhold til eget syn på pengenes verdi:

«Det negative ved å være kriminelle er at man mister begrepet om penger. Man verdsetter ikke penger sånn som en ærlig fordømt borger har gjort. De sparer, mens jeg kan tjene 30 000 på en halvtime. Da koster det ikke meg noe å bruke dem opp. Jeg kjøper meg akkurat det jeg har lyst på.»

Morten ser altså to sider av samme sak; det å tjene lette penger på ran gjør at han alltid er i besittelse av penger. Han har friheten til å kunne kjøpe seg det han vil. Samtidig ser han at han har mistet perspektivet i forhold til hva det vil si å ha ”mye” eller ”lite” penger.

3.6.3 Uavhengig, men avhengig?

Til slutt vil jeg også se på en tredje faktor som kan være relevant i forhold til det å ha mye penger. Flere av mennene i undersøkelsen gir bilder av et liv der man tror man er fri fra et regulert samfunn, der man kan gjøre det man vil, når man vil, også i forhold til pengene. Men på bakgrunn av intervjuene kan det se ut til at utfallet blir nettopp det omvendte av uavhengighet. Med pengene som drivkraft begikk de et grovt ran og måtte deretter sone i lengre tid. Man styres av pengene, ryktene, ønskene eller miljøet. Kanskje sitter man likevel fast i noe man ikke hadde regnet med, noe som likevel ikke innebar var den frihetsfølelsen de hadde tenkt?

Åkerstrøm (1983) skriver om viktigheten av uavhengighet for sine informanter.

Uavhengigheten skal gjelde på flere områder, blant annet i forhold til tid, arbeid, sosiale forhold og normer, men også i forhold til penger. Dette mener hun har en praktisk funksjon, slik at deres aktivitet kan være optimal i hverdagen. Slik sett kan uavhengigheten også sees på som en verdi i seg selv, der den enkelte har styring over egen livsførsel. Hun ser imidlertid en dobbelthet i dette. Der lovbryteren søker en livsstil der han kan være uavhengig, søker han også en livsstil fylt av regler og begrensninger (se eksempelvis kapittel 6 om status). Hun stiller seg derfor spørsmålet om man egentlig er mindre konform i en slik livssituasjonen.

I mennenes historier kommer det etter hvert til syne en *tidsdimensjon* i forhold til pengenes rolle ved ran. Grove ran og/eller andre lovbrudd inneholder løfter om mye penger - enten for kortere eller lengre tid. Og med pengene følger rikdom, frihet og moro. I begynnelsen kan det også være slik, noe som gjør at mennene fortsetter å begå ran. Etter hvert kan det imidlertid se ut som om pengenes rolle i lovbruddet forandrer essensen i handlingen; det blir strevsomt å skulle rane til seg penger, gleden ved pengene kommer ut av syne og friheten man søkte i pengene viser seg å ikke være så stor likevel.

3.7 OPPSUMMERING

Seks av mennene i undersøkelsen fremhever penger som handlingens mening for dem, også på tvers av hvilke type ran de har begått; alt fra de store, planlagte til de små begått nærmest på impuls. Men anså mennene ranene som en vei til rikdom? Lite tyder på det. Kun én av mennene forteller at han ønsker å bli varig rik, en mann som også skiller seg ut på andre områder; en hverdag uten rus der familien stod sentralt. Tre av de andre forteller også om de økonomiske hensiktene med ranene, men til forskjell fra Ian er de på jakt etter en stor pengesum de kan bruke opp på kort tid. Til sammen forteller 11 av 14 informanter om det å ha ”mye” penger som en viktig side ved livet generelt. På den måten ser det ut til at viktigheten av penger ikke bare må sees isolert i forhold til ranet, men også som en viktig side av livene de lever ellers. De knytter flere ulike muligheter til det å ha ”mye” penger mellom hendene, et begrep som for øvrig ser ut til å innebære å *alltid* ha mye penger, å kunne bruke det på *hva* de vil og *når* de vil. Da kan de sløse, leve ”kaksete”, kjøpe seg drømmer og selvtillit og være frie i forhold til egen pengebruk. Måten disse pengene skaffes til veie på er heller ikke likegyldig; det penger som skal skaffes lett og raskt, noe som igjen ser ut til å gjøre forbruket både større og lettere. Mennens fremstilling av det lettvinde forholdet til penger viser seg imidlertid å ha andre sider; fokuseringen på penger gjør at lovbruddene hardner til, i tillegg til at gleden ved å ha ”mye” etter hvert kan falle bort. Kun to av informantene forteller at de virkelig var i økonomisk krise. For disse to mennene var ikke størrelsen av utbyttet det viktigste å få formidlet. Viktigere var fortellingene om omstendighetene rundt ranene som førte til det akutte pengebehovet.

De muligheter mennene knytter til pengene skiller seg kanskje ikke i nevneverdig grad fra andre menneskers forestillinger om penger. Penger gir flere muligheter og større valgfrihet dersom man ser på forbruk. Forskjellen er *hvordan* pengene skaffes til veie. Men langt ifra alle informantene fremhever det økonomiske aspektet ved ran som det viktigste. I tillegg kan

man spørre seg, med tanke på blant annet små utbytter og lange fengselsstraffer, hvorvidt handlingen også kan ha andre sider? Pengemotivet medfører riktighet i en snever forstand; det er jo det de krever når de raner. Likevel; hvorfor velger de nettopp ran? Katz (1988) fremhever et liknende poeng der han stiller spørsmålet om hvorfor gjerningsmennene ikke tenker mer på pengene, hvorfor de ikke planlegger bedre når de først prøver å skaffe seg penger på den måten de tror er best. Han henviser i den forbindelse til John Allen som har tilbrakt til sammen 14 år i fengsel for flere ran. Allen ble lam fra livet og ned etter en skyteepisode med politiet. I tillegg ble han forlatt av familien og han gikk inn i en periode med depresjoner. Likevel hevder Allen at han ikke er villig til å slutte med ran. Katz hevder i den forbindelse at det derfor er på tide å vende blikket mot andre mulige forklaringer på hva ran handler om, enn å bare se de økonomiske sidene ved handlingen:

”There is now too much evidence to remain complacent with the view that offenders, even persistent and presumably ”professional” offenders, approach robbery in the calculating spirit of a money- making opportunity.” (Katz, 1988: 166).

4. GROVE RAN OG OPPLEVELSEN AV SPENNING

I dette kapittelet vil jeg kaste lys over en annen side ved handlingen, der de beskriver grove ran som en handling bestående av sterke følelser, nærmere bestemt det informantene beskriver som *spenning*. 11 av de 14 mennene jeg intervjuet forteller i varierende grad om spenningsopplevelser i tilknytning til ranene de har begått. Men hva vil det si å oppleve et ran som spennende? Hvordan fremstiller mennene denne opplevelsen? Og hva er grunnen til at ran er så spennende?

Erlend, Dag og Harald gir eksempler på hvordan spenningen blir beskrevet i undersøkelsen. Jeg vil først gjengi deres fremstillinger fordi det er de som i størst grad legger vekt på spenningen, men også fordi det er disse som gir de mest utfyllende beskrivelsene av denne opplevelsen. Andre informanter forteller også i stor grad om *hvorfor* de opplever ran som spennende, men disse kommer jeg tilbake til i avsnitt 4.2.

4.1 BESKRIVELSER AV GROVE RAN SOM EN SPENNINGSOPPLEVELSE

For å gi leseren et inntrykk av hvordan et spenningsran kan forløpe seg har jeg her valgt å gjengi hele Erlends ran. Han er 27 år, og soner en dom på 2 år og 6 måneder for grovt butikkran. Han hadde først kommet på å gjøre et ran da han måtte betale en stor gjeld til en kamerat etter å ha blitt stilt til ansvar for en mislykket narkotikahandel. Han sier selv at han egentlig kunne valgt en annen utvei fordi han hadde god tid til å betale. Likevel var det viktig for Erlend å beholde sitt gode rykte i miljøet og han ville skaffe pengene fort. I tillegg vanket han sammen med kamerater som sa at de ranet på grunn av spenningen. Erlend bestemte seg derfor for å gjennomføre det.

Ranet skulle foregå på en torsdag fordi det var denne dagen det var mest penger å hente i butikken. Under planleggingen var han og kameratene oppe døgnet rundt og ruset seg på både amfetamin og kokain for å holde seg våkne:

”Vi var oppe dag og natt. Vi tenkte at vi måtte være våkne for å planlegge. Vi var helt gira, tenkte ikke konsekvenser i det hele tatt. Ikke ofre, ikke fengselsstraff eller noe. Jeg skjønnte ikke alvoret før vi lå inne på lageret i butikken.”

Planen ble å gjemme seg på lageret rett før stengetid og storme butikken når de fleste kundene hadde gått. De hadde stjålet en bil de skulle flykte med. Alle kledde seg i like kjeledresser for å forvirre ofrene, og tok med seg maskering og tjærebånd til å binde ofrene med. De hadde

tatt med lekevåpen for at ikke noe alvorlig skulle skje. Han beskriver ranets handlingsforløp som følgende:

”Vi bandt dem på hender og føtter og tok teip rundt munnen deres. Så ba vi dem ligge på gulvet til vi var ferdige. Det tok bare ti minutter. Jenta var ung, omtrent som deg, og var helt stum. Men gutten fikk sjokk og bablet i vei om...ja...alt mulig...om nøklene sine og sånn. Så tok vi pengene. Mens vi drev rundt der stirra jenta på meg hele tida, hun fulgte meg virkelig med øya. Da ble jeg stressa, så jeg retta hagla mot hodet hennes og ba henne se ned. Da ble hun nok livredd, stakkars. Før vi dro spurte vi om de lå bra og om de fikk puste. Vi hadde tapen om munnen deres sånn at de skulle få puste. De nikket, men det hadde de vel gjort uansett.”

Ranet ble betegnet som grovt fordi de hadde tapet ofrene, bundet dem, truet dem og skapt en betydelig frykt hos ofrene. Ofrene fikk problemer i ettertid med søvnevansker, angst og depresjoner. En av dem måtte slutte i jobben på grunn av psykiske problemer. Likevel beskriver Erlend ranet med følelser av en slags eufori og ler litt mens han forteller:

«Vi gjemte oss på lageret med finlandshetter, tape og lekepistoler. Vi skulle også snakke engelsk for å forvirre dem. Så vi visste hva vi skulle si. Når vi satt der ute...Jeg er ond når jeg ler av det...uff...jeg har gjort mye rart i mitt liv, men jeg har aldri fått større adrenalinkick! Det overgikk enhver rus jeg har hatt på stoff. Åh.... jeg får helt gåsehud, det iler i meg når jeg tenker på det!» sier han og ser på armen sin, stryker over den og smiler litt.

Han fortsetter:

«Men vi stormet inn og sa på engelsk at de skulle legge seg ned, for dette var et ran. Og vet du...de la seg rett ned! Vi ble helt forundra. Jeg og kameraten min så på hverandre og tenkte bare...jøss! Det gikk over alle forventninger! Trodde nesten at noen skulle gjøre motstand. Ekspeditøren ble livredd. Og vet du...jeg har vært redd før, men når vi slo til...for et adrenalinkick!!! Det rushet i hodet mitt og jeg skalv. Jeg klarte ikke engang å ta fra hverandre nøklene som ekspeditøren ga meg så han måtte gjøre det. Jeg var ikke redd, bare helt ubeskrivelig...rusa... Og det ekstra kicket når vi stormet...ja....det var...jeg må innrømme...jeg fikk et kick som...ja, det liknet stoffrusen, nesten bedre, selv om jeg var rusa under ranet, så kjente jeg den...frysende følelsen. Det har jeg ikke gjort før, selv om jeg har gjort aldri så mye rart. Det kan virkelig ikke beskrives! Du må oppleve det. Åh....det kribler når jeg tenker på det! Jeg får *det* rushet!!”

Tiden etter ranet beskriver han også som en positiv opplevelse:

”Etter ranet var jeg glad!! Letta over at alt gikk etter planen. Jeg var helt overgira!! Da hadde jeg ingen negative tanker om det som hadde skjedd.”

I retten fikk han vite mye om hvordan ofrene hadde reagert etter hendelsen, noe han har tenkt en del på i ettertid. Til tross for dette er tanken på den sterke opplevelsen av ranet en faktor

som gjør ran til en fristende handling etter han blir løslatt. Så han sier:

”Det var jo ikke bare pengene som gjorde at jeg gjorde det. Jeg måtte jo ikke ha de pengene. Så da er det egentlig to sider: på den ene siden synes jeg synd på ofrene og vil ikke gjøre ran mer. Men på den andre siden får jeg det rusket bare jeg tenker på det. Så hvis jeg skal sette det på spissen...uff, jeg vil egentlig ikke si det, men...jeg kan ikke utelukke det, nei...”

I dette utsagnet fremstiller Erlend ranet som en handling bestående av flere faktorer enn bare penger, slik han gjorde tidlig i intervjuet, der han kun oppga pengene som motiv for ranet. Slik sett kan en handling bestå av flere ulike meninger, slik jeg var inne på i begynnelsen av oppgaven. Likevel er det først og fremst *spenningen* Erlend forteller om når jeg spør han om hva ranet var for han.

I tillegg til Erlend, beskriver også Dag og Harald spenningen som hoveddrivkraften bak ranet. Dag er 27 år og soner en dom på 2 år og 2 måneder for grovt ran. Til vanlig driver han mest med svindel for å ha nok penger til å kunne leve ”kaksete”, som han sier. Ran derimot, er ikke et lovbrudd han begår for pengene:

«Ikke det at jeg trenger penger, men når man først begynner med en viss type ran...ja...og butikker...det er så enkelt!! Jeg gjør det bare for kickets skyld.»

Han har begått flere grove ran og snakker generelt når han beskriver dem. De har likevel fellestrekk med Erlends beskrivelse, hvor han blant annet beskriver minuttene rett før han starter ranene som spesielt spennende:

”De fem minuttene før...når du gjør deg klar...en *jævla* rus!!! Men jeg må psyke meg opp. Konse. Da kjører jeg alt foran meg i hue. En kan ikke nøle. Det er et rituale hver gang....åhh...det er helt ubeskrivelig!!»

Om ranene han begår sier han videre:

”Hmm... Jeg har ikke nerver til å rane et hus, men ei hagle og en butikk kikker jeg på. En hobby. Og det kicket...det er ubeskrivelig!! Spenningen...”

Harald er 26 år og soner en dom på 1 år for butikkran. Han begikk sitt første ran som 16-åring og har siden begått flere ran. Harald beskriver ranene på samme måte som Dag:

”Jeg har mye penger mellom henda, så det er spenningen som drar det for meg. Det er et skikkelig adrenalin-kick!!!”

Derfor er det også for Harald fristende å begå flere ran:

” Når jeg var på rømmen var det nesten så jeg gjorde et par nye ran. Det var fristende. Men jeg klarte å holde meg i skinnet. Og jeg har fått tilbud allerede, fra ransmenn som er løslatt nå.”

Det å kunne fortelle meg om denne typen opplevelser i forbindelse med ranene opptok en stor del av intervjuene for flere av informantene. Da var ikke utbyttet i form av penger et tema, men snarere bruddstykker av opplevelser og øyeblikk under ranene de hadde begått, enten det var før, under eller etter ranet.

* * *

I disse beretningene kommer beskrivelser av selve spenningsopplevelsen frem. Mennene forteller ikke bare at det er spennende, men de forteller også om de helt konkrete fysiske reaksjonene de får; om hjertebank, skjelving og brusing i hodet. Basert på den psykiske opplevelsen av ranet gir handlingen en fysisk reaksjon som de mener ligner narkotikarusen. Et par av informantene opplevde også fysiske reaksjoner under intervjuet hvor bare tanken på nye ran ga gåsehud og uro i kroppen.

I boken ”Beruselsens porter. En debattbok om rus” (1994) definerer Reinås rus på følgende måte:

”en følelse av forhøyet sinnstemning (ofte kalt eufori), en forsterkning av følelser, en opplevelse av mer eller mindre intens spenning, eller en diffus følelse av fysisk og psykisk velbehag, av harmoni mellom ånd og materie, mellom sinn, kropp og omgivelser” (Reinås, 1994: 9).

I denne definisjonen kan man se likhetstrekk mellom informantenes beskrivelser av spenning i tilknytning til ran og den rusen Reinås beskriver, der sterke følelser og varierende grad av spenning står sentralt.

Jack Katz skriver i sin bok ”Seductions of Crime” (1988) om hvordan lovbrøyttere kan oppleve det å begå ulike lovbrudd, eksempelvis tyveri. Han søker å beskrive lovbruddenes forførende kvaliteter ved å intervjuer en rekke studenter som har begått lovbrudd. Gjennom disse trekker han frem et viktig aspekt ved det å begå lovbrudd; det han kaller ”sneaky thrills” (Katz, 1988: 52), der blant annet unge som har begått butikktysterier lar seg fascinere av det å gjøre noe ulovlig. Det disse ungdommene beskriver, i likhet med mine informanter, lovbruddene som en fysisk god opplevelse, som en slags eufori. De vet at de gjør noe galt, og det er nettopp denne siden ved handlingen som gjør den så tiltalende.¹⁹ Katz sammenligner videre disse

¹⁹ Katz skiller imidlertid mellom amatører og ”profesjonelle” vinningslovbrøyttere, et skille jeg ikke vil gjøre bruk av her, men hvor jeg likevel ser det som relevant å trekke paralleller mellom opplevelsene av lovbrudd

lovbruddene med andre handlinger som kan oppleves på samme måte. I denne forbindelse vil det være relevant å trekke frem det han kaller ”den seksuelle metafor”, der man finner seksuelle referanser gjennom handlingens opplevelse. Informantene hos Katz beskriver da lovbruddet som et slags ”rush” som går igjennom han/hun når han/hun begår lovbrudd, en fysisk prosess ”...in which the body is guided to a point of climax” (Katz, 1988: 71). Til forskjell fra Katz beskriver mine informanter det som en rus i likhet med narkotikarusen, og ikke som et bilde på en seksuell opplevelse. Et poeng her kan være at narkotikarusen er en sentral del av mine informanters liv utenfor fengselet, mens informantene i Katz` undersøkelse er studenter som kanskje ikke har erfaringer med narkotika i den grad mine informanter har. Likevel er det fellestrekk mellom beskrivelsene hos Katz og denne undersøkelsen hvor måten lovbrudd blir beskrevet på handler om en fysisk/kroppslig opplevelse som gir en følelse av en slags rus, et spenningsrush som bunner i det ulovlige ved handlingen.

Det å oppleve lovbrudd som en spenningsopplevelse ble videre beskrevet av Dermot Walsh i boken ”Heavy Business” (1986), der han helt konkret knytter spenningen og sitringen til innbrudd og ran. Han har intervjuet 45 innbruddstyver og 77 ransmenn for å beskrive hva de gjorde og hva de følte under lovbruddene for å lære mer om hvorfor disse lovbruddene skjer og hvordan de skjer. Gjennom undersøkelsen kartlegger han fellestrekk for begge typer lovbrudd hvor han blant annet ser på hvem som begår disse lovbruddene, hvordan de planlegger, hvem de er sammen med, hvordan de gjennomfører det og hvordan lovbruddene oppleves av gjerningsmennene. I en del av undersøkelsen ville han kartlegge følelser som frykt og spenning i forbindelse med lovbruddene. Til forskjell fra min undersøkelse var det kun en liten andel, 4 % (i motsetning til 11 av 14 i denne undersøkelsen), av Walsh sine informanter som uttrykte opplevelser av spenning i tilknytning til ran. Spenningsmomentet var likevel tilstede og hvor informantene også der la vekt på spenningens fysiske aspekter: ”Exitement...one of the factors, a bit of a thrill, all crime is exciting unfortunately” (Walsh, 1986: 77). En annen sier at bare tanken på ran gir han en egen opplevelse: ”Every time I thought about it sent the adrenalin pumping round, we took speed to give us the edge, confidence.” (Walsh, 1986: 75).

uavhengig av om det er amatører eller profesjonelle som har disse opplevelsene. Videre tar Katz utgangspunkt i ikke-voldelige lovbrudd som en spennende handling, til forskjelle fra grove ran som i noen av tilfellene innebar vold. Likhtene er likevel tilstede gjennom *opplevelsene* av lovbruddene som er begått.

Men hva er det som gjør et grovt ran så spennende? Er det noe spesielt ved det å utføre ran eller omfatter opplevelsen av spenning lovbrudd generelt? Til nå har jeg gitt en beskrivelse av selve den *rusopplevelsen* mennene forteller at *spenningen* gir dem når de begår et ran. Jeg vil nå gå over til mennenes forklaringer på *hvorfor* grove ran oppleves som spennende, slik informantene fremstiller det.

4.2 HVORFOR ER GROVE RAN SPENNENDE?

I store trekk forteller informantene om spesielt *fire sider* ved handlingen som gjør at de synes den er spennende. Disse sidene er a) ranet som en *ekstrem opplevelse* b) ranet som det jeg har kalt en *actionorientert* handling c) ranet som *utfordring* og d) ranet som en følelse av *frihet*. Underveis vil jeg også knytte spenningsopplevelsen til andre lovbrudd der informantene gjør det aktuelt.

4.2.1 Ranet som en ekstrem opplevelse

En av de viktigste årsakene til å oppleve ran som spennende ser ut til å bunne i informantenes søken etter ytterpunktene. Gjennom å leve et liv som lovlydig, eller et ”A4-liv” som informantene kaller det, innebærer det et liv der alle har mange av de samme erfaringene og opplevelsene. Dette fordi et A4-liv er fastsatt av visse rammer. Gjennom å begå et ran (eller andre lovbrudd) kan dette være med på å bryte ut av disse rammene. Men hva kan opplevelsen av ran gi som ikke andre opplevelser kan gi? Robin forteller følgende:

«Jeg ble sjøl revet med fordi det var kult. Jeg var liksom på en bølge av hvor kult dette var. Det å ha spenning...ha det kult...det gir meg noe».

På direkte spørsmål om han kunne se noen negative sider av ranet fikk jeg ingen konkrete svar. Tvert imot var han opptatt av å fortelle meg om de gevinster han fikk av å begå et ran:

«Ja, A4- livet er ikke noe spennende. Det jeg har gjort er jo litt mer halsbrekkende enn å se detektimen. Mer ekstreme opplevelser. Ikke rart de blir redde når det mest halsbrekkende de har opplevd i livet er å se detektimen på TV.»

Robin formidler dette med en positiv innstilling til ranet, men har vanskeligheter med å forklare hva det er som skjer under et ran og hvorfor. Likevel holder han fast ved, at gjennom å bryte ut av de ordinære livsrammene får han slike opplevelser han beskriver som ”halsbrekkende” og ”ekstreme”. Flere av informantene knytter ekstreme opplevelser til ranene de har begått. For noen er ran bare en av flere måter å oppnå spenning på, og hvor andre lovbrudd eller andre handlinger, som for eksempel narkotikarus eller mer ”farlige”,

utfordrende handlinger, også knyttes til slike livserfaringer. Et eksempel på dette er Morten. Han er 28 år og soner en dom på 10 måneder for flere grove personran. Han har til sammen 15 dommer bak seg og sier han er mer i fengsel enn utenfor. Likevel sier han at han aldri kunne tenke seg et liv som "alle andre". Han forklarer det på følgende måte:

"Hvis jeg skal slutte med kriminalitet må jeg finne på noe skikkelig... fjellklatring, fallskjermhopping eller noe sånt. Det er en like stor avhengighetsgrad av dette nyktre adrenalin-kicket som det kjemiske. Kriminalitet... for noen er det status, for meg er det spenninga."

En søken etter slike ekstreme opplevelser kan ikke sies å være spesielt for bare disse mennene. Det som skiller disse mennene fra andre er i stedet *hvilken handling* de begår for å oppnå denne opplevelsen; ranet. For noen var ranet det de først og fremst brukte som referansepunkt for opplevelsene, mens andre knyttet det også til andre lovbrudd, og som en generell beskrivelse av den livsstilen de førte – et liv som for majoriteten av informantene innebar en hektisk tilværelse med stadige avtaler, rus og ulike lovbrudd. Midt oppi en slik livssituasjon ser det ut til at det de kaller «kicket» står sentralt hos mange. En søken etter noe som gir dem en slags rus, et adrenalin-kick; en spenningsfølelse - en følelse som gir livet en ekstra «spiss», mening eller innhold; livets krydder, eller en flukt? "Det må bare oppleves!!", mente Erlend. Katz knytter også denne typen opplevelser til ran, der han skriver følgende: "(...) each of the forms of action share a promise of experience that is spiritually profound and existentially fundamental" (Katz, 1988: 197). I tillegg skriver han at menn som raner ofte bruker et språk som er preget av action, et vokabular han mener inneholder et løfte om ranet som en forførende prosess.

I dagliglivet har "erfaring" en betydning av å være en ny eller en spesiell opplevelse (Åkerstrøm, 1983). Det å være erfaren tilskrives ofte en positiv betydning i tillegg til at spesielle opplevelser og erfaringer får en ekstra spiss nettopp ved at det er en "litt- utenom-det- vanlige- opplevelse". Det å gjennomføre et grovt ran er en opplevelse de færreste har. Gjennom ranet bryter man ut av de vanlige rammene og får opplevelser som Robin beskriver som litt mer "halsbrekkende" eller mer "ekstreme", som kan se ut til å være et følelsesmessig høydepunkt for informantene. Kanskje kan det trekkes linjer til det Einarsen (1998: 37) skriver om "musikk som magi" der han sier følgende: "En slik mulighet for å bli fanget av musikk, slik man kan bli fanget av rusmidler, bidrar til å opprettholde musikk som noe magisk, en anledning til å komme utenfor virkeligheten" (Einarsen, 1998: 39). Han henviser til Maslows (1968) begrep om "peak-experience" som han har oversatt til begrepet "tinde-

erfaring” som er en betegnelse på en type opplevelser som føles grensesprengende, og som bekrefter oss og påvirker oss på en spesiell måte. Kanskje er ranet mine informanternes mulighet til å komme utenfor virkeligheten, deres form for tinde-erfaring?

4.2.2 ”Det er alltid noe som skjer”

En annen årsak til at ran oppleves som spennende, er at handlingen er med på å gi mennene en følelse av at ”noe skjer”. Til forskjell fra avsnittet over er det ikke her nødvendigvis søken etter de ekstreme opplevelsene som er det sentrale, snarere en uro som må stilles, en kribling i kroppen og man ikke kan sitte stille. Tobias fortalte at bakgrunnen for ranet han var med på handlet nettopp om denne uroen; han hadde hatt et ønske om å være med på action lenge da ranet ble begått, forteller han. Til tross for at han ikke knytter spenning til selve utførelsen av ranet, kommer det godt frem hvordan Tobias og kameratene så på ranet til å begynne med: da var det noe som skjedde, noe å ha forventninger til. Morten beskriver det på samme måten:

”Jeg opplever liksom...tja...noe...mer. Det er alltid noe som skjer. Jeg gjør jo mye kriminelt, så jeg har valgt denne måten å oppnå spenning på.”

Lovbruddene han begår fører med seg mye elendighet, men også mye spenning. Han er mer opptatt av å fortelle om spenningen og adrenalin-kickene enn tragediene i forbindelse med lovbruddene han har begått, for eksempel ofrene for handlingene eller alle årene han har sonet i fengsel. Han har flere tidligere dommer for personran og han sier han begår dem mest for pengenes skyld, men også for å hevne seg på ”drittsekker”, ”horekunder” og ”homser”. Han knytter ikke spenningsfølelsen spesielt til ranene, men fremhever i stedet spenning som en viktig del av livet hans generelt. Mye av intervjuet med Morten handler om historier der ting skjer; de skjer fort og de skjer ofte. Det blir en beskrivelse av et liv der Morten alltid er i bevegelse på jakt etter fart og spenning, og hvor rusen og lovbruddene spiller en viktig del av hverdagen:

”Det positive er at jeg aldri kunne tenkt meg å leve et A4- liv. Jeg treffer alltid nye mennesker, opplever andre ting....mer spenning.. Jeg er fri fra avhengighet, har spenningen der. Det må skje noe hele tiden for meg. Klarer ikke å sitte og se ferdig en film engang.”

* * *

Det å ikke leve et ”vanlig” liv medfører, ifølge disse informantene, et liv der opplevelsene er mer ekstreme, mer uforutsigbare og kvalitativt forskjellig fra ”vanlige” menneskers hverdag. Det er alltid noe som skjer, forskjellige ting hver dag. Det å begå et ran kan være et

høydepunkt i så måte. Dette har likhetstrekk med hva Thrasher skriver i boken "The Gang" (1947), der han fremmer teoretiske forklaringer på kriminell gjengatferd: "Activity may lead in the direction of delinquency or anywhere else, so long as it keeps the gang boy "going" (Thrasher, 1947: 86). Selv om jeg ikke har noe grunnlag for å vurdere hvorvidt mennene i denne undersøkelsen er med i en såkalt "gjeng" eller ikke, er Thrashers funn i stor grad sammenfallende med de enkelte informantenes tendenser til å oppsøke spenning.

Jeg vil videre trekke en parallell til Malin Åkerstrøm der hun skriver om lovbrøyttere som "action-seekers" (Åkerstrøm, 1983: 215) hvor opplevelser av eventyr, spenning og "thrills" er sentrale trekk ved livet man lever som lovbrøttere. Det er det hun kaller en opplevelse av "mer" (Åkerstrøm, 1983: 173).

Det å oppleve "mer" kan imidlertid forstås på flere måter. Åkerstrøm snakker om å oppleve mer i betydningen av å ha fått en grunnleggende kunnskap om livet og vite hva livet "virkelig" dreier seg om. Hun mener at informantene ser sitt eget liv som mer kunnskapsnivående om det "virkelige" liv enn vanlige konvensjonelle mennesker gjør, og at de på denne måten har lært seg å klare seg selv i motsetning til de "vanlige" menneskene, eller "square-johns" som hun kaller dem. Og gjennom å gjøre noe som er ulovlig, får man kunnskaper om hva livet "egentlig" dreier seg om. Dette er ikke fordi man nødvendigvis anser handlingen som gal i seg selv, men nettopp fordi andre ser på den som gal. Hun siterer Lofland for å understreke dette poenget:

"The sense of adventure probably derives, in part, from the knowledge that Others define the act as wrong, not from unequivocally believing so oneself." (Lofland, 1969: 107).

I min undersøkelse blir ikke slike synspunkter uttrykt eksplisitt, men hvor informantene likevel legger vekt på å oppleve "mer" i betydningen av å få erfaringer som ikke alle andre har. De setter pris på å få noe mer ut av livet enn det trygge, rutinepregede livet de mener A4-menneskene lever. Tobias sier det slik:

"Jeg vet ikke om man opplever mer. Heller det at man opplever livet fra andre vinkler enn det som normalt sett er lovlig i samfunnet."

Samtidig er det selve handlingene som ofte blir vektlagt av informantene, hvor det er følelsen av de mer ekstreme opplevelsene som de ser som noe positivt i seg selv. Ikke nødvendigvis fordi de får flere erfaringer gjennom disse handlingene, men fordi et grovt ran eller andre

lovbrudd gir dem en fysisk god opplevelse gjennom å handle ulovlig, og hva det ulovlige innebærer slik det har blitt fremstilt foran. Dermed fyller de kanskje livet sitt med noe ”mer”, her representert ved de mer ekstreme opplevelsene.

Flere forfattere i faglitteraturen har påpekt denne mer generelle spenningsopplevelsen knyttet til det å begå lovbrudd, blant annet Tunglund, Smith-Solbakken og Claussen i sin rapport ”Talen eller klient? Om unge stoffmisbrukeres kulturøkonomiske avhengighet” (1996), Knut Reinås i boken ”Beruselsens porter – en debattbok om rus” (1991) og Erving Goffman i boken ”Interaction Ritual. Essays on face to face behaviour” (1969). Jeg kommer tilbake til dette i avsnitt 4.4. Katz (1988) har, til forskjell fra disse, og i likhet med mine funn, knyttet spenningsopplevelser spesielt til menn som begår ran, og hvor han stiller seg spørsmålet om hvorfor noen begår ran igjen og igjen. Han mener det ikke er nok å se på handlingen isolert, men at det er riktig å se den i sammenheng med livene deres generelt. Han ser deres søken etter action som et viktig trekk ved deres livsstil. En som stadig begår ran tiltrekkes av den forførende kvaliteten ved action, der de har bygget opp et liv rundt det han kaller ”ulovlige aktiviteter”, der ran bare er en av dem. For de som kun raner en gang, gjelder det å oppleve action i løpet av et øyeblikk, til forskjell fra de som stadig begår nye ran og snarere har klart å institusjonalisere en action-preget måte å leve på, og hvor det er nettopp dette som motiverer dem til å begå nye ran. I likhet med Katz (1988) ser også jeg det som viktig å ikke isolere ranet i mennenes søken etter spenning, men heller se det i sammenheng med hva slags liv mine informanter lever. Dette vil jeg imidlertid komme tilbake til i slutten av kapittelet.

Som en motsetning til dette kan Walsh nevnes. Han har en annen oppfatning av sine intervjupersoner i boken ”Heavy Business” (1986) der han gir et bilde av sine ”ransmenn” som triste, passive og uten interesser for noen eller noe. De som er vokst opp i voldelige hjem er sosialisert inn i en slik voldskultur og blir selv også kjent for å være voldelige, noe som gjør at man også må leve opp til et slikt rykte. De har også et høyt forbruk av alkohol og blir derfor isolerte, og hvor deres verden bare består av drikkekompiser og en familie de har tvetydige følelser i forhold til. Deres interesser handler kun om styrke, kraft og suksess og hvor ran da blir en attraktiv handling for de han kaller ”(...) strong, unfeeling greedy men” (Walsh, 1986: 158). Dette er en beskrivelse av planleggeren. De som ikke planlegger i særlig stor grad, men heller benytter enhver sjanse han ser til å rane, det Walsh kaller opportunisten, blir karakterisert på en litt annen måte hvor han beskriver ranet som en desperat handling utifra den kaotiske livsstilen disse har med narkotika, alkohol og redsel. Ranene er impulsive

og blir ofte annerledes enn den lille planen de hadde i utgangspunktet. Som Walsh selv også påpeker er disse to inndelingene lite nyanserte og det kan være blandinger og glidende overganger mellom de to.

Så tilbake til mine funn, der mennene jeg intervjuet i stor grad gir inntrykk av å være aktive personer på en stadig jakt etter spenning og adrenalin-kick. Men er det egentlig slik at informantene lever liv der spenning og action preger hverdagene?

Selv om spenningsopplevelser var høyt ansette opplevelser blant mange av informantene, betyr ikke det at de faktisk opplever spenning hele tiden. Tvert imot er rus og lovbrudd med på å prege hverdagen med opplevelser som ikke er gode, men hvor spenningen heller kan sees på som en ettertraktet opplevelse man stadig var på jakt etter. Thrasher sier det slik:

”How to break the humdrum of routine existence – this is the problem for the boy. It is the problem of life generally and a great deal of human energy is expended in the flight from monotony and the pursuit of a thrill (Thrasher, 1947: 82).

Denne søken etter spenning mener han er ekstra sterk i ungdomstiden, og hvor hans informanter søker i gjenger som et forsøk på å rømme fra, eller som en kompensasjon for, monotonien. Gjengen de oppholder seg i møter deres behov for opplevelser, spenning, bevegelse og forandring. Ordinære gjøremål og vaner blir kjedelige i sammenligning med hva de selv opplever, og Thrasher mener dette kan forklare noe av gjengenes atferd.

Et annet spørsmål man kan stille seg er hva alternativet ville vært? Med det mener jeg; hva ville vært i stedet for spenningen? Dette vil jeg komme tilbake til i slutten av oppgaven.

4.2.3 Ranet som utfordring

En tredje grunn til å oppleve ran som spennende, springer ut ifra de utfordringer som knytter seg til handlingen. Mennene trekker spesielt ut *tre typer utfordringer*. De knytter seg til *politiet, vennene* og forskjellige *situasjoner* de selv søker.

4.2.3.1 Å overvinne politiet

For det første er det å rane en utfordring på den måten at politiet som oftest vil sette inn forholdsvis mye ressurser på å løse saken og finne gjerningsmennene. For Morten er det nettopp dette som utgjør spenningen når han raner:

«Spenninga: Blir jeg tatt? Får du med deg penger? En seier hvis du klarer det. Da har

du liksom overvunnet...Det er et enormt adrenalin- kick!! Det driver meg nok litt.”

Nettopp det å *overvinne* politiet er noe av utfordringen for Terje også:

«Fy faen, jeg må le litt. Ikke misforstå meg nå, jeg er ikke stolt av det, men jeg må le når jeg tenker på når vi møtte politiet. Vi brukte jo båten som flukt, og når vi var utpå vannet der, kom en politimann jeg kjenner. Han spurte om jeg hadde sett 3 menn i båt i full fart utpå fjorden, for det hadde vært et ran. Nei, sa jeg. Da stod jeg med AG`n i fiskesnøret under vann mens dem kjørte helt opptil oss. Gud....det var kick! Jeg så at hjerte mitt slo utenpå gensen.»

Det Morten og Terje forteller her har likhetstrekk med det Åkerstrøm kaller ”to beat the system” (Åkerstrøm, 1983: 37), deriblant politiet. Harald knyttet denne utfordringen til også andre lovbrudd enn ran:

«...jeg har alltid vært sugen på action. Det er moro å få politiet etter seg. Det å overvinne dem. Da tenker jeg bare; YES!! Jeg klarte det!! Men det at man så blindt bare tenker på moroa gjør at det blir mange tragedier av det. Men vi lærer ikke av andres tragedier, vi må oppleve dem sjøl. Det er spennende, det, å ha politiet i hælene. Fy faen, da får du adrenalin-kick! Bare det å overvinne politiet...”

Harald har spesialisert seg på raske biler, fordi det ligger mye penger i det når de skal selges videre og fordi de kan brukes til «sjokkbrekk», det vil si innbrudd hvor de kjører inntil et butikkvindu, for eksempel en klesbutikk, laster varer inn i bilen og kjører avgårde. Med disse bilene er det også lett å dra fra politiet, noe som ser ut til å gi lovbruddet et ekstra element av konkurranse og dermed muligheten til å kunne ”vinne”. Drømmen hans er å begå et ran, og kunne gjøre som den såkalte ”ranskongen”(som en av informantene omtalte han som under intervjuet) Martin Pedersen (1993); å gjemme seg like i nærheten av åstedet. For eksempel sitte på en restaurant og spise middag eller sitte under trappa på stedet man ranet, bare for å sitte og se på at politiet etterforsker, og ha nerver nok til å se på at politiet leter etter nettopp deg.

Jeg vil her trekke en parallell til det Katz kaller ”the ludic metaphor” (Katz, 1988: 67), direkte oversatt; den morsomme metafor. Lovbruddet blir gjennom dette bildet sett på som en konkurranse eller et spill av lovbrøyteren. Handlingen kan gjentas om og om igjen, uten andre hensikter enn at det er spennende og morsomt. Til forskjell fra andre situasjoner i livet, er det i dette ”spillet” en klar vinner og taper, og hvor lovbrøyteren vet akkurat når de kan puste lettet ut og bryte ut i eufori. Som Harald beskriver over: ”YES!! Jeg klarte det!!”. Katz mener at poenget i å ”ha klart det” ikke bare ligger i det å ha klart ”det” (her ranet), men mer som en

følelse av å ha vunnet i motsetning til det å ha tapt ved å bli tatt for lovbruddet. Han deler opplevelsen av spenning opp i tre stadier, hvor det første stadiet inntreffer når gjerningsmannen for seg selv lar seg forføre av det ulovlige. Det andre stadiet er når gjerningsmannen begår lovbruddet, og i det øyeblikket opplever spenning ved det å skulle late som ingenting under eksempelvis et tyveri. Det tredje stadiet handler om det å ha klart det og kommet seg unna, og det er denne opplevelsen mine informanter her beskriver som et kick. Eller som Katz` informanter også utbryter etter å ha begått et tyveri; ”Wow, I got away with it!” og ”It was so easy” (Katz, 1988: 64). Å begå et grovt ran er en utfordring på flere plan, både i forhold til planlegging, mot til gjennomføring og listighet nok til å stikke av. Kanskje det oppleves som en personlig utfordring? Eller som Katz kaller det; ”a thrilling demonstration of personal competence” (Katz, 1988:9). En av Åkerstrøms informanter i boken ”Crooks and Squares” (1983) kan illustrere dette poenget:

”Yeah, succeeding...you feel successful somehow if you make it. I guess everybody wants to experience that, one way or another...So it wasn`t only the money.”
(Åkerstrøm, 1983: 188).

Det å klare det, å overvinne gir en følelse av å mestre situasjonen, noe som igjen kan gi en følelse av å være noen.

4.2.3.2 *Utfordringer i miljøet*

Konkurransen dreier seg ikke bare om en lek som ligner ”politi og røver”, men det kan også være en konkurranse kamerater imellom:

«Og så er det jo moro, da. En del av moroa er å finne på noe nytt, noe som ingen har tenkt på før. Det blir som en slags jobb.(...)Under planleggingen er det mye fleiping...litt spenning. Det der med å finne på nye ting...å gjøre noe som ingen andre har gjort før...å overgå hverandre...”

Det kan gi prestisje og/eller personlig god følelse å overgå kameratene. Blant annet trakk Harald frem dette som et motiv for å rane; endelig hadde han sjansen til å gjøre noe som ingen trodde han skulle gjøre. Det er viktig for han å tenke ut nye lovbrudd, ting som kameratene ikke har tenkt på før han, kanskje for å kunne hevde seg selv? Åkerstrøm peker på en liknende tendens i sitt materiale. Hun skriver at individuell planlegging og mye strev ofte ligger bak lovbruddene. Denne måten å finne ut nye ting på for å lykkes blir ansett som utfordringer for lovbrysterne, og er ofte en kilde til stolthet, det hun kaller ”pride in getting by” (Åkerstrøm, 1988: 34). Hun trekker linjen til det vanlige, konvensjonelle arbeidsmarkedet, og mener at planleggingen og anstrengelsene ser ut til å være større blant lovbrysterne enn i mange andre

yrker.

Faren ved slike ”konkurranser” kan være at situasjonene kommer ut av kontroll, der det viktigste blir å overgå hverandre fremfor å legge en god plan som vil fungere. For Harald ble dette en måte å hevde seg på i miljøet, noe som igjen ble en del av spenningen. Miljøet man har rundt seg er kanskje et viktig element her. Man må ha det ”rette” miljøet rundt seg som anerkjenner slike handlinger for at utfordringen skal oppleves som spennende.

I boken ”Den kritiske ettertanke” (1993) bruker Bourdieu og Waquant begrepet ”illusio” om det å være ”grepet av spillet” og dermed følge feltets andre logikk. Målene kan være irrasjonelle som bare det, men man godtar nesten betingelsesløst hva som er attråverdig, nettopp fordi det er en del av ”spillet”. Kanskje kan dette sees i sammenheng med ran, der handlingen fremstilles på en slik måte i ditt eget sosiale miljø at handlingen virker tiltrekkende, og at det dermed blir en utfordring å kunne gjennomføre den? Det handler om å være grepet, men hvor dette ikke har noen funksjon utover det å bare være grepet av det. Man lar seg rive med, nettopp fordi andre er det.

4.2.3.3 *Utfordringer i situasjoner*

En tredje type utfordring handler om de situasjoner flere av mennene oppsøker. Ran i seg selv kan i så måte være en utfordrende situasjon. Katz beskriver ran som en situasjon der alt kan skje:

”The robber may get killed, permanently injured, or captured, or he may take the event to demonstrate publicly the indominantability and his subjectivity. (...) they cannot control their fate” (Katz, 1988: 168).

Slik sett kan man si at ran er en handling man aldri kan vite utfallet av med sikkerhet, og det er nettopp her utfordringen ligger. Harald sier blant annet følgende:

”Kjøre raske biler....kjøre fort og ikke vite om du klarer den neste svingen. Er jeg død før jeg kommer rundt neste sving? Håh.....DET er KICK, det!!! Kan du tenke deg noe bedre? Det er deilig å kjenne at du lever!!”

Harald fremhever usikkerhet som en fascinerende side ved handlingene. Det å aldri vite hva neste øyeblikk bringer opplever han som en salgs ”bevisstgjøring” på at han lever. Det handler om å utfordre situasjoner og oppdage at de likevel mestres. Dette har likhetstrekk med Åkerstrøm (1983), der hun i sin undersøkelse fant en tendens blant lovbrøytene til å søke usikkerhet og utfordringer i større grad enn det hun kaller ”square-johns”. I tillegg diskuterer

Lofland (1969) det han kaller ”pleasant fearfulness”, og Åkerstrøm refererer til en av sine egne informanter for å illustrere:

”When you hear tut tut (police car sirens), and they come after you, oh, it’s fun as hell, you drive all around town having those blue lights after you, around the streets. Oh, I’m criminal, you can hear that” (Åkerstrøm, 1983: 187).

Et viktig poeng hos Lofland går imidlertid ut på at midt oppi situasjonenes usikkerhet, frykt og spenning ligger det et element av sikkerhet. Han mener det handler om usikkerhet innen visse rammer; samtidig som usikkerheten og friheten er befriende og spennende, bør det også være en følelse av å kunne takle denne usikkerheten og spenningen. Slik at håndtering av den usikre situasjonen er også en viktig faktor for å kunne oppleve disse utfordrende situasjonene som positive:

”Uncertainty, unpredictability, threat, fear, frustration, anxiety, and the like, when felt to be manageable... appear to be labelled by human beings as excitement, challenge, fun or adventure...” (Lofland, 1969: 105).

Walsh (1986) påpeker det samme der han utdyper innbruddstyvenes opplevelse av spenning under ulike innbrudd hos folk. I utgangspunktet er innbrudd en utfordrende og spennende handling gjennom det å bryte seg inn hos andre, lete etter ting, finne noe interessant og prøve og komme seg unna uten å bli tatt. Det handler om *usikkerheten* rundt handlingen, der man aldri kan vite helt sikkert hva som kommer til å skje i neste øyeblikk. Det handler om å sette seg selv i situasjoner hvor de kommer i en utsatt posisjon og det er her utfordringen ligger. Walsh stiller seg derfor spørsmålet om noen *liker* å skremme seg selv? Han hevder at man i vårt samfunn tidlig sosialiseres inn i en aksept i forhold til tilstedeværelsen av fare, eksempelvis gjennom karuseller eller spøkelsestog. Gjennom å utfordre hverandre til å tørre ting og til å møte utfordrende situasjoner, lærer man også å være redd og skremme seg selv. Han påpeker imidlertid at til tross for å ha fremkalt slike følelser, har det skjedd innen visse rammer: man har satt seg i en slik situasjon med *vilje*, med *viten* om at det vil skje, og kun innen en *begrenset tid* og med *visse sikkerhetsrammer* rundt situasjonen. Han referer også til høyrisikosportene i mer voksen alder. Han mener at få ville satt seg selv i situasjoner helt uten mulighet for sikkerhet. En slik tilnærming til situasjonen kan være sammenfallende med et grovt ran. På den ene siden er det en utfordrende situasjon gjennom å være utforutsigbar, slik som Katz fremstiller den. På en annen side vil det alltid være visse rammer rundt handlingen. Ved å opptre som en ”ransmann” har man definert situasjonene som et ran, og utfallet av situasjonen vil som oftest være begrenset.

Goffman (1967) påpeker en annen side ved det å ta sjanser, som også kan sees gjenkjennes i det informantene forteller over; handlingene i forhold til *tid*. Når mennene forteller er det tiden *her og nå* som gjelder, det er spenningen rundt usikkerheten i *øyeblikket* som ser ut til å fascinere. Goffman skiller i den sammenheng mellom to måter å ta sjanser på. Den ene er de sjansene alle må ta gjennom livet og de følgene det får på lang sikt, for eksempel å velge jobb, utdanning eller å gifte seg. Utfallet av disse sjansene vil ikke vise seg før år senere, hvor man da i tillegg likevel kan ha fått noe godt ut av valgene selv om det ikke blir som man hadde tenkt. Den andre måten å ta sjanser på er de situasjonene man i større grad er med på å skape selv, og hvor konsekvensene for handlingene kommer med en gang:

”He must expose himself to time, to seconds and minutes ticking off outside his control; he must give himself up to the certain rapid resolution of a certain outcome. And he must give himself up to fate in this way when he could avoid it at any reasonable cost. He must have ”gamble”.” (Goffman, 1967: 261).

Det er denne måten å ta sjanser på Goffman mener er den berusende formen; det han kaller ”action”:

”Serious action is a serious ride, and rides of this kind are all but arranged out of everyday life. (...) Action (...)s brings the chance-taking and resolution into the same heated moment of experience; the events of action inundate the momentary now with their implications for the life that follows.” (Goffman, 1967: 261-262).

Poenget med å leve i nuet kom også frem i kapittel 3 der det ble satt i sammenheng med pengene som skulle brukes her og nå, fremfor å spare.

4.2.4 Ranet som frihet

I kapittelet foran beskrev jeg hvordan mennene ser på penger som en mulighet til frihet. I dette avsnittet skal det også handle om frihet, men da i forhold til hvordan ran og/eller andre lovbrudd kan være med på å gi en slik følelse. For en tredje side ved spenningsopplevelsen handler om den frihetsfølelsen et lovbrudd kan gi. Her setter de det ikke bare i forbindelse med ran, men hvor også andre lovbrudds egenskaper trekkes inn.

4.2.4.1 ”Alt er lov – helt til du blir tatt”

Ian og Morten snakker om frihet i tilknytning til lovbrudd. De setter det ikke nødvendigvis i tilknytning til ranene de har begått, men ser det også som en generell betraktning i forhold til livet de lever og lovbruddene som begås. Å ikke bli bundet av andres regler blir beskrevet

som en sterk og god følelse. Ian forteller om første gangen han stjal en bil. Da følte han seg fri – fri fra andres regler og krav. Kicket han får kommer av følgende trekk ved handlingene:

«Det er selvstendigheten! Alt er lov - helt til du blir tatt. Man er liksom helt anonym....du kan gjøre hva du vil. Det er jo et helt overregulert samfunn ellers.»

Ian setter med andre ord pris på den lovløsheten og friheten lovbrudd innebærer. Ingen kan regulere deg lenger, og der og da er det bare dine egne normer og regler som gjelder; man kan gjøre hva man vil uten andres restriksjoner. I sin bok "Fengslet av loven" skriver Martin Pedersen noe liknende om sin opplevelse rundt det pirrende ved ranene han begikk:

"Jeg lengtet vanvittig etter å bli fri. (...) Straks jeg tenkte den kriminelle tanken, kjente jeg at sinnet ble lysere. (...)." (Pedersen, 1993: 37). Han sier videre: "Kanskje var det å leve slik på kanten av loven som gjorde at sansene stod i helspenn og forsterket opplevelsene." (Pedersen, 1993: 54).

4.2.4.2 "Jeg må kunne bestemme sjøl"

Selv om Morten er sliten av å leve et liv der lovbrudd er en stor del av hverdagen føler han at et liv som "A4" vil bli vanskelig:

"Jeg slipper i hvert fall å leve et tragisk A4-liv. Kriminelle kan ikke se seg sjøl i det. Jeg fikser ikke å stå opp tidlig om morran og legge meg tidlig. Jeg må kunne bestemme sjøl. Nå kan jeg være oppe hele natte og sove om dagen hvis jeg vil."

Morten kan ikke se seg selv i et liv det hans handlinger og tid blir styrt av andre. Gjennom å leve det livet han gjør, kan han oppsøke de situasjoner og handlinger som gir han opplevelser av spenning. Det både Ian og Morten legger vekt på her handler om friheten i forhold til egen handlinger og egen tid. Gjennom å leve et liv som lovbrøttere kan man tillate seg å styre tiden og handlingene mer som man vil. Tiden og reglene blir gjort til deres egne.

I boken "Den gode fiende" (1985) skriver Christie og Bruun om tiden som rammeverk. De mener at vår verden er organisert rundt klokken og hvor tiden på denne måten har endret karakter. Den har blitt mer fingradert, allstedsværende og påtrengende. Slik har den utviklet seg fra å være syklisk, der man lever etter årstidene, til å være lineær, der tiden blir ansett som en fremmadrettet, kontinuerlig bevegelse slik den dominerer det moderne samfunn og der arbeidstakeren selger seg til en bestemt utmålt tid til arbeidsgiveren. Den tiden som blir til overs tilhører arbeideren selv. På bakgrunn av det mine informanter forteller over, kan det se ut til at de ikke ønsker en slik ramme rundt tilværelsen. De fremhever snarere behovet for å

kunne trekke seg tilbake og styre egne handlinger. Gjennom å begå lovbrudd kan man få en følelse av å bestemme selv. Handlingen frigjør utøveren for restriksjoner i det den begås, slik Ian fremhever, men også gjennom den måten og leve på der rus og lovbrudd gjør at man kan velge sin egen måte å fylle hverdagene på.

Marie Indahl har intervjuet fem menn dømt for narkotikalovbrudd i sin hovedfagsavhandling. Et av temaene handler om det hun kaller ”det frie rommet”. Der forteller informantene om hvordan de unngår å leve etter fastsatte rammer og heller søker en livsførsel der de selv kan bestemme dagens gjøremål. Hun mener at informantene på denne måten gjør tiden til sin egen, noe som igjen blir en slags belønning for måten de lever på, i tillegg til de økonomiske gevinster de kunne få ut av narkotikahandelen. Hun sier: ”Mennene ville ikke inn i dette rammeverket. De ville ikke selge tiden sin til noen, men bestemme over den selv” (Indahl, 1995: 111). Adler (1985) setter denne typen hedonistiske motiver i sammenheng med det konvensjonelle samfunnet, som ikke gir rom for en slik livsførsel.

Jeg vil her trekke en parallell til Åkerstrøm der hun på samme måte fant uavhengighet og frihet som et viktig tema i sin undersøkelse, der blant annet frihet i forhold til normer og reguleringer var et område det var viktig å føle seg fri i forhold til. En informant sier:

”There`s so many rules around you – I guess you were just born different than most people. You just can`t take that other kind of life (the squares) because you`ll be a prisoner in that life...” (Åkerstrøm, 1983: 203).

Andre områder kunne blant annet være ønsker om frihet i forhold til arbeid og tid. Hun fant uavhengighet som en verdi i seg selv, og at man kan oppnå dette ved å leve som lovbryster. På denne måten blir uavhengigheten en slags belønning for lovbruddene man begår, og noe man er redd for å miste dersom man gir avkall på den typen livsstil. Knytter man slike ønsker direkte til ranet, kan kanskje også selve ranet oppleves som frihet, fordi de gjennom denne handlingen bryter alle normer og dermed blir overlatt helt og holdent til seg selv. Emile Durkheim (1858-1917) snakker om anomiske tilstander, der *lovløshet* preger den samfunnsmessige tilstanden, spesielt når det gjelder normer og verdier (Østerberg, 1984). Han hevder at menneskets behov nærmest er ubegrensede og at samfunnet derfor må være den til å sette grenser og internalisere normer i menneskene. På denne måten har samfunnet en moralsk autoritet som individet må bøye seg etter, hvorpå individet også vil følge samfunnets struktur,

fordi individet ikke er adskilt fra, men en del av samfunnet. Av det følger, at dersom samfunnet er anomisk, vil også mennesket bli anomisk.

Til forskjell fra Durkheim, ser det ut til at mennene i denne undersøkelsen opplever sin hverdag som *for* begrenset, der ønskene om å bryte ut blir viktige, til tross for at de befinner seg i et strukturert samfunn. Kanskje et grovt ran kan kalles en anomisk situasjon, der gjerningsmannen har brutt de moralske båndene som Durkheim mener at menneskene er pålagt, og går over, for en kort stund, til å handle uten disse restriksjonene? Pedersen fremhever denne siden ved sine ran:

”Hele livet hadde jeg vært ”snill gutt” og gjort de rette tingene, fått gode karakterer og oppført meg pent. (...) Nå hadde jeg et sterkt ønske om å bryte ut, bli en slags rebell.” (Pedersen, 1993: 37).

4.3 ”I BEGYNNELSEN VAR BARE SPENNINGEN”

I løpet av intervjuene forteller informantene både om sine første lovbrudd, hvordan lovbruddene forandret seg underveis og hvordan deres søken etter spenning til slutt har ført dem mot et ran. På denne veien har de mistet noe av det de søkte.

4.3.1 Fra lek til alvor

Den spenningen flere av informantene snakker om i dag, er den samme opplevelsen de søkte da de begynte med lovbrudd. Da de var yngre var lovbruddene som *en lek*. Nils begynte å begå lovbrudd i 13-årsalderen:

«I begynnelsen var det bare spenning. Det begynte med et veddemål om hvem som turte å bryte seg inn i en butikk. Jeg vant.....Det var spennende, og jeg sluttet ikke da. I begynnelsen gjorde jeg biltyverier, innbrudd, svindel, salg av stoff. Jeg har gjort det meste. Det var mye innbrudd en stund - det var gøy!».

Erlend og Bjørn har liknende oppfatninger av sine tidlige lovbrudd:

«Jeg var naiv da. Den første kriminelle handlingen vi gjorde sammen var bare for spenningens skyld. Jeg har alltid vært litt sånn.....ja....trent mye...spenningssøkende...»

”(...) Men det var moro og. Særlig i begynnelsen.....å bli tatt av politiet. Særlig når vi var en to- tre stykker, da var det kult å bli putta i politibilen. Da visste vi at vi var for unge til å få straff. Da ble vi bare kjørt til politihuset og så kjørt hjem av Barnevernet.”

Deres første lovbrudd og deres første følelse av å ”ha klart det” setter flere av informantene i direkte tilknytning til det å oppsøke spenning som ung. Men da så man ikke alvor i det man

gjorde; det var kun var en lek. Handlingene fikk heller ingen konsekvenser som mennene oppfattet som betydningsfulle. Det var som en ekstra spennende lek der leken og alvoret stod side om side, men ikke så mye alvor at det overskygget det morsomme ved det. Med tiden forandres imidlertid lovbruddenes innhold og form. Fortryllesen drives vekk når alvoret i handlingene blir mer sentral enn leken. Etterhvert som mennene ble eldre ble de stilt til ansvar for det de gjorde. I tillegg begynte lovbruddene å handle om andre ting; nemlig penger, forteller Nils og Bjørn:

«Før var det spenningen som dro det, det var en del av livet. Men så ble det hardere og hardere, og det dreide seg mer og mer om penger.»

«I begynnelsen: biltyverier, innbrudd, svindel, salg av stoff. Jeg har gjort det meste. Det var mye innbrudd en stund - det var gøy! I begynnelsen bare for spenning, etterhvert for penger. Det ble en jobb - men ingen hyggelig jobb.»

I takt med dette ble leken i lovbruddene borte og det førte til større lovbrudd, mer alvor og et hardere miljø. Men hvilke konsekvenser kan slike forandringer ha for mennene? Endrer de for eksempel synet på handlingene de begår eller hvordan de ønsker å leve sine liv?

4.3.2 ”Livet er fullt av ingenting”

Tre av informantene fortalte at lang tid i et miljø der hverdagen består av lovbrudd, avtaler og rus kan virke utmattende. Blant annet mente Bjørn det ble en stadig redsel for å bli tatt for lovbrudd han hadde begått, for ikke å få seg uvenner eller såre andre mennesker. På veien til lovbruddene og en eventuell spenningsfølelse møter man andre mennesker som man ikke tar hensyn til, eksempelvis den som eier bilen man stjeler eller den man slår ned under et ran fordi de ikke adlyder raskt nok. Med en slik forandring i lovbruddene påpeker Nils videre hvordan dette livet påvirker infrastrukturen i miljøet han vanker i, og at lovbruddene han begår faktisk også berører andre enn han selv:

«Før var det jakten på kicket...spenning. Det var en lek. Det er ikke det jeg vil nå. For når jeg ser at kamerater stjeler av hverandre, død og jentene på strøket, da mister kicket all verdi. Jeg har gjort masse kriminalitet også i det senere, men jeg er lei det. Kicket har falt bort. Og de som gjør ran for kickets skyld bør få undersøkt hodet sitt. Man leker jo faktisk med livet til andre.»

Denne forandringen preger også livet som lovbrøyer:

”Livet er fullt av ingenting. I dopmiljøet lager man seg ting av ingenting og later som om det er livet. Men egentlig kan man aldri slappe av med venner, for man bare later som man har venner. Dop og penger er viktigere.”

Bjørn ser det på samme måten, og til tross for sin unge alder fortsette han utsagnet i avsnittet over med å si følgende:

”Man har ingen gode venner. Mange tar overdoser, også på hverandre...når dem ikke trengs lenger...eller er uønska. Nå er jeg lei det livet og vil ikke leve som en kriminell mer. Men det var en del av livet da. Men nå har jeg fått nok av det livet....av å leve i fare hele tida.”

4.4 SPENNING I EN LIVSSITUASJON

Som nevnt tidligere i kapittelet er det, i stedet for å se deres søken etter spenning som en isolert egenskap ved informantene, kanskje mer fruktbart å se det som en del av en livssituasjon. For informantene består spenningen av flere komponenter, og kanskje kan man se disse sidene av spenningen som sider ved livet de ønsker å fylle? Menneses behov for spenningsopplevelser kan sees i sammenheng med to forhold. *For det første* forteller fem av informantene at de alltid har vært på jakt etter spenning:

”Jeg har alltid vært litt gal. Det må liksom skje noe. Jeg har alltid drevet med fjellklatring, svømming, løping og sånn.”

”Jeg har alltid vært urolig. Det må alltid skje noe...tøye grenser. Hvis jeg kommer på noe jeg vil gjøre, må jeg gjøre det. Jeg får ikke ro hvis jeg ikke gjennomfører det. Jeg har alltid ønsket meg fart og spenning. Jeg har vært høyt og lavt bestandig.”

”Jeg har alltid vært psykopat. Det jeg gjør får alltid merkelige konsekvenser. Kompisene mine sier jeg er farlig. Tanke er handling. Sånn er det for meg.”

”Jeg har levd et dobbeltliv bestandig. På jobb er jeg den høflige, ordentlige gutten. Så går jeg fra jobb og begynner og drikke med en gang. Jeg kikka på dette dobbeltspillet. Ingen av kundene har vel drømt om åssen dette egentlig var.”

”Jeg tror noen har dette i seg. Noen *må* oppsøke spenning...for det er et utrolig adrenalin-kick, altså!!”

Utsagnene vitner om en tidlig start på jakten på spenningen, og bør kanskje tas hensyn til når man forsøker å forstå menneses valg av handlinger.

For det andre kan kanskje menneses søken etter spenning også sees i sammenheng med hvordan de lever sine liv til daglig. Jeg tenker da spesielt på rusbruk og lovbrudd. Med unntak av tre informanter, fører majoriteten av informantene en livsførsel der både rusmidlene og lovbruddenes rolle i deres totale livsmønster er sentral. Samtlige av mennene i undersøkelsen oppga å ha begått lovbrudd av ulike slag. 12 av 14 informanter har tidligere dommer for blant

annet vold, innbrudd, tyverier, svindel, narkotikalovbrudd, ran eller grove ran. Et slikt bilde av livsførselen til menn som er dømt for grove ran er også tegnet opp i Bødal og Fridhøvs (1993) rapport om menn som raner, i tillegg til Åkerstrøms (1983) undersøkelse om lovbrøyttere generelt, samt Katz` (1988) undersøkelse om menn som raner.

For noen av informantene var det kjedsomhet og jakten som spenning som startet rus- og lovbruddskarrieren. Flere forteller at de tidlig kom inn i miljøer hvor lovbrudd var vanlig og ble sett på som en spennende innslag i en ellers kjedelig hverdag. Blant annet forteller Thomas at han sluttet på skolen fordi han kjedet seg og manglet motivasjon. Han ønsket seg en tilværelse der ”noe” skjedde, sier han. Han begynte å skulke skolen for å finne på andre ting, han synes ikke det var noe interessant. Etterhvert prøvde han amfetamin fordi han syntes det virket spennende. Morten forteller at han først og fremst ble nysgjerrig på stoff fordi det hadde vært en tidligere rusmisbruker i klassen for å fortelle om ”livet som narkoman” for å avskrekke elevene. På Morten virket det motsatt; han syntes det virket som noe spennende og ville prøve.

Flere forfattere har påpekt sammenhengen mellom rus og søken etter spenning. I rapporten ”Talent eller klient? Om unge stoffmisbrukeres kulturøkonomiske avhengighet” (1996) beskriver Tunglan, Smith-Solbakken og Claussen unge stoffmisbrukere på en annen måte enn hvordan rusmisbrukere tradisjonelt sett har blitt forstått. I motsetning til å beskrive dem som passive ”ofre” for samfunnet som søker en flukt inn i rusen og dermed fjerner seg fra virkeligheten, beskriver de misbrukeren som en aktiv person som stadig er på vakt, opererer raskt og med høyt et tempo; man skal holde avtaler, unngå politiet og være på jakt etter potensielle kunder. Poenget med rapporten er å fremstille en avhengighet som handler om nettopp denne livsstilen hvor de er opptatt av å ta vare på de økonomiske sidene ved tilværelsen en misbruker har; derav en kulturøkonomisk avhengighet. De skriver: ”Stoffmisbrukere nyter ofte den spenning og de sensasjoner som er viktige opplevelser i en stoffmisbrukers hverdag.” (Tungland, Smith-Solbakken og Claussen, 1996: 7). De legger altså vekt på den farten, spenningen og de opplevelsene som preger livet til en rusmisbruker og mener at avhengighetens kjerne ligger nettopp i dette: ”Den som trakter etter rus er også ofte en som er på jakt etter spenning, ”sensation-seeking.” (Tungland, Smith-Solbakken og Claussen, 1996: 10).

Videre har Willy Pedersen i sin avhandling "Drugs in Adolescent Worlds" (1991) påpekt forholdet mellom rusbruk og tendensen til å søke spenning og utfordringer, og hvor han mener at det finnes en viss sammenheng mellom rusbruk og det han kaller "sensation-seeking" (Pedersen, 1991: 386). I tillegg skriver også Erving Goffman om denne siden ved lovbyteres livsførelse i boken "Interaction Ritual. Essays on Face to Face Behaviour" (1967), der han fremhever lovbytere som actionsøkere, og at deres actionsøkende livsstil også innebærer et actionpreget språk.. Uttrykk som "blowing it", "having it made" eller "having something going for oneself" er uttrykk som antyder at noe skjer. Åkerstrøm påpeker det samme: "Due to a quest for expressive independent acting and action in general, it might be that criminals tend to seek out situations where this can be expressed." (Åkerstrøm, 1983: 212).

Det å se søken etter spenning i sammenheng med en livsstil kommer også frem hos Katz (1988) der han knytter tendensen til å oppsøke spenning spesielt til menn som begår ran. Han hevder at hele deres livsstil er bygd opp rundt deres søken etter spenning. Han peker på tre måter å skape et slikt forførende liv rundt action på. Den ene handler om hvordan de organiserer livet sitt tidsmessig på, det vi si hvordan hverdagen er preget av korte og flyktige bekjenskaper, raske bevegelser fra sted til sted og ingen bånd som fester dem til noe, slik at de raskt kan bevege seg inn og ut av ulovlighetene:

"Those who would construct lives that are dominated by action structure their participation in episodic, cyclical forms, so that they can get into the action more or less spontaneously and with an air of an indefinitely extended commitment." (Katz, 1988: 200).

Ran blir begått med jevne mellomrom, men er ikke styrt av en timeplan som er satt opp på forhånd. De begår ran når de selv har bestemt seg for å gjøre det. Han ser denne måten å leve på i sammenheng med den rusbruken de fleste av dem har, og hvor rusen også blir deres "rom" de kan gå inn og ut av, og som igjen er med på å skape action i hverdagen. Å sammenlikne rusen som et "rom" blir også gjort i Indahls avhandling, men der oppfattes den mer som en søken etter fred og trygghet:

"Ved å bruke rusen som "et trygt rom" i et utrygt samfunn, trekker rusbrukeren seg unna og kontrollerer omgivelsene på den måten at han ikke lar seg affekttere av omgivelsenes krav og påbud." (1996: 132)

Rusen som en form for action er bare en av flere, mener Katz, der også ranene fungerer som et brudd på en monoton og kjedelig hverdag. Og selv om noen raner for å få penger til stoff, kan også dette være en av måtene å organisere hverdagen rundt action på.

En annen måte å konstruere livet sitt rundt action på handler om den sosiale formen på livet. De fleste har en rekke faste bekjenskaper de begår lovbrudd med, men de begår forskjellige lovbrudd, og har dermed mange forskjellige bekjenskaper rundt seg som de bruker til ulike formål. Et annet trekk er at de også begår lovbrudd med folk de nesten ikke kjenner, for på den måten å alltid være åpen for nye bekjenskaper de kan bruke ved senere anledninger.

Den tredje måten å leve et actionfylt liv på handler om den irrasjonelle formen for forbruk de ser ut til å ha. I kapittel 3 snakket jeg om mennenes ønsker om å bruke og tjene mye penger, og hvor jeg trakk inn Katz som et eksempel på likende funn; det han kaller "earning and burning money". Katz ser dette som en måte å leve spennende på, hvor overgangen mellom rik og fattig blir stor og dramatisk, og hvor man på denne måten skaper egne årsaker til å begå nye ran. Man begår et ran, får mye penger, bruker dem raskt for så å måtte begå et nytt ran.

Sett under ett mener Katz at bildet av store ranere som forsiktig tar noen enkeltstående risikoer og ellers begår lite lovbrudd, ser ut til å være en myte. I stedet kan ran sees på som en handling der action og brudd på en monoton tilværelse/hverdag er vel så viktig. Kanskje kan det sammenliknes med det Anderson skriver i boken "Att forstå drogmisbruk" (1991); at rusbruken var det som kunne erstatte informantens tomrom i tilværelsen.

Mennenes fokusering på jakten etter spenning og opplevelser virvler kanskje opp temaer vi alle er opptatt av, hvor frykten for det kjedsomme, stille og tomme stadig har blitt mer vanlig i vår vestlige verden. Alle ønsker vi å fylle livet med noe, noe som gir mening til livene våre. Lars Fredrik Handler Svendsen skriver i sin bok "Kjedsomhetens filosofi" (1999), at det moderne mennesket unngår kjedsomhet med alle midler og later som om de lever et aktivt og innholdsrikt liv. Det ordinære mennesket fyller tiden med zapping på TV, jobbing, surfing på nettet, lesing i ukeblader, telefonsamtaler eller hektisk rydding i hyllene. Han mener at vi alle egentlig kjemper den samme kampen for å holde følelsen av meningsløshet på avstand, og hvor det moderne liv på denne måten er stappfullt, men samtidig sørgelig tomt. Den som ikke klarer å kjede seg vil stadig være på flukt, på søken etter "noe" og hvor enhver "kur" vil virke selvforsterkende idet man stadig vil trenge mer ekstreme aktiviteter for å føle tilfredsstillelse.

Han trekker linjer til det absurde ved å føle glede ved krigsutbrudd, fordi denne gleden egentlig bare bunner i krigens brudd med hverdagens grå monotoni. Han mener at slike gleder viser hvor desperate vi er på vår jakt etter noe som vekker interesse og holder tomheten på avstand. Det som imidlertid skiller mennene i denne undersøkelsen fra andre, er kanskje valget av *hva* man fyller tiden med. Disse mennene har valgt lovbrudd og rus som viktige gjøremål for kortere eller lengre tid, og hvor de grove ranene ofte blir fremstilt som høydepunktene av spenning og ekstreme opplevelser.

Jeg vil her trekke tråden tilbake til tidligere i kapittelet der jeg stilte spørsmålet om hva alternativet ville vært for mennene i denne undersøkelsen. Ran og/eller andre lovbrudd knyttes til frihet, utfordringer og det å alltid ha noe å gjøre. Handlingene gir en følelse av å oppleve noe annet eller noe ”mer” enn vanlige mennesker, som blant annet Morten og Robin forteller. De fremstiller ofte egen hverdag som bedre enn det ”vanlige A4-livet”. Med dette gir de inntrykk av at alternativet ville vært å leve et A4-liv, men hva er det da de speiler seg med? Har de egentlig noe forhold til A4-livet eller er det bare en beskrivelse på noe de har vage forestillinger om? I lys av de livsbeskrivelser informantene tegner opp, er det kanskje slik at de fleste mennene faktisk ikke har et forhold til ”A4-livet” på samme måte som ”vanlige” mennesker har. Kanskje er den type liv ikke et reelt alternativ for dem etter flere år med rus og lovbrudd. Slik Tunland, Smith-Solbakken og Claussen (1996) definerer den kulturøkonomiske avhengighet av stoff, innebærer dette blant annet å skape en opplevelse av egen identitet som definerer brukerens tilhørighet: ”Denne identiteten blir forsterket ved at man gradvis mister kontakt og fellesskap med personer som ikke tilhører samme miljø som en selv.” (Tunland, Smith-Solbakken og Claussen, 1996: 2).

Eller kan det være slik at et vanlig, regulert liv ikke engang er ønsket fra informantenes side? Noen av informantenes fremstillinger av ”A4-livet” gir inntrykk av å se det vanlige liv som det store, tomme landskap, som et stort intet. Tobias så det slik:

”Gi meg et normalt liv hvis du selv har et. Ellers la meg få beholde det lille kicket mitt. Det er bedre å ha det, enn å ha ingenting».

Dersom man ser mennenes søken etter spenning i lys av slike forstillinger om hvilke alternativer de har, kan deres handlinger bli lettere å forstå: ”I en verden av tomhet fortoner ekstremismen seg som et fristende alternativ til kjedsomheten.” (Svendsen, 1999: 84).

4.5 OPPSUMMERING

I dette kapitlet fremstilles grove ran som spenning i form av fysiske rusopplevelser. Hvorfor ran oppleves som så spennende varierer. Ranene gir gjerningsmennene en opplevelse av at noe skjer, en følelse av action og mer ekstreme opplevelser enn de ville ha fått dersom de hadde levd et såkalt ”vanlig A4-liv”. Grove ran og de handlinger og egenskaper det innebærer gir også en opplevelse av mestring gjennom å se ranene som utfordringer både i forhold til politiet, hverandre i miljøet, men også i forhold til ulike situasjoner de oppsøker. Videre kan det å begå ran oppfattes som en følelse av frihet der man for en kort stund bryter alle lover og regler, og hvor sjansen til å kunne bestemme sine handlinger selv blir oppfylt til det fulle i et kort øyeblikk; man lever i nuet.

Som det også kom frem i kapitlet foran, forteller tre av mennene forteller at essensen i lovbruddet forandres når spenninger avtar og pengene går over til å bli det mest sentrale i lovbruddet. Fra å være selve motoren bak ranene, blir søken etter spenning utmattende. Man blir etterhvert stilt til ansvar, leken forsvinner og man kan se tilbake på hva man har ofret for egen nytelses skyld.

Satt i sammenheng med mennenes livssituasjon, er kanskje disse mennene på jakt etter den samme tilfredsstillelse, den samme roen, eller det samme ”noe” å fylle livet sitt med, som de fleste av oss søker. Forskjellen er *hva* disse fyller livene sine med, noe jeg også var inne på i kapitlet foran, der de på alle måter går lenger enn hva vanlige mennesker gjør. Da tenker jeg ikke bare på en handling som grovt ran, men også på mennenes livsførsel der rus og lovbrudd er sentrale deler av deres hverdag. Det kan virke som om rusen og ranene og/eller andre lovbrudd fyller dem. Det de kaller ”A4-livet” forestilles som et liv der andre bestemmer over deg, et tomt og innholdsløst liv der alt er flatt, og hvor mulighetene til de store høydene er små. Ved å leve slik de gjør, kan de bestemme selv, når og hvor de vil oppsøke de ekstreme opplevelsene, deriblant et grovt ran. Og til tross for lidelsene de ser at de påfører folk, kan det virke som om disse lukkes ute så godt de kan: ”Derfor er kanskje lidelsen i en viss forstand å foretrekke fremfor kjedsomheten, fordi lidelsen i det minste er *noe*.” (Svendsen, 1999: 55).

5. MAKT OG KONTROLL

”Man vet hvordan folk reagerer; de blir helt passive og legger seg ned med en gang. Det gir *meg* kontrollen og makten. *Det* pirrer meg!”

På spørsmål om hvordan Dag opplever ranene han begår, svarer han meg slik. Som i kapittelet foran kommer den fysiske dimensjonen ved opplevelsen av ran til syne også her. Her bunner opplevelsen imidlertid på en annen side ved handlingen enn spenningen rundt den; nemlig den rollen man får som gjerningsmann gjennom å begå et grovt ran.

Handlingen er, som beskrevet i kapittel 2, et konfronterende lovbrudd som krever direkte kontakt med ofrene. I motsetning til eksempelvis en veskenapper, krever et ran at gjerningsmannen holder offeret på stedet i en begrenset tidsperiode hvor han krever offerets samarbeid/passivitet i situasjonen. I dette møtet mellom gjerningsmann og offer vil det oppstå en kamp om *makten*, hvor gjerningsmannen høyst sannsynlig vil være den seirende part, både fordi han er den som kommer overraskende på offeret og fordi han ofte er i besittelse av våpen. I en slik situasjon er det viktig at gjerningsmannen tror på egen evne til å mestre det (Katz, 1988). Birbech mener således at evnen til å begå ran er knyttet til evnen til å kunne *kontrollere* gjennom *trusselen*, ikke gjennom bruk av vold (Walsh, 1986). To av mennene jeg intervjuet legger i stor grad vekt på møtet med ofrene. Hvilken betydning har dette møtet for gjerningsmennene og hvordan oppleves det?

Thomas forteller om egen rolle i forhold til ofrene under handlingsforløpet:

«Vi tok med oss ei avsagd hagle, men det var ikke patroner i den - ikke da. Vi maskerte oss og stormet inn i butikken, og ropte: «legg dere ned, dette er et ran!» og alle la seg ned. Så kommanderte vi eieren til å åpne safen. Det var enkelt. Og det var skikkelig spennende! Jeg fikk liksom en maktfølelse. Alle gjorde som jeg sa. Vi begynte og le, for det var så enkelt. Vi lo skikkelig etterpå også. Nei, det var virkelig en maktfølelse! Høres sikkert dumt ut, men...Når vi sitter og snakker om det, merker jeg at det pirrer i meg og jeg får *så* lyst til å gjøre noe nytt!»

Det Thomas forteller her gir et bilde av ran som en handling der maktfølelsen er det mest sentrale. I ranssituasjonen opplever han at det er han som kan styre ofrenes handlinger og på denne måten være i besittelse av makt. Gjennom slike beskrivelser får grove ran en annen mening enn hvordan de hittil har blitt fremstilt. Her gir Thomas inntrykk av makten som en drivkraft bak ranene, og ikke først og fremst pengene som han ga inntrykk av tidlig i intervjuet (se kapittel 3). Han fremstiller ran som en enkel måte å komme til makten på, hvor

han uten store anstrengelser får ofrene til å adlyde. Under ranet er det *han* som har kontrollen, og det er denne siden ved handlingen han vektlegger. Ved tidligere fengselsopphold har han flere ganger bestemt seg for å slutte med ran. Men når han løslates kommer følelsene sterkt tilbake og fristelsene blir for store:

«Når jeg kjører forbi en bank pirrer det i meg - *skikkelig!!* Jeg vet hvor enkelt det er. Da er det akkurat som om de forsettene du har satt deg ikke gjelder noe mer. Da gidder du ikke noe lenger...»

Han har begått flere grove ran og sier følgende:

”En kan ikke nøle når en raner. Og den frykten jeg ser hos ofrene...åh...jeg får ikke håpe det er det som...gjør at jeg liker...”

Han ser på meg og smiler som om det *er* nettopp dette som gjør ransopplevelsen til noe positivt; en slags følelse av kontroll gjennom hans rolle som ”raner”. ”*Det blir et rituale hver gang*”, sier han. I sin avhandling ”Gutter på kanten av loven og seg selv. To historier om to guttegjenger i en bydel i Oslo” (1999) skrive Kjersti Varang om, som tittelen tilsier, to guttegjenger i Oslo og deres beretninger om ulike handlinger de har gjort. Flere av guttene forteller om lovbrudd de har vært med på, deriblant grove ran. En av guttene forteller om et ran han har vært med på, og makt, i tillegg til penger er de viktigste sidene ved ran, forteller han.

Sett i lys av dette ligger det altså flere utfordringer innbakt i ranet, og hvor evnen til å kontrollere er en av dem. Kan dette ha en betydning i forhold til det å velge ran som lovbrudd?

Katz (1988) skriver at det er nettopp følelsen av kontroll som kan motivere lovbrøyttere til å fortsette med ran. Han forklarer det med at menn som raner er, som jeg også var inne på i forrige kapittel, på jakt etter spenning og action. På denne måten er de selv med på å skape sin egen hverdag – en hverdag preget av action, der de eksempelvis alltid er i politiets søkelys, ruser seg og begår nye lovbrudd, deriblant ran. Midt oppi en slik kaotisk livsstil, hvor ran er en av handlingene som er med på å skape kaoset, er det gjerningsmannen selv som kan skape orden og kontroll, hvori fascinasjonen for ran kommer av. Katz kaller dette å være en ”hardman” (Katz, 1988: 218), noe som blant annet innebærer å kunne ty til vold når som helst, fordi man må kunne kontrollere slike kaotiske situasjoner. Gjennom volden som

mestringsstrategi oppsøker de kaotiske situasjoner fremfor å unngå dem, nettopp fordi de virker som en motiverende kontrollmekanisme i en ellers kaotisk hverdag eller situasjon.

På bakgrunn av mitt materiale kan jeg ikke uten videre gå så langt som Katz og hevde at mennene i denne undersøkelsen lever som "hardmen", slik Katz beskriver dem. Det er sannsynlig at dette henger sammen med forskjeller i utvalget i denne undersøkelsen og Katz' undersøkelse, der hans informanter for det meste er svarte, unge gutter i USA som lever av å rane. Ranene de begår skiller seg også i en viss grad fra ranene i denne undersøkelsen, da de hovedsakelig begår såkalte "stickup", det vil si en mer generell betegnelse på væpnet ran. Felles har de likevel at majoriteten av informantene i denne undersøkelsen også lever kaotiske liv med politijakter, rus, lovbrudd og ran, og hvor følelsen av *mestring* og *kontroll* av en slik situasjon kunne virke som motiverende for Thomas og Dag.

Ingen av de to sa noe om hvorfor kontrollaspektet var så viktig. Kanskje henger det sammen med at ofrenes motstand er en fryktet situasjon for gjerningsmennene, blant annet fordi det vil øke sannsynligheten for å bli tatt. Dette fordi motstand fra ofrene vil medføre at ranet tar lenger tid enn nødvendig eller at gjerningsmennene lettere vil ty til vold for å få ofrene til å adlyde – en situasjon flere av mennene i undersøkelsen ser ut til å ville unngå (se nærmere kapittel 6). Men kan denne frykten for å ikke kunne kontrollere også henge sammen med en personlig opplevelse av manglende autoritet?

En slik spørsmålsstilling leder meg over til neste kapittel som omhandler den status som ofte knyttes til slike handlinger som grove ran.

6. STATUS, RYKTER OG RESPEKT

Dette kapittelet skal handle om status, respekt og rykter. Dette var gjennomgående temaer i intervjuene i tilknytning til ranene de hadde begått, men også utover disse handlingene.

Temaet ble i stor grad knyttet opp mot grove ran, men også satt i sammenheng med andre lovbrudd, eller som en viktighet i seg selv. Så hvilke oppfatninger ga mennene uttrykk for? Hadde de tatt stilling til handlingens status overhodet? Og hva bestod i så fall disse i?

Begreper som *status*, *respekt*, *rykte* og *prestisje* er ord som mennene i stor grad bruker om hverandre når de forteller. Det kan derfor være vanskelig å definere dem som adskilte begreper med ulik betydning i og med at informantene bare bruker dem som *varierende beskrivelser under samme tema*. Det ser ofte ut til at begrepene brukes som fellesbetegnelser for samme tema - et tema som handler nettopp om det å *plassere seg selv, hverandre eller andres handlinger på en rangstige i henhold til ulike grader av beundring, prestisje eller status*. Det er også vanskelig å finne en fellesbetegnelse for temaet, men hvor *anerkjennelse* kanskje kan være et dekkende begrep i den forstand at mennene gir uttrykk for behovet for å bli akseptert og/eller sett opp til for noe de har gjort eller den de er. Bruken av begrepene hadde likevel store likhetstrekk mellom informantene, og hvor jeg har adskilt begrepene status og respekt til de sammenhenger det er mest vanlig at informantene bruker de i.

6.1 MENNENES OPPFATNINGER AV GROVE RAN

Mennene jeg intervjuet forteller om flere ulike måter å se grove ran på. Et tydelig tegn på dette, kom frem av mennenes krav om at alle som sitter inne må stilles til rette for hva de soner for; de innsatte vil vite hva du har gjort. Ofte er det rykter som går, eller hvor andre innsatte til og med kan kreve domspapirer av deg som et bevis på at du snakker sant. Og vil man ikke fortelle det, er det sannsynlig at noen vil finne det ut likevel. Hva man soner for sier nemlig noe om hvordan andre kommer til å forholde seg til deg, for ulike lovbrudd har ulik status, ifølge mennene jeg intervjuet. Thomas forteller:

”Statusen er ulik med hensyn til hva slags kriminalitet du har gjort. Det spør de om med en gang du kommer inn. Folk vil vite hva du har gjort.”

Hvordan opplever da informantene at et grovt ran blir tatt imot? Har de overhodet tatt stilling til handlingen på denne måten?

Det ofte uklart hvorvidt mennene jeg intervjuet gir uttrykk for *egne* oppfatninger av grove ran, eller om det er slik de tror at *andre* i miljøet ser det. I store trekk skilte de seg likevel fra

hverandre ved å gi uttrykk for hovedsaklig tre måter å oppfatte lovbruddet på; grovt ran som a) et *statuslovbrudd* b) handlingen som *et helt vanlig lovbrudd* og c) *vurdering* av handlingen ut fra *hvordan* ranet ble begått.

6.1.1 "Selvfølgelig er ran status"

En av måtene mennene jeg intervjuet så lovbruddet på er nært knyttet opp til kjente forestillinger omkring ran; nemlig den status som kan følge med handlingen, slik jeg var inne på tidlig i oppgaven. Begrepet "status" brukes vanligvis om en persons eller en gruppes posisjon i det sosiale lagdelingssystemet, her lovbruddenes lagdelingssystem. For Max Weber innebar dette det samme som *prestisje*, det vil si at "*status er avhengig av andres vurderinger av de attributtene som kjennetegner den aktuelle personen eller gruppen.*" (Sosiologisk leksikon, 1997: 293). Ifølge Linton kan en persons status ha sitt utgangspunkt i og være avhengig av avstamning, rase eller liknende, den såkalte tilskrevne status. Dette vil ikke være aktuelt i denne sammenheng. Men den kan også være *ervert*, det vil si være et resultat av yrke *eller talent*, en *ervert* status (Østerberg, 1984) noe som vil være mer relevant i forhold til denne avhandlingen, der mennene har begått en handling som er tillagt ulike kvaliteter, og gjennom den/disse har muligheten til å oppnå status/prestisje. En forskjell her, er at mennene jeg intervjuet i liten grad knyttet status til personer eller grupper, men snarere brukte de i sammenheng med *handlinger*. Anerkjennelse de får som *personer* blir heller omtalt som *respekt*, noe jeg kommer tilbake til i avsnitt 6.4.

Ingen av mennene i undersøkelsen oppga ønsket om status som *hoveddrivkraft* bak ranene de hadde begått. Likevel ble viktigheten rundt ranenes plassering på rangstigen et svært aktuelt tema, og hvor flere av informantene var opptatt av å få formidlet hvordan grove ran blir ansett i miljøet de vanker i. Flere av mennene ga et forholdsvis ensidig bilde av handlingen, og ga inntrykk av å være bevisste i forhold til den status og respekt de mente knyttet seg til det å begå et grovt ran. 6 av de 14 informantene mente at ran var et opplagt statuslovbrudd.

Harald er en av de som er klarest på hva ranet har gjort for han på den sosiale rangstigen. I kapittel 4 fremstiller han ranet som en søken etter spenning. Samtidig fremhever han viktigheten av å bli likt og akseptert av kameratene. Et grovt ran handler derfor om to ting:

"Det er spenningen og det å få et rykte. Ran er noe av det høyeste du kan gjøre. Det er prestisje, for man må ha psyken til å tørre det. Mange prater jo om det, men få tør å gjøre det. Særlig nå før jul er det nok mange som tenker på det, men få tør å gjøre det.

Og hos kameratene mine er det beundringsverdig. Det at det er høyt oppe på ranglista blant gutta...”

Thomas og Bjørn ser handlingen på samme måte:

”Ran har høy status. Har du gjort noe som har med penger å gjøre får du høy status med en gang. Ran og økonomisk kriminalitet, også kanskje?”

”Ran er selvfølgelig status. Det ligger høyt der oppe. Jeg får mye skryt. Når vi her ser et ran på TV, klapper alle og roper ”godt gjort!”

Harald og Thomas har ulike oppfatninger om hva det er ved ran som gjør det til et statuslovbrudd. Harald fremhever behovet for en sterk psyke, mens Thomas vektlegger den økonomiske siden ved handlingen. Det er likevel stor enighet om ranets høye plassering på lovbruddenes rangstige.

Robin snakker også om ranets plassering i fengselet, og han mener det er klare skiller mellom hva som er akseptert og ikke når du sitter inne:

”Det er skiller i fengselet. Voldtekt, incest og nekrofil er ikke akseptert. Ran er noe av det som er på toppen. Vet ikke, men narkosmugling er høyt opp det også, men de blir sett ned på av nykterister.”

Sett under ett beskriver samtlige av disse mennene grove ran som et såkalt statuslovbrudd. Få av dem sier noe nærmere om konkrete årsaker til en slik forestilling rundt handlingen. De gir snarere et mer generelt bilde av handlingen som et statuslovbrudd, på en slik måte at det gir inntrykk av å være en gitt sannhet. I hvilken grad dette er uttrykk for egne, personlige oppfatninger av ranet eller om det er omgangskretsens vurdering av lovbruddet er vanskelig å vurdere. Utsagnene gir likevel signaler om at mennene ofte bruker sitt eget sosiale miljø som talerør for vurderingen av lovbruddet, og hvor omgangskretsen privat eller de innsatte blir målestokken på hvordan handlingen oppfattes. På denne måten tilsløres kanskje en egen vurdering av handlingen? Mennenes oppfatninger rundt handlingen ser nemlig ut til å nyanseres gjennom andre temaer, eksempelvis der de snakker om anseelsen, ofrene, eller fremtiden, noe jeg kommer tilbake til flere steder i avhandlingen, også i dette kapittelet. I den grad andre tanker og holdninger kommer til syne gjennom andre temaer i løpet av intervjuene, kan dette tyde på at det kan like gjerne være de andres forventninger til dem om hva de skal synes om lovbruddet, så vel som egne oppfatninger av handlingen som kommer til uttrykk i disse utsagnene. I tillegg kan det også være slik at det ene ikke nødvendigvis utelukker det

andre; det vil si, at samtidig som man ser handlingen som et statuslovbrudd, kan man også se det som en handling med uønsket innhold og utfall.

6.1.2 Et helt vanlig lovbrudd

En annen måte å se et grovt ran på er å oppfatte den som et lovbrudd blant mange andre. Det vil si en handling som mange har begått og som det ikke knyttes noen spesielle verdier til. På spørsmål om grove ran hadde en plass på en sosial rangstige, og i så fall hvor han ville plassere det, svarte blant annet Nils følgende:

”Ikke noe sted. Ran er så vanlig nå.”

Lars og Morten hadde liknende oppfatninger av handlingen:

”Tja, ran er nok ikke så verst. Det er vel sånn midt på omtrent. Med tanke på drap og mord. Det er mange typer her...”

”Ja...jeg forteller jo hva jeg sitter for. Men det er det vanlige...stort sett det samme som jeg alltid har sittet for. Så vi snakker egentlig ikke så mye om det.”

Felles for disse beskrivelsene av handlingen er å se ran som et helt vanlig lovbrudd.

Forskjellene i forhold til hvordan de forannevnte i avsnitt 6.3.1. ser ranet, ligger kanskje i de ulike omstendighetene disse mennene har begått ran under? Felles for Nils og Lars er deres refleksjoner rundt ranene i ettertid, både i forhold til hva de faktisk har gjennomført, men også i forhold til skader på ofrene. Begge forteller om problemer i forhold til å ha flyttet egne grenser ved gjennomføringen av ranene de har begått, og hvor tanker rundt dette i ettertid har voldt dem psykiske påkjenninger under soning.²⁰

I lys av dette virker det ikke tilfeldig hvem det er som beskriver grove ran som et hvilket som helst lovbrudd. Kanskje dreier det seg om en måte å ufarliggjøre og alminneliggjøre handlingen overfor meg eller seg selv på?

6.1.3 Forskjellige måter å rane på, forskjellige måter å se handlingen på

En tredje måte å se handlingen på, er å vurdere den etter *hvordan* handlingen begås. Et grovt ran kan begås på flere ulike måter, og dersom man kategoriserer ranene etter målet for ranene, kan et grovt ran strekke seg fra alt fra ran rettet mot personer til store ran rettet mot bank eller post. Satt i sammenheng med hvordan lovbruddet blir oppfattet og vurdert i miljøet, mente

²⁰ Hvordan soning kan ha innflytelse på ranenes meningsinnhold for mennene kommer jeg nærmere inn på i kapittel 8.

flere av mennene at det ikke er likegyldig *hvordan ranet begås*. I den forbindelse vil jeg trekke trådene til to av informantene, Morten og Ian, for å belyse hvor ulike grove ran kan være og i hvilken grad det knyttes status til de forskjellige.

6.1.3.1 Ian og Morten – to motpoler

Ians ran er tidligere beskrevet i kapittel 3 der penger ble fremstilt som den sentrale drivkraften bak ranet. Jeg vil likevel trekke han frem igjen i denne sammenheng, da han er den av mennene i undersøkelsen som har begått en type ran man lett kan se som den stereotypiske utgaven av et grovt ran det knyttes status til. Det var blant annet godt planlagt, og hvor Ian, uten å være påvirket av rusmidler, gjennomførte ranet av et postkontor etter planen, fikk med seg en stor sum penger og kom seg unna åstedet uten å skade noen av ofrene. I tillegg ble det satt inn mye ressurser fra politiets side for å finne gjerningsmannen og det gikk lang tid før han ble tatt. Da var mye av pengene allerede brukt opp. Ian løp en stor risiko ved å gjennomføre et slikt ran. Ranet ble i ettertid betegnet som et av de store, forteller han.

En kontrast til denne typen ran kan være Mortens personran av horekunder og homser. Morten planlegger i svært liten grad i forhold til Ian. Utbyttene blir ofte svært begrenset, i tillegg til at personskadene blir store fordi Morten som oftest må bruke fysisk makt for å få pengene han er ute etter. Trusler om voldshandlinger er ikke alltid nok.

Disse to typene ran utgjør ytterpunktene i materialet der Ians postran blir det store, hvor pengene, den gode planleggingen og rømningen fra åstedet fokuseres på. Dette, i motsetning til Mortens personran som blir de små, hvor utbyttene blir begrenset og personskadene store. Er begge disse ranene likevel befestet med status? Ifølge to av informantene er det ikke nødvendigvis slik. Over hevdet Nils at et grovt ran ikke er noe spesielt, det er et lovbrudd blant mange andre. Likevel presiserer han en viktig forskjell mellom det å vurdere et lovbrudd *i forhold til andre lovbrudd*, og det å vurdere *variasjoner av det samme lovbruddet*:

”Ran er ikke noe spesielt. Men ran i seg sjøl har en egen rangstige. Det jeg gjorde var lavest.”

Ian sier det samme:

”Status....det spørs på ranet. Noen ran er virkelig mislykkede, og de bare ler man av.”

Gjennom disse utsagnene kommer det frem hvordan handlingen ikke kan sies å være anerkjent kun i kraft av å defineres som et grovt ran. Disse informantene legger, i motsetning til informantene over, vekt på *kvalitetene* ved handlingen. Dette sammenfaller i stor grad med hva Green (1996) skriver om status og respekt blant langtidsdømte. Han finner at status ofte handler om *hvordan* lovbruddene er begått, det vil si det er *nivået* lovbruddet er begått på og ikke nødvendigvis lovbruddet i seg selv som gir status. Hvilke faktorer er så bestemmende for hvordan et grovt ran skal oppfattes?

6.2 STATUSFREMMEDE ASPEKTER VED GROVE RAN

I ransbeskrivelsene over antydes noen faktorer det er viktig å oppfylle dersom ranet skal vurderes som et statusran. I dette avsnittet forteller informantene mer utfyllende om hva som gjør et ran til et statuslovbrudd.

6.2.1 En plan som fungerer

Det å ha en plan som fungerer ser ut til å være en grunnleggende ferdighet. Noen opplyser, som blant annet Dag, at de ikke planlegger overhodet. Likevel innebærer dette en viss planlegging selv om den bare er begrenset til noen minutter før. Men da skal du vite hva du gjør. Og har du en lengre plan, bør den fungere. I tillegg er det heller ikke likegyldig hva planen bør inneholde, ifølge Nils:

”Statusranet...det er å rane en bank, få med deg penga, være maskert og med våpen, komme i avisen og helst en politijakt. *Da* er du på topp!”

Denne måten å beskrive ran på som et statuslovbrudd stemmer også overens med Ians beskrivelser av hvordan man skal gjennomføre et ran for at det skal kunne vurderes som et statuslovbrudd. I tillegg tenker man ikke at man skal bli tatt, forteller Ian:

”Jeg tenker ikke på å bli tatt, ikke på straffen. Det er bare underliggende, for man er så opptatt av å skulle gjennomføre det.”

Det interessant at ingen av mennene i undersøkelsen sier noe om at de faktisk ble tatt og nå sitter fengslet. For betyr ikke det at planen ikke gikk *helt* slik de hadde tenkt?

6.2.2 Mestring av situasjonen; å klare det

Letkeman (1973) peker på en faktor som gjør at en handling som grovt ran vil kreve noe av gjerningsmannen; sosiale kunnskaper. Dette fordi et ran innebærer en konfrontasjon mellom gjerningsmann og offer. Eksempelvis ved post-, bank- eller butikkran er det ofte flere som

raner sammen. Da er det viktig å velge ut hvem av dem som skal inn i butikken og hvem som skal vente utenfor i rømningsbilen med tanke på hvem som vil takle situasjonen. Erlend snakker om viktigheten av dette:

”Det er viktig hvem du raner med. Du må kunne stole på dem. Og vi må vite hvem som skal sitte ute i bilen og vente. Det er den som gruer seg mest, den som ser ut til å være det svakeste punktet. Vi visste hvem det var. Han var også den som sprakk fort under avhøret. En kan ikke være nervøs.”

Letkeman fremhever kvaliteter som å være autoritær og skremmende for å kunne skape den nødvendige frykten og så langt det er mulig, å unngå fysisk kontakt med ofrene (Walsh, 1986). For å takle en slik situasjon krever det en viss selvtillit og psykisk styrke hos gjerningsmannen. Ian valgte å begå ranet alene for ikke å risikere og rane sammen med en som ikke kunne beholde kontrollen. Dermed er det også en tillitserklæring å være en av de som er med inn under ranet eller bli spurt om å være med på et ran. For det er ikke hvem som helst som kan gjennomføre et ran, mener noen av informantene. Blant annet sier Morten og Dag følgende:

”Jeg tror det hjelper å ha gjort noe liknende før – når det gjelder å bli tatt i hvert fall. Men man må kanskje ha en sperre for å ikke tenke på de du raner.”

”Jeg raner alltid alene. Men det var en bommert jeg gjorde nå. Jeg sitter for et ran jeg gjorde for en annen. Og når politiet fikk tak i han, blåste han meg. Normale folk kan gjør ran, men for at det skal bli vellykket må du ha en kriminelle hjerne. Sånn som hu jeg putta hagla i kjeften på...en må være kald, kynisk for å kunne gjøre det.”

Harald slutter seg også til en slik observasjon der han i foran i kapittelet ga uttrykk for at ran er noe av det høyeste man kan gjøre, nettopp fordi man må ha *psyken* til å tørre det. Katz (1986) sier det samme, der det ”å klare det” gir belønning både i form av selvtillit og styrke.

6.2.3 Til den ytterste grense

Det å kunne tøyse grenser blir også fremhevet som en viktig faktor. Dersom noe uventet eller uønsket skulle skje i ranssituasjonen, må man kunne trå til for å gjenopprette den kontrollen over ofrene som kreves under et ran. Et godt eksempel på dette er Erlend. Han forteller om sine ferdigheter til å slåss, noe som gjør at han er en av de som får være med inn under et ran. De andre vet at han kan slåss, og at han kan gå *langt* dersom det skulle være nødvendig. Mennene gir likevel uttrykk for at handlingene ikke skal være ukontrollerte. Ian sier det slik:

”Jeg bare ler av de som har tabba seg ut på å slå vilt rundt seg og skutt med våpen i hytt og pine.”

Katz (1988) påpeker også denne siden ved volden; man skal ha evnen til å kunne *kontrollere*, slik jeg var inne på i forrige kapittel.

6.2.4 Rusens plass

Den eneste informanten som ikke var ruset under ranet, var også den eneste som trakk frem dette som en viktig side ved handlingen, nemlig Ian. Han fremhever fraværet av rusmidler som noe han er stolt av, som et slags bevis på hans evne til å kunne gjennomføre et ran – uten å måtte ruse seg, i motsetning til andre som han mente måtte ruse seg for å ha mot til å gjennomføre det:

”Du har vel hørt den: ”jeg putta i meg litt Rohypnol...”. Men jeg var uten rusmidler og ordnet alt det praktiske på noen timer.”

I tillegg er han ikke bare stolt av å ha mestret en slik handling, men at han mestret det uten rusmidler:

”Det der å mestre dette...særlig for meg som ikke går på stoff, og da klare å beholde roen...”

Andre snakker også om rus, men til forskjell fra Ian blir det ikke et tema i seg selv, men heller som en liten bestanddel av en stor fortelling om lovbruddet. Bruken av rus nevnes bare i forbifarten. Rusen har for mange av mennene en ofte sentral plass et eller annet sted på veien til eller under ranene. Noen forteller om rus for å holde seg våken under planlegging eller rett før ranet for å ”psyke seg opp”, en side ved ran også Katz (1988) har bemerket. Andre forteller om å være ruset under ranet, og andre igjen nevner rus bare som en del av livet eller og derfor også som en del av ranet. Men få av informantene problematiserer bruken av rus i tilknytning til ranene. Erlend bruker rusen som en del av årsaken til ranet:

”Jeg greier ikke helt å se meg sjøl at jeg har gjort det. Hadde jeg ikke vært rusa er det ikke sikkert jeg hadde gjort det heller. Jeg står for mine handlinger, men jeg var virkelig rusa. Hvordan kunne jeg gjøre det? Det var ikke meg. Men samtidig var det jo totalt frivillig.”

Rusen gjorde at han begikk en handling han ikke ville begått som nykter. Det legges da som regel ikke vekt på mangelen på mot, men snarere mangelen på å tenke godt gjennom hva man egentlig har gjort. Årsaken til at så få trekker frem rusen som en del av handlingen, kan kanskje henge sammen med at rusens plass i mennenes hverdag blir tatt for gitt. Eller kanskje

de føler at handlingen blir satt i et annet lys dersom man fokuserer for mye på rusen? Et annet aspekt ved blant annet Erlends fremstilling av rusens rolle i handlingen, kan kanskje handle om det frie rommet man i vår vestlige verden er lært opp til at rusen skaper. Dersom man er ruset slippes man fri fra de normer og regler som ellers gjelder, og kan derfor begå handlinger man ellers ikke ville ha gjort. Kanskje er det ikke slik at rusen nødvendigvis *forårsaker* en handling, men at man ruser seg *for å begå* visse handlinger? Som jeg var inne på tidligere, skriver Indahl (1995) om dette ”frie rommet” der mennene hun intervjuet legger vekt på nettopp denne siden ved rusen, der den sees på som et middel til å kunne trekke seg tilbake fra samfunnets krav til dem og dermed virke som et slags frikvarter.

6.2.5 Hva man ikke gjør

Til tross for visse normer for hvordan et ran bør gjennomføres, ser det likevel ut til at få av mennene jeg intervjuet utfører ranene akkurat slik man tenker seg statusranet, men at det likevel holder dersom noen av de statusfremmende faktorene er tilstede. Det ser imidlertid ut til å være mindre slingringsmann når det gjelder å begå det de ser på som de helt store feilene. Ingen av informantene oppgir å ha begått noen av disse feilene selv. Det blir snarere historier de forteller å ha hørt om andre, eller kanskje noen vandrehistorier også?

6.2.5.1 ”Brølere”

Ian var den av informantene som var klarest på hvordan et ran skal gjennomføres og hvordan han selv hadde begått nettopp et såkalt ”statusran”. Ovenfor har han påpekt hvilke faktorer som bør være tilstede under et ran, men noen ting er streng forbudt å gjøre under et ran. Ian hevder at det er for mange mislykkede ran og forteller noe han har hørt at andre har gjort:

”Folk glemmer jo igjen pengene sine på ransstedet og sånn, eller mister dem på veien. De passer ikke på det de egentlig kom for å hente!! Jeg ler...”

6.2.5.2 Ran uten status: ”lovlige” og ”ulovlige” ofre

Normene gjelder også på det menneskelige plan når det kommer til ransofrene. Flere har gitt uttrykk for at de helst raner et postkontor, en butikk eller en bank, det Walsh foran har kalt ”kommersielle” mål. Slike ran gir ikke følelsen av å rane noen personlig. En slik oppfatning har fellestrekk med hvordan de såkalte ”hvitsnippforbryterne” opplever sine lovbrudd. Johansen påpeker denne siden ved økonomisk kriminalitet, der det hersker oppfatninger om det offerløse for disse handlingene; ”crimes without victims” (Johansen, 1991: 32). Det ser likevel ut til å være vanskelig å dele ranene opp slik Walsh gjør fordi noen av mine

informanter kan kjenne innehaveren av eksempelvis butikken de raner. På denne måten får ranene en mer personlig karakter, til tross for å være et såkalt ”kommersielt” ran. Og det er ulike uskrevne regler om hva som er et ”lovlig” eller ”ulovlig” offer for ranene.

Morten begår jevnlig grove ran, og det er hovedsakelig personran han har spesialisert seg på. Men ofrene er ikke tilfeldig utvalgt; det er som nevnt det han kaller sopere, horekunder eller ”de som driver med unger”. Som også tidligere nevnt mener ikke Morten at han har begått ran han får noen status for. Det betyr likevel ikke at han bryter alle grenser for hva som er godttatt og ikke, men tvert imot har dannet seg et bilde av hvilke grenser han vil holde seg innenfor. Bjørn og Andr ser det på samme måten:

”Mine er ikke kule, men det kule med dem er at jeg rana noen som fortjente det. De folka jeg rana fortjente det, ja...de var korrupte. Solgte tjuvgods.”

”Det var en butikkeier jeg visste hvem var, en jeg mislikte. Han tjente masse penger, men han var sleip som bare det. Så vi bestemte oss for den butikken.”

Uten å konkretisere det noe nærmere kommer det frem gjennom uttalelsene hvordan mennene har dannet seg kategorier av mennesker som for eksempel drittsekker, sleipinger eller at man rett og slett bare har gjort seg fortjent til det. Gamle mennesker, handicappede eller bekjente blir sett på som ”ulovlige”ofre:

”Hvis du slår ned ei gammel kjerring på hjørnet, er ikke det noe særlig. De burde skamme seg.”

Betyr det at de aldri har ranet denne typen mennesker? Morten forteller:

”Ja, handicappede og gamle damer, det er ulovlig – selv om jeg har ranet et par gamle damer. Men jeg bare sykla forbi og tok veska dems. Men jeg vil holde meg unna det.”

Bjørn innrømmer også å ha brutt denne grensen, da de ranet en gammel dame utenfor et tivoli. De stakk av gårde med 190 000 kroner rett i hånda. Det ser altså ut til at prinsippet er der, men hvor unntak fra regelenlikevel viser seg å eksistere i praksis. At det finnes uskrevne regler om hvem som er ”lovlige” og ”ulovlige” ofre er det liten tvil om, og hvor *ransofrene* er en side ved ranet som tas med i vurderingen av hvilken anerkjennelse ranet blir gitt.

6.3 ULIKE BEGÅTTE RAN, ULIKE MÅTER Å SE HANDLINGEN PÅ?

Over har jeg presentert tre ulike måter mennene bedømmer handlingen på. Hva kan slike variasjoner bunne i?

Til en viss grad kan det se ut til å henge sammen med hva slags ran man selv har begått. De som ga et ensidig bilde av handlingen som et statuslovbrudd, er også av de som selv har begått ran de har fått anerkjennelse for. Selv om det ikke har vært av de helt store ranene med de store utbyttene, har det likevel vært av en slik karakter at de har blitt ansett som noe det stod respekt av, hvor blant annet butikkran var en gjenganger blant dem. Av de som ser handlingen som et helt vanlig lovbrudd, er det ingen som forteller om å ha fått aksept for egne ran, men hvor det heller har vært snakk om litt mindre ran som i større grad, fysisk sett, har fått større konsekvenser for personene de har ranet. Personran utgjør en del av disse ranene. Ser man på den tredje måten å se ranet på, er det ingen sammenheng mellom hva slags ran de har begått. Det var det både et stort og et lite ran, men hvor begge likevel vurderte handlingen ut fra visse kriterier.

Et annet spørsmål kan være om det er noen sammenheng mellom miljøet de vanker i og oppfatningene av lovbruddet. På bakgrunn av materialet kan jeg bare i liten grad slutte med til denne antagelsen. Dette fordi majoriteten av informantene har en bakgrunn med mange fellestrekk der rus og lovbrudd står sentralt, og hvor de vanker i et miljø hvor handlingen tilsynelatende er akseptert, om ikke også sett opp til. Likevel varierer synet på handlingen i stor grad. Men også her finnes det unntak, slik at det ikke kan sies å være en helt klar sammenheng. Kanskje er det også verdt å merke seg at ingen av mennene ga uttrykk for å se handlingen som noe av det laveste man kan gjøre. Til tross for anger og refleksjoner rundt hvilke skader de har påført folk, gir de bilder av lovbruddet som stort sett gjør handlingen tillatt for seg selv å utføre til en viss grad.

6.4 HANDLINGER MED STATUS GIR RESPEKT

Selv om det var delte meninger om hvordan mennene så på handlingen, var det bred enighet om at handlinger som blir anerkjent og sett på som statuslovbrudd gir gjerningsmannen *respekt* i miljøet. Med respekt, menes her *den aktelse, ærbødighet eller ærefrykt mennene erverver seg ved å begå visse handlinger*, fordi de gjennom disse handlingene tillegges visse egenskaper som respekteres i deres sosiale miljø. En forutsetning for en slik respekt vil være at de befinner seg i et sosialt miljø som aksepterer og verdsetter den aktuelle handlingen. De forteller om *flere måter* å oppnå respekt på. *Å begå et grovt ran*, dersom det gjennomføres på en ”riktig” måte, kan være en av måtene man setter seg i respekt på. Men det kan også være *andre handlinger*, eller hvilke *rykter* som går om deg som person.

6.4.1 Grove ran som kilde til respekt

11 av de 14 mennene jeg snakket med, mente de at de en eller annen gang hadde begått ran som ble sett på som kule, modige eller rett og slett et statusran. Ranene hadde gjort dem høyt ansett i deres eget miljø, eller i hvert fall høyere enn de var fra før. Ian og Robin opplever det på følgende måte:

”Jeg får respekt. Jeg er ikke småkriminell lenger. Det merker jeg godt.”

”Jeg får mye respekt fordi jeg var med på datidens største postran i Norge. Jo større, jo bedre.”

Robin legger også til at det med en slik status også blir færre problemer knyttet til det å sone:

”Så...respekt...det er viktig. Det er det positive med fengselet her, at jeg har gjort mye jeg har blitt sett opp til for. Det blir respektert.”

Det å bli respektert for ranene man har gjort blir videre fremstilt som *svært* viktig for flere av mennene. Harald og Dag er av de som understreker denne siden ved ranet:

”Det er jo det at det er høyt oppe på ranglista blant gutta. Det er veldig viktig for meg. Ja...det er *veldig* viktig!”

”Jeg har alltid vært fascinert av mafiaen. Der går det på respekt, frykt og gjensidig tillit. Det er vanskelig å finne sånne her. Noen da, men... (...) Jeg vet ikke om du kan forstå det men...for meg er det det viktigste. Så respekt er viktig.”

Denne typen utsagn kan sies å være betegnende for fem av mennene jeg snakket med. De andre i miljøet ble ofte trukket frem for å understreke hvordan nettopp deres egne ran ble ansett blant dem. Det at ranene ble ansett som kule og bra ble sett på som viktig for flere av informantene, spesielt med tanke på den respekten man kunne oppnå gjennom å begå en slik handling. Likevel var det som nevnt foran, *ingen* av dem som oppga *status* som *hoveddrivkraft* bak ranene.

Det at de ikke forteller om status og respekt som hoveddrivkraft bak handlingen, kan henge sammen med at det ikke er en legitim grunn nok utad til å begå et ran, og dermed ikke vil fortelle det. En annen årsak kan være at status bare er ett motiv blant mange andre, det vil si der det ene ikke utelukker det andre, hvor både status og spenning eller penger er viktige momenter, slik Robin kan sies å være et eksempel på. En tredje årsak, kan være at et grovt ran bare er *en* av mange handlinger mennene begår for å oppnå respekt og anerkjennelse i miljøet. Men det betyr *ikke* at ranenes status ikke er viktig. Tvert imot snakket de ofte om ran som var

kule, morsomme eller bra. Cooley snakker om det han kaller ”primære idealer” (Cooley i Østerberg, 1984: 39), som handler om hvilke normer og idealer en bør følge for å oppnå et godt rykte og høy status: ”Disse sosiale grupperinger fremelsker visse væremåter som forbilder, (...) ”primære idealer”. (Østerberg, 1984: 39). Idealene virker gjennom den *primærgruppen* man tilhører, det vil si de man har nær kontakt og samkvem med, og som er med på å forme ens sosiale natur. I miljøer der et grovt ran ansees som et statuslovbrudd, vil det å gjennomføre et grovt ran være en slik norm. Harald gir et godt bilde på dette:

”Endelig hadde jeg sjansen liksom. Hos kameratene mine er det beundringsverdig. Jeg ville dem skulle beundre det. Og de har gjort det meste, så når de synes det er noe...da er det bra! Det er gutter som går langt. Det skal mye til før de stikker fra noe. Noen av dem har gjort ran.”

I dette utsagnet kommer det også frem at det heller ikke er likegyldig hvem som ser opp til han. Det er kamerater, men det er også kamerater han selv ser opp til og som det dermed er viktig å bli sett og anerkjent av. Det er en av Haralds primærgrupper, foruten eksempelvis familien. Robin har også en slik primærgruppe, der lovbrudd er en norm man retter seg etter. Etter å ha blitt mobbet gjennom hele barndommen fant han fotfeste i det han selv kaller ”det kriminelle miljøet”:

”Det begynte med at jeg måtte stjele klær for å være like hip som de andre. Jeg ble mye mobbet, hadde ikke draget på damene. Så da tenkte jeg, OK, blir jeg ikke akseptert på den siden, så... Så begynte jeg og gjøre knekk i butikker. Stjal masse parfyme, også. Damene synes det var kult. Så balla det seg på. Jo mer kriminalitet jeg gjorde, jo kulere var jeg. Kameratene mine var også småkriminelle, men jeg gjorde det meste. Da var jeg også kulest. Så ble det større greier: biltyverier, svindel, smugling, og så ran. Det var det største. Jeg har alltid vært fascinert av det kriminelle...for å bli mer hip. Jeg ble så mye mobbet, så da kunne jeg hevde meg med kriminalitet, hevde meg på andre måter. Jeg tenkte, OK, jeg er stygg, men jeg er i hvert fall en ærlig kjeltring – jeg er stor i hvert fall der. Nå har jeg masse ansiennitet i det kriminelle livet.”

Robin hevdet i kapittel 3 at penger var det som først og fremst lokket han til å begå et ran. Han drømte om å starte et diskotek i syden. Det er ingen grunn til å tro annet. I utsagnet over er det mye som tyder på at det også er viktig for Robin å bli respektert og ha status, og ranet han begikk ble ikke begått på en hvilken som helst måte. Han begikk et ran det stod status av. Slik sett kan man kanskje si at ranet han nå soner for har gitt han enda et lite puff i ”riktig” retning?

6.4.2 Andre handlinger gir også respekt

Katz (1986) skriver at menn som raner som regel ikke bare holder seg til dette ene lovbruddet, men begår en rekke forskjellige lovbrudd, en "Jack-of-all-trades" som Åkerstrøm (1983: 26) kaller det. Dette stemmer overens med det mine informanter forteller, der ran som oftest bare er et av mange lovbrudd de har begått. Likevel er det bare noen lovbrudd man får respekt for, eller en bestemt atferd i miljøet generelt. Visse handlinger gir respekt, og det ser ut til å være visse spilleregler å følge. Robin har begått et ran han har fått respekt for, men det er også andre handlinger Robin vektlegger som gjør at han blir respektert i miljøet.

"Ingen kan kalle meg tyster! Da får jeg respekt og tilbud om å være med på ting. For eksempel det at jeg hjalp til med rømningen var en stor bragd. Og ranet...det er prestisje."

Bjørn ser det på samme måten:

"At jeg er til å stole på, at jeg aldri tyster på noen. Det får man respekt for!"

Dag er en av de som tydeligst gir uttrykk for betydningen av respekt. Han setter det ikke nødvendigvis i sammenheng med ranene han begår, men heller til at folk vet hvem han er og hva han står for:

"Jeg har respekt i fengselet her. Jeg omsetter for flere hundre tusen i måneden. Og folk betaler, for de vet hva som skjer hvis de ikke gjør det. Da detter dem "tilfeldigvis" ned en trapp, eller så grisebanker jeg dem på bøttekottet."

Han forteller ikke noe nærmere om konkrete tilfeller eller i hvilken grad dette gjennomføres. I slike tilfeller som Dag forteller om her, vil det imidlertid kanskje være hensiktsmessig å skille mellom respekt og frykt? For på bakgrunn av det Dag sier, er det kanskje rimelig å anta at folk i miljøet rundt han er redde for hva som kommer til å skje dersom de ikke viser respekt for Dag?

Det å bli respektert ser ut til å være knyttet til konkrete handlinger som blir oppfattet som normen i det miljøet man vanker i. Hvordan man takler situasjoner, i hvilken grad man er til å stole på og hvor langt man er villig til å gå for kamerater kan være avgjørende for å bli respektert i miljøet. Et liknende funn har Green (1996) i sin undersøkelse, der det å stå for sine handlinger, ikke tyste og kunne forsvare seg både psykisk og fysisk er avgjørende for å om man blir respektert eller ei. Det gjelder å stadig være handlingorientert, for som

Næss sier i sin avhandling: ”Ære og respekt skaffer man seg ikke en gang for alle som et eksamenspapir” (Næss, 1998: 9).

6.4.3 ”Forteller du det på den rette måten, blir det bra”

For de som ikke har begått et ran man får respekt for, kan man enten benytte seg av andre handlinger, eller man kan fortelle om ranet man har begått på en ”riktig” måte. Jeg vil i denne sammenheng fortelle om Haralds ran. Som beskrevet foran var ranet lite planlagt. Det var snarere en handling begått på impuls og hvor ideen dukket opp på en fest hvor han og kameratene satt og drakk. Gjennomføringen av ranet gikk dermed heller ikke som planlagt:

”Jeg dro opp til butikken i full fart. Men da jeg kom dit så jeg at det stod en mann utenfor i en telefonkiosk. Da fant jeg ut at jeg måtte ta han som gissel så han ikke fikk ringt politiet mens jeg ranet. Så jeg gikk inn i kiosken og sa at dette var et ran og at han måtte bli med meg. Han mannen trodde først det var en spøk. Da måtte jeg true han på livet. Da ble han dødsredd. Det er fælt, men jeg begynte og le, for han var så redd. Jeg beroliget han hele tiden og sa ”slapp av, jeg skal ikke drepe deg”. Inne i butikken var det heller ingen som tok meg alvorlig. De trodde det var en spøk. Så i stedet for at folk løp ut, kom de inn for å glane!”

Ettersom han ikke ble tatt alvorlig følte han seg tvunget til å avfyre et skudd med hagla for å understreke alvorret. Men et ran må gjennomføres raskt, noe som ble vanskelig under de daværende omstendigheter:

”Jeg var der i ti minutter...og det er *lenge*!! Men de tok meg jo ikke alvorlig, og jeg fikk ikke tatt ut pengene engang. Det var også derfor jeg fikk en så mild dom.”

Harald vil ikke beskrive ranet som vellykket ettersom hendelsesforløpet tok flere uventede vendinger. Dersom han er selektiv ved gjenfortellingen kan historien imidlertid få en annen verdi:

”Jeg forteller litt om ranet her [i fengselet, min anmerkn.] blir det morsomt. Når jeg forteller om det gisselet jeg tok...det er visst veldig morsomt.”

Nils slutter seg til en likende måte å løse slike situasjoner på:

”Det jeg gjorde var lavest. Men forteller du det på den rette måten, kan det blir bra.”

Jeg vil her trekke en parallell til Pierre Bourdieu (1996), der Harald og Nils på denne måten klarer og konvertere ranene til det han kaller en ”kulturell kapital”. Dette er en form for *symbolsk kapital* (i likhet med økonomisk, fysisk eller sosial kapital), som kan være:

”hvilken som helst egenskap (...) som oppfattes av sosiale aktører med persepsjonskategorier som er slik at de er i stand til å kjenne den (til å oppfatte den) og til å anerkjenne den, til å gi den verdi (Bourdieu, 1996: 61).

I denne sammenheng vil det innebære handlingen grovt ran og den verdi den har i informantene sosiale miljø. Fra å ha begått ran de kanskje ikke ville ha fått respekt for i utgangspunktet, forteller Nils og Harald en historie der de understreker noen sider av ranet, eksempelvis der Harald forteller om gisselet som ble så redd, og ser bort ifra andre sider ved ranet, for eksempel at ransofrene ikke tok han på alvor. På denne måten gir de historiene egenskaper de andre i miljøet anerkjenner og gir verdi. Men oppfyller historiene sin hensikt? Til tross for at de gode historiene kan gi deg fordeler i form av anerkjennelse og aksept blant kamerater eller medinnsatte i fengselet, kan det å fortelle om lovbruddet på en slik måte gi en litt annen opplevelse av situasjonen. Harald og Bjørn ser det slik:

”Det er litt ekkelt, og. Egentlig har jeg jo bare driti meg ut...jeg sitter jo her. Det tyder jo bare på at jeg ikke var så veldig proff, da...

”Det er jo gøy det med kameratene. Men... se hvor det har ført meg.”

Utsagnene er små, men rommer likevel mye informasjon og hvor sårheten i disse refleksjonene forsterkes av stemningen og tonefall i intervjusituasjonen. Men hvorfor fortelle en historie på en slik måte når det også oppleves på en vond måte? Dette leder over til neste avsnitt som handler om viktigheten av rykter.

6.5 RYKTER

Å ha et godt rykte er også en viktig kilde til respekt, forteller mennene. Derfor er det viktig hvordan andre i miljøet omtaler deg, både med hensyn til hva man har gjort eller hva man er villig til å gjøre. Rykter rundt personer og hendelser i miljøet gir ofte svart-hvitt-bilder. Bildene basert på små hendelser eller situasjoner kan likevel få stor betydning, både for andre i miljøet og for gjerningsmennene selv.

Noen av mennene jeg intervjuet forteller om ran andre har begått og som de kun har hørt rykter om. Det er historier om store ran, om brølere eller kupp. Ofte er det navn som nevnes, som for eksempel ”Østlandsligaen”, ”Tråkkanet” eller Martin Pedersen. Andre informanter forteller mest om egne ran, men få av mennene jeg snakket med knyttet eget rykte til egne ran. Kun to av informantene forteller at deres ran har blitt omtalt som de største i Norgeshistorien på den tiden de begikk ranene, og at de har fått et godt rykte på grunn av det.

Andre hadde drømmer om hvordan et grovt ran *kunne* gi dem et godt rykte. Dag forteller følgende:

”Den største drømmen er å ta tre banker på en dag. *Det* hadde vært utfordring, det! Jævlig kult!! Og ikke bli tatt, da, selvfølgelig. Åh!! Det hadde *alltid* ville blitt snakka om!!”

Også for Erlend hadde eget rykte en betydning i forhold til ranet han nå soner for. For Erlend var ranet en måte å beholde sitt gode rykte på på to måter: ved hjelp av ranet skulle han for det første sørge for å betale tilbake gjeld han hadde. På denne måten ville han beholde ryktet som en som var til å stole på. For det andre kunne ranet også gi han et godt rykte gjennom å begå en handling som et grovt ran:

”Det hele begynte med at jeg kjente noen som skulle smugle noe stoff. Og når det ringer en fyr og spør om jeg får god for dem, sier jeg ja. Det var den fatale feilen jeg gjorde; jeg sa ”jeg går god for dem”. Og i dette miljøet betyr det at du må betale hvis noe går galt. Og selvfølgelig ble de typene lurt. Og jeg har ingen riper i lakken i det kriminelle miljøet fra før, så jeg hadde jo ryktet mitt å leve opp til. Så jeg følte jeg måtte betale.”

Har du et godt rykte ser det ut til at man har en ”tryggere” plass i miljøet, og ønsket om å ha et godt rykte blir tydelig i disse utsagnene. Det er noe som styrker selvbildet og kan gi deg en identitet man kan leve på. Næss (1998) tydeliggjør en liknende tendens i sin rapport der hun blant annet skriver følgende:

”Et rykte som er godt kjent styrker selvbildet. (...) For å innfri forventninger til seg selv og andre i gjengen, spiller de roller; det handler sjelden om hvem man egentlig er, men den man velger å fremstå som. De enkelte viser bare sine sterke sider.” (Næss, 1998: 9).

I motsetning til det mennene i denne undersøkelsen forteller, hevder Walsh at respekt i miljøet nødvendigvis ikke krever at man må ha *gjort* noe. Alle kan få respekt og den avhenger like så mye av et skremmende utseende eller gester som av hvilke handlinger man har begått. Felles med denne undersøkelsen er han likevel inne på betydningen av ryktets betydning for den enkelte: ”Knowledge about a person and his reputation are equally important” (Walsh, 1986: 12). Åkerstrøm er inne på det samme: ”Once the contacts are made, it is essential for the thief to acquire the reputation of being ”good” in different ways, for example being reliable” (Åkerstrøm, 1983: 54). For å få respekt er man altså avhengig av hvordan man blir omtalt, for det er nettopp gjennom sitt gode rykte og ved å vise sine sterke sider som gjør at man blir

anerkjent i miljøet. For flere av mennene i denne undersøkelsen innebærer det blant annet et grovt ran.

6.6. TEGN PÅ STATUS OG RESPEKT I MILJØET

Over la jeg vekt på viktigheten av et godt rykte, mens i dette avsnittet vil jeg se nærmere på hvilke konkrete *signaler* miljøet gir på hvorvidt man er respektert eller ikke. Uavhengig om man har begått et grovt ran eller man har begått andre handlinger det knyttes status og respekt til, forteller flere av informantene om situasjoner de har tolket som en bekreftelse på den respekt og det gode rykte de eventuelt har.

6.6.1 Medfangers reaksjoner

Den enkleste og mest konkrete måten å få vite at man har gjort noe bra er de verbale tilbakemeldingene man får i miljøet. Blant annet sier Bjørn at han får mye skryt, på samme måte som Harald forteller om klapp på skulderen og oppmuntring til videre og liknende handlinger. Slik blir kameratene stolte av han, og Harald på denne måten blir sentrum for begivenhetene. Denne måten å bli bekreftet på som en person med respekt er kanskje også den tydeligste og mest forståelige.

6.6.2 Forespørsler om lovbrudd

Det å bli henvist til eller forespurt når nye lovbrudd planlegges, tolkes også som en bekreftelse på den plassen man eventuelt har etablert seg i fangemiljøet. I dette utsagnet kommer det også tydelig frem at det er av betydning hvem som kommer med tilbud. Er det en av de ”store”, betyr det noe ekstra. Dag sier:

”Trond” kom inn på cella mi her en dag. Du veit hvem det er? Han fikk jo over tjue års fengsel for nark. Han gir ikke bort telefonnummeret sitt til hvem som helst. Det var et kompliment.”

Morten ser det på en liknende måte.

”Det gir miljøstatus. Jeg har fått tilbud om forskjellige ting her i fengselet, for eksempel om en narkodeal. Da vet dem at hvis noe går galt...da vet dem at jeg trår til.”

6.6.3 Nye kontakter

Det å etablere kontakt med andre medfanger for senere lovbrudd er et kjent fenomen i fengselslitteraturen.²¹ Fire av mennene jeg intervjuet forteller det samme, blant annet Bjørn:

”Dette er absolutt det beste stedet for å planlegge ny kriminalitet. Ta en slags hvileperiode og tenke ut nye ting. Få kontakter. Til og med folk som ikke har noen tilknytning til landet her får kontakter de bruker når de kommer ut. Og omvendt. Jeg har fått flere telefonnumre til folk i andre land, Columbia, for eksempel.”

Bjørn vil ikke benytte seg av sine nye kontakter når han kommer ut. Han vil avslutte det livet da. Det samme forteller Terje. Han har fått en rekke nye bekjentskaper under soningen. Det betyr ikke at han nødvendigvis vil ta kontakt, men man vet aldri, sier han. Enten man vil gjøre bruk av slike kontakter eller ikke, så er det likevel et kompliment å bli spurt, forteller mennene.

6.6.4 ”Ville du ha bråka med meg ...?”

Det å ha gjort noe det står respekt av blir også tydelig gjennom den måten andre forholder seg til deg på i miljøet og/eller i fengselet. Morten forteller at han av og til er i konflikt med andre innsatte. Konfliktene dreier seg ofte om det som utenfra kan se ut bagateller, for eksempel at noen har tatt av maten eller røykpakken hans. For Morten oppleves det ikke som bagateller,²² men folk gir seg fort hvis det oppstår problemer:

”Dem veit at dem ikke skal tulle med meg.”

Ian forteller det samme:

”Ville du ha bråka med meg når du visste hva jeg har gjort, for eksempel?”

Som mye omtalt foran, er respekt en viktig faktor for flere av informantene. Og jo færre som prøver seg, jo større er sannsynligheten for at du er en respektert person i utgangspunktet. Det å ikke bli ”bråka med” er tegn på at folk respekterer deg. Katz (1988) nevner i den sammenheng at noen gjerningsmenn kan gå lenger enn nødvendig under ranene sine for å statuere et eksempel for seg selv, for ikke å bli neste offer for kameratenes ran. Materialet i denne undersøkelsen sier ingenting om slike tendenser. Likevel kan det se ut til at respekten man får ved at andre ikke fyrer opp til konflikter, kan gjøre hverdagen lettere. Dag ga også et

²¹ Se Green (1996). Her kan også nevnes Clemmers (1940) undersøkelse om fengselet som en ”forbryterskole”, samt Mathiesens bok ”Retten i samfunnet” (1992).

²² Dette er et kjent fenomen i fengselslitteraturen, der situasjoner utenfra kan se ut som bagateller men som for de innsatte, som til daglig er regulert av rutiner og regler, opplever det som store problemer. Se nærmere Kristoffersen (1986) eller Mathiesen (1987).

eksempel på dette foran der han fortalte om salg av stoff til andre medinnsatte, og han aldri var redd for problemer med innbetalingen, for folk visste hva han stod for og hva som kom til å skje dersom de ikke betalte.

6.6.5 Tillit

Dersom de andre respekterer deg vil det også komme frem i den grad de viser tillit til deg. Det er et tegn på at man har et godt rykte som en ærlig kjeltring, og det blir respektert. Dag sier:

”Jeg har et rykte, alle veit at jeg ikke blåser. Når noen får stoff av meg gidder dem ikke å teste det engang, for de veit at det er førsteklases. Folk veit at jeg er en ærlig kjeltring. Å få sånne referanser er kult”

Å være en ”ærlig kjeltring” innebærer at man er til å stole på, for eksempel at man ikke tyster, ikke selger dårlig stoff eller betaler gled nå man skal, noe jeg var inne på i avsnitt 6.4.2. Dag forteller med stolthet at han aldri blir mistenkt for å lure noen, noe som også gjør at han får solgt mye bra stoff og har gode kunder. Denne siden ved å ha tillit i miljøet påpeker også Åkerstrøm: ”Acquiring a reputation as someone who is trustworthy is not only important for social reasons, but also for being successful in business” (Åkerstrøm, 1983: 54-55).

6.7 Å FORTELLE, MEN IKKE SKRYTE – ET DILEMMA?

Det å bli respektert vil være avhengig av at andre vet hva man har gjort. Det vil også et godt rykte forutsette. Videre forteller informantene at det er gøy å kunne fortelle om et bra ran, eller fortelle en god historie om et ikke så bra ran. For de som raner alene blir det spesielt viktig å få formildet ranet på et vis. Men dette står i kontrast til de to *farer* som forbindes med dette; *å bli tystet på* eller *å ikke skryte*.

Når ditt eget ran blir omtalt i media kan det fort bli fristende å fortelle om det til andre.

Erlend og hans kompanjonger ble enige om å ikke fortelle om ranet til noen. Etter ranet ble det vanskelig å holde det skjult, og de utsatte seg selv for fare:

”Først leste jeg om det i avisen. Da synes jeg det så litt tøft ut, litt kult. Kameratene mine begynte og skryte om det til andre, at det var vi som hadde gjort det som stod i avisen. Det var sånn vi ble tatt også. Det var noen som tysta på oss.”

Det å bli beskyldt for å skryte er også en fare forbundet med det å snakke om ranene man har begått. Ian innrømmer at han snakker en del om det:

”Det er klart det blir mye snakk om det. Særlig pengene er de interessert i. Hvor mye, om jeg har brukt dem, om det er noe igjen og sånn. Det blir som med krigen for gamle folk; det er noe de snakker mye om. Det er noe stort de har opplevd.”

Men det finnes en balansegangen mellom det å fortelle og det å skryte, så få av mennene innrømmer at de forteller noe særlig om ranene de soner for. Dag, Thomas og Lars forteller følgende:

”Det blir mange spørsmål om ranene og pengene, men det har ikke folk noe med. Folk er så fæle til å skryte av det de har gjort.”

”Jeg sier jo at jeg sitter for ran, og da begynner de og grave og spørre om ranet og penga og sånt. Men egentlig har ikke jeg ikke lyst til å snakke om det. Gidder ikke det.”

”Jeg sier hva jeg sitter for, men sier klart ifra på forhånd at jeg ikke vil ha noen spørsmål eller kommentarer. Det er mange som skryter. Særlig de helt unge. Åh...de skryter.”

Det kan se ut til at det dukker opp et dilemma i slike situasjoner: På den ene siden vil man gjerne fortelle den gode historien om det eventuelt gode ranet. På den andre siden er dette historier som ikke kan snakkes for mye om dersom man ikke vil bli tystet på eller bli kjent for å være en skrytehals. Hvordan man i en slik situasjon får løst dilemmaet er et åpent spørsmål. Er det kanskje en antydningens kunst?

6.8 ”DE ANDRE”

Som vi har sett foran i kapittelet har ulike lovbrudd ulik status. Dette vil også komme til syne i dette avsnittet, men hvor jeg her vil tydeliggjøre hvordan informantene ser på egne handlinger i forhold til andre lovbrudd. Det er bred enighet blant mennene om hvilke lovbrudd som aksepteres og ikke. 7 av de 14 informantene satte egne ran opp mot andre lovbrudd, blant annet Thomas, Lars og Morten:

«Jeg har i hvert fall ikke voldtatt noen. De pedofile og voldtaktsmennene som sitter her.....æsj!! Jeg snakker aldri med dem.»

”Ja...det er galt nok det jeg har gjort, men...På Ullersmo var det to ting som ikke var godtatt: homoseksualitet og barnesex. Ja, alt som har med barn å gjøre. Jeg skjønner ikke at det går an å gjøre noe sånt mot små barn.”

”Bedre og bedre...det er i hvert fall bedre enn å drive med unger, voldtakt og drap. De mobbes vekk herfra. De er det ikke verdt å snakke med engang.”

Gjennom disse uttalelsene blir det tydelig hvordan de skiller mellom ulike lovbrudd, og hvor stor grad av enighet det er med hensyn til hvilke lovbrudd som er akseptert og hvilke som fordømmes. Ved å se egne ran i forhold til andre lovbrudd, vil det gjøre at dine egne ran kommer i et litt bedre lys. Ved en slik sammenlikning blir handlingene kanskje relative?

Paul Leer-Salvesen skriver i sin bok "Etter drapet" (1988) om den skyld og anger mange av mennene som soner for drap sliter med etter å ha begått et drap. De ser at deres handling blir sett på som den verste, og mange av dem slutter seg til et slikt synspunkt. En sier: "Jeg har gjort det verste og fortjener den verste straffen" (Leer-Salvesen, 1988: 117). I kontrast til dette, gir flere av mine informanter uttrykk for å se annerledes på egne handlinger. På samme måte som vanlige, konvensjonelle mennesker vurderer vår "fortreffelighet" opp mot dem som begår lovbrudd, "Hvitt krever sort" som Christie (1965: 9) sier det, setter mennene i denne undersøkelsen egne lovbrudd opp mot andres; andre er "tross alt" er verre enn dem selv, som et slags "syndebukkfenomen". Sett i sammenheng med drap, voldtekt eller pedofili blekner alvorlighetsgraden av et grovt ran. Alliansen med andre som ikke soner for slike lovbrudd blir kanskje sterkere og man blir inkludert som en del av de som har begått akseptable handlinger, kanskje til og med også et stauslovbrudd. Har man ikke begått et statusran, kan man i alle fall bekrefte overfor seg selv og andre at man ikke har voldtatt eller drept noen og dermed bli tatt inn i varmen likevel, eller i hvert fall ikke bli fryst ut. Et liknende funn har Green (1996) i sin undersøkelse om langtidsdømte fanger i Sverige, der det å henvise til andre som tross alt er verre enn seg selv ser ut til å være en redningsplanke for mange, skriver Green.

Jeg vil her trekke en parallell til Durkheim (Garland, 1990) som blant annet var opptatt av å finne kildene til solidaritet, da disse forhold vil være grunnleggende for kollektivt liv og sosial sammenheng. En av disse kildene går ut på at en gjensidig interaksjon er avhengig av et felles rammeverk for meninger og moral. En felles norm for hva som er akseptabelt, *den moralske orden*, skaper *solidaritet* mellom menneskene i samfunnet. På denne måten mener Durkheim at lovbrøyteren har en solidaritetsfunksjon for de andre i samfunnet som ikke har begått lovbrudd. Ved at andre begår lovbrudd, blir samholdet desto sterkere mellom de lovlydige. Denne måten å tenke på har likhetstrekk med det "mine" informanter forteller over. De pedofile og voldtektsmennene får den samme rollen blant dem som lovbrøyterne får i Durkheims "lovlydige" samfunn. Det er noe som holder de andre lovbrøyterne sammen, noe de kan se seg i forhold til og gjøre skillet mellom "oss" og "de andre" sterkere. Da blir det også

lettere å forsvare egne handlinger fordi man tilhører en gruppe som blir sett på som de som begår de ”riktige” og akseptable handlingene.²³

6.9 MEDIENES ROLLE

Mennene jeg intervjuet forteller også om mediens rolle i forhold til ranene de har begått, og hvilken betydning det har for den status og respekt man får i ettertid. Mediaomtalen er viktig for ryktet ditt. Media er som kjent en informasjonskanal til hva som skjer, når, hvor og hvordan – også for andre innsatte og/eller miljøet man ellers vanker i. Da er det viktig hvordan mediene har fremstilt ranet, og hvilke bilder de har dannet av deg som ”ransmann”.

6.9.1 ”Det så litt tøft ut...”

Noen av mennene synes fremstillingene av deres ran fikk en positiv rolle i forhold til handlingen, slik de ble beskrevet i aviser eller på TV. Erlend, Thomas og Harald beskriver mediaomtalen rundt sine ran:

”Først leste jeg om det i avisen. Det stod om det i to dager. Da synes jeg det så litt tøft ut, litt kult. Jeg klippte det ut og tok vare på det.”

”Jeg synes det var kult. Vi lo når vi leste om det i avisen dagen etterpå.”

”Det stod ikke så *veldig* mye om ranet i avisene, men litt. Jeg synes det var kult. Kamerata mine holdt på å le seg i hjel.”

Det å bli omtalt i media medfører ytterligere oppstuss både rundt ranene og gjerningsmenene. De blir på denne måten sentrum for begivenhetene. I disse utsagnene kommer det tydelig frem hvordan oppmerksomheten oppleves som positiv: det er kult, spennende og oppmerksomheten blir ytterligere sentrert rundt deres person.

6.9.2 ”All PR er god PR”

Fire av informantene forteller at mediens fremstilling av ranene ikke alltid stemte overens med deres oppfatning av hendelsen, blant annet Thomas og Harald:

”Vi visste at det var veldig overdrevet.”

”Det var gøy å lese om det, men dem holder seg jo ikke til fakta.”

²³ Se videre også Mathiesen (1987) eller Aubert (1972).

Til tross for at sannhetsgehalten i mediens fremstilling av ranene varierer, ser ikke det ut til å være det mest sentrale i forhold til det å bli omtalt i media. Tvert imot kan det å bli omtalt i media være et poeng i seg selv. Robin så det slik:

”Det har vært store oppslag i både Dagbladet, VG og andre aviser for ting jeg har gjort. Særlig da kameraten min rømte fra fengselet og det første ranet jeg gjorde. Og jeg er PR-kåt, så uansett hva slags PR jeg får er god PR. Det var kult. I den kriminelle verden er det jævlig fett å ha gjort noe kult.”

Men er det helt likegyldig hvordan man blir omtalt i media?

6.9.3 ”Bra det ikke stod ”snille” ranere...”

Jeg spurte Robin hvordan han synes de hadde fremstilte han i media:

”Det var forvridde bilder. Men der og da var det fint å få vridd det til noe kult, tøft. Og det hadde vært gærnt hvis det hadde stått at vi var snille ranere. For du sitter som regel inne når det kommer i avisen, og da synes de andre det er rått å ha gjort noe sånt.”

Utad, overfor kameratene, holder han gjerne på en slik opplevelse av situasjonen. Innad, for seg selv, kan omtalen imidlertid ha andre sider forteller flere av informantene, men dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 9.

6.10 ”JEG ER IKKE SMÅKRIMINELL LENGER ”

I tillegg til å bli respektert i miljøet etter å ha begått handlinger det knyttes status til, får man også noe mer; man får en posisjon i miljøet der man plutselig blir mer synlig for omverdenen. I avsnitt 6.8. ble det gitt inntrykk av at respekt er ikke noe man skaffer seg en gang for alle, noe Næss også var inne på. Likevel kan det her virke som om ranet kan gi deg en forholdsvis stabil plass i det sosiale hierarkiet - i hvert fall for en stund. Ian beskriver det som følger:

”Jeg er ikke småkriminell lenger. Jeg har fått meg en plass...det merker jeg. Nå har jeg blitt en soldat...en livvakt.”

Til tross for at Ians nærmiljø har fått kjennskap til ranet han har begått opplever han ikke det som en ulempe, ikke så lenge folk vet hva han soner for. Han føler ikke at han har blitt stemplet av den grunn, sier han. Tvert imot.²⁴ Han hevder han har gjort noe han kan være stolt

²⁴ Dette står i kontrast med stempingsteoretikernes syn på det å bli stemplet som ”kriminell” eller ”avviker”; det å bli stemplet som avviker vil føre vedkommende lenger ut i avviksrollen, og dermed begå flere lovbrudd. Mest relevant her vil være Beckers (1963) begreper om hoved- og bistatus, der et offisielt avviksstempel vil gi vedkommende hovedstatus som avviker og tillagt egenskaper som kriminell. Han utstøtes dermed fra det vanlig,

av; han har begått en handling det står respekt av og som har gitt han ”en plass”, som han sier. En slik plass krever at fremtidige handlinger skal kunne måles med ranet, mener Ian:

”Det kan fort bli som om du tar en lang utdanning, men så fortsetter du å være maler. Ikke sant, du bruker mye tid og tanker på å være kriminell...du investerer på en måte. Men så fortsetter du kanskje å være biltyv hele livet. Nå som jeg har gjort noe så stort som et ran, kan jeg ikke gå tilbake til biltjuveri. Jeg må tenke ut noe nytt. Det er en utdanning, det, å være kriminell.”

Åkerstrøm fant på samme måte at å leve av lovbrudd er svært tidkrevende; man oppretter kontakter, planlegger nye lovbrudd og soner lange dommer for dem. På denne måten kan man også jobbe seg oppver i det hun kaller ”a world of free competition” (Åkerstrøm, 1983: 50) og til slutt finne seg en god plass på rangstigen. Harald beskriver sin situasjon på samme måte som Ian, der han etter ranet følte at han ble ”en av gutta”.

* * *

I lys av det mennene forteller over, kan det virke som om det å være respektert i miljøet og ha status handler om flere ting. Delvis handler det kanskje om at respekten gjør det lettere for mennene jeg intervjuet å føre den type livsførsel hovedparten av dem gjør. Ved å ha status og respekt forteller informantene at de får lettere nye kontakter i miljøet, får være med på store ”oppdrag”, de blir vist tillit og andre lager ikke bråk med dem. Åkerstrøm gir et eksempel på dette der hun skriver at det å selge stoff på krita er vanlig blant stoffbrukere. Ofte ender det imidlertid slik at kjøperen bruker mer enn han kan betale for, noe som fører til at selgeren må ty til harde midler for å få pengene han har krav på:

”Since there exist any police or other agencies in the criminal world to collect the missing money, the only resort is violence – by using it yourself or having someone doing it for you” (Åkerstrøm, 1983: 55).

Dersom man er godt nok respektert i miljøet vil man kanskje unngå slike konflikter, slik også Dag fortalte tidligere i kapittelet. Walsh er inne på det samme: ”In a world where violence is sometimes necessary, respect relationships are a neat, stressless way of avoiding it (...) (Walsh, 1986: 12).

I sin bok ”Nettverk i gråsonen. Et perspektiv på organisert kriminalitet” (1996) analyserer Per Ole Johansen (1996) respekt som en kapital av stor betydning i miljøer der det begås

konvensjonelle samfunnet og vil søke tilhørighet i en avvikskultur. Jeg vil imidlertid ikke gå nærmere inn på denne diskusjonen her da dette vil være en avsporing fra temaet over. Se nærmere Hauge (1990), Lemert (1951)

lovbrudd, der det verken er formelle kjøreregler eller offentlig godkjente domsmenn som kan megle eller dømme i forbindelse med eventuelle konflikter eller avtalebrudd. Til tross for at Johansen skriver om en annen type miljø enn mennene i denne undersøkelsen befinner seg i, ser jeg hans beskrivelse av respekt som relevant også i denne sammenheng. Og Næss skriver, på bakgrunn av Johansens beskrivelse, at ” ”respekt” i slike miljøer er et middel som ”gangsteren” benytter for å posisjonere seg med tanke på egen vinning” (Næss, 1998: 24). I tillegg hevder Walsh at mangel på respekt i miljøet vil være merkbart for den det gjelder: ”Particularly important and significant is its absence, those to whom respect is not shown, who instead are treated to scorn and contempt (...)” (Walsh, 1986: 12). Betydningen av status og respekt kan altså være essensiell i det den sørger for gode kontakter i miljøet og kan bidra til bedre muligheter for lovbrudd, samt å lykkes i dem på grunn av dine bekjentskaper.

Kanskje kan det også være slik at status og respekt handler om hvordan man blir møtt av andre, og hvordan disse møtene påvirker vår identitet. Det å begå et grovt ran på en slik måte at man får anerkjennelse for det, vil gi positive reaksjoner, som igjen vil styrke ditt selvbilde. Anerkjennelsen vil forutsette et miljø der slike handlinger blir verdsatt, noe de fleste av mennene i denne undersøkelsen befinner seg i. Kanskje kan handlingen på denne måten være en kilde til et bedre selvbilde for noen, ettersom alle rundt dem på ulike måter bidrar til å samle inn bitene til dette nye bildet av seg selv (Bødal og Fridhov, 1993). Walsh sierfølgende om respekt i forhold til innbruddstyver og ransmenn:

”Respect as a source of self- esteem in the underworld is very important, curiously semi-feudal and has a crucial function in that it precludes conflict and allows co-operation.” (Walsh, 1986: 12).

Respekten blir her beskrevet som en god, gammel basis for sosiale relasjoner mellom lovbrøyttere. I denne sammenheng legger han også til viktigheten av et godt rykte og hva andre vet om deg. Men han legger også vekt på *respekten* som en *kilde til selvtillit*, og mener at dette er en viktig del av sine informanters sosiale liv som lovbrøyttere.

Det er ikke vanskelig å forstå mennenes ønsker om å bli respektert. Leer-Salvesen understreker et slik behov der han sier: ”Vi bruker de andre som speil når vi leter etter vårt eget selvbilde” (Leer- Salvesen, 1988: 50). Og hvem ønsker ikke et realistisk positivt bilde av seg selv? Ekstra viktig blir det kanskje for flesteparten av informantene i denne

eller Erikson (1966).

undersøkelsen, sett i lys av at deres rolle som ”straight” for lenge siden har gått tapt: ”After some time in criminality, obviously many legal doors close.” (Åkerstrøm, 1983: 35). Dersom man heller ikke finner fotfeste på den ”kriminelle” siden, vil man kanskje føle seg dobbelt avvist? Robin som ble omtalt foran gir et godt eksempel på dette. Men kan mennenes anerkjennelse oppleves på andre måter enn bare god? Jeg vil komme nærmere inn på denne siden av ran i kapittel 8.

6.11 GROVE RAN – HELTENES FORBRYTELSE?

Som nevnt innledningsvis i avhandlingen har ran i lengre tid blitt fremstilt som en slags helteforbrytelse der flere legender har hatt sentrale roller. Lovbruddet skaper en slags skrekkblandet fryd der gjerningsmannen både foraktes og beundres – avhengig av miljøet. I forlengelsen av dette har det rådet en oppfatning om at ”ranere” har høy status både i miljøer der det begås mye kriminalitet og som fanger i fengselet, noe også noen av mennene i denne undersøkelsen ga uttrykk for. Bødal og Fridhov (1993) skiller her mellom den anseelsen økonomiske lovbrøyttere får i forhold til menn som raner. Dersom man har ranet er det et lovbrudd man kan stå for og kanskje til og med bli beundret for. Det er et lovbrudd man selv har valgt å begå. Økonomiske lovbrøyttere derimot, vil gjerne bortforklare, unnskyldte og snike seg unna det de allerede har tilsneket seg, mener forfatterne. Men stemmer dette overens med det intervjupersonene i denne undersøkelsen forteller? Vi har i dette kapittelet sett at et grovt ran kan oppfattes på forskjellige måter og hvor handlingen vanskelig kan puttes inn i et slikt ensidig syn på lovbruddet. Noen av mennene beskriver ranene som heroiske, men ikke alle. Likevel har de i stor grad nyanserte vinklinger på handlingen, der det i liten grad trekkes paralleller til slike myter rundt handlingen.

6.12 OPPSUMMERING

I dette kapittelet gir mennene uttrykk for tre ulike måter å se lovbruddet på. Noen ser ut til å entydig oppfatte handlingen som et statuslovbrudd, andre ser det som et lovbrudd blant alle andre, mens andre igjen mener at statusen henger sammen med måten man begår ranet på. Grove ran kan altså ikke alltid sies å være et statuslovbrudd i seg selv, men ser ut til å avhenge av nivået lovbruddet begås på. Nivået vurderes etter visse kriterier, blant annet å begå et ran med en plan som fungerer, å kunne mestre en så krevende situasjon som et ran er, samt å kunne ty til harde virkemidler dersom de anser det som nødvendig under ranet og dermed være i stand til å tøyne grenser. Kun en av informantene fremhevet fraværet av rus som noe positivt; kanskje fordi han var den eneste informanten som ikke var ruset under ranet?

Mennene hadde også prinsipper for hva man *ikke* skal gjøre under et ran, blant annet å glemme igjen pengene på åstedet eller å rane visse grupper mennesker, som gamle damer eller funksjonshemmede.

Å begå et ran det knyttes status til innebærer ofte å bli respektert i miljøet. Status knyttes imidlertid ikke bare til ran, men ser ut til å være en viktig del av det sosiale livet for mennene generelt. Dermed finnes det også andre måter å bli respektert på, der det å være en "ærlig kjeltring" og ikke tyste er viktige faktorer. Å ha et godt rykte i miljøet er også viktig i forhold til å bli respektert. Hvorvidt man blir respektert i miljøet kan "leses" på hvordan andre forholder seg til deg, for det finnes flere tegn på hvorvidt man blir respektert eller ei, slik mennene tolker det. Forespørsler om å være med på nye lovbrudd, å få nye kontakter i fengselet eller at folk har tillit til deg som kjeltring fremstilles som eksempler på slike tegn.

Ved å sammenlikne grove ran med andre lovbrudd, kan handlingen bli ytterligere "riktig" sett i lys av hva man i hvert fall *ikke* har gjort, og på denne måten bli en del av "det gode selskap". I denne sammenheng spiller også mediens rolle inn, der noen av mennene forteller at det er gøy å komme i avisen. Gjennom medieoppmerksomhet får de også kameratenes oppmerksomhet. Da er det ikke så viktig at avisene forvernger historiene litt, så fremt man ikke blir fremstilt som "snille ranere". Gode historier kan også komme fra informantene selv. Historiene kan brukes når man for eksempel har begått et mislykket ran eller ran de ikke vil få anerkjennesle for. På denne måten kan de beskytte eget rykte i miljøet.

I lys av at status, et godt rykte og respekt blir fremstilt som viktig i så stor grad kan det se ut som om mennene har ønsker om hvordan de vil fremstå i miljøet, som om de har noen de gjerne vil være, og hvor noen går langt for å nå dit, deriblant å gjennomføre et grovt ran. Næss (1998) påpeker en liknende tendens i sin rapport, og hun stiller spørsmålet om at kanskje handler det mer om hvem man *vil* være, enn hvem man egentlig *er*?

På bakgrunn av det mennene forteller blir det vanskelig å se grove ran som heltenes forbrytelse. I visse tilfeller kan det kanskje heller være snakk om det man kan kalle en kollektiv misforståelse, hvor alle tror at alle de andre ser på handlingen som er statuslovbrudd, noe som gjør at det blir vanskelig å bryte ut av et slikt normsettende meningsmønster.

7. GROVE RAN OG VOLD

Vold, trusler og våpen er et av kriteriene for å vurdere et ran som grovt, slik det beskrives i strl. §268. Derfor ventet jeg at flere av mennene i undersøkelsen ville fortelle om slike handlinger i forbindelse med ranene de har begått. Bruken av voldshandlinger ble et gjennomgående tema i intervjuene. Ikke nødvendigvis som et tema i seg selv, men som en del av deres beretninger om ran eller andre hendelser. Uten at jeg stilte spørsmål om det, uten at vi hadde snakket om det på forhånd dukket det opp som et stadig tilbakevendende tema.

8 av de 14 informantene forteller om voldshandlinger i tilknytning til ran de har begått. Det er *variasjon* som preger materialet, både i grad av voldshandlinger *mellom gjerningsmennene*, men også *mellom de ulike ranene* begått av den samme gjerningsmannen.

Terje og Lars gir eksempler på hvor forskjellig ranene kan være med hensyn til vold. Terje er 36 år og soner en dom på 5 år for bankran. Fordi han hadde en bekjent som jobbet i banken ble det lett for Terje og finne ut hvordan rutineene var. Ranet var nøye planlagt i drøyt to uker da Terje og hans to kompanjonger slo til. De tok med seg en AG3 uten skudd og en kniv som de skulle skremme ofrene med. To løp inn i banken mens den tredje ventet utenfor i en stjålet bil:

”Vi bare løp inn i banken, gikk bak skranken og ba mannen om å putte pengene i en pose. Det gikk greit. Det var bare en kunde i banken da. Stakkars, hu ene ble så redd at hu tissa på seg. (...) Det var ikke meningen og skremme dem så fælt.”

Terje forteller udramatisk om ranet og understreker at de *ikke* skulle skade noen, og at de derfor hadde med seg lekevåpen slik at ingen skulle bli skutt. Ranet ble likevel betegnet som grovt på grunn av bruk av våpen, trusler mot ofrene og fordi de fikk med seg et betydelig pengebeløp.

Ludvigs ran fortøner seg annerledes. Han har vært med på en rekke grove ran i løpet av flere år, og han beskriver selv ranene som grove på grunn av den fysiske volden han utførte under ranene. Et av ranene beskriver han slik:

”Det første ranet var impulsran, og det kunne blitt drap. Planen var egentlig å gjøre innbrudd mens den gamle mannen i huset satt og så på TV. Han var tunghørt, så det skulle gå. Plutselig gikk han ut på kjøkkenet for å hente seg noe å drikke, og da så han jo han ene som stod og tok av pengene hans. Han fant en...ja...lang spiss sak og skulle slå med. Men da så han andre partneren det og fikk dyttet han. Da kunne det skjedd noe fryktelig fælt. Noen kunne jo ha blitt drept.”

Disse to ranene er eksempler på ytterpunkter i undersøkelsen med hensyn til bruk av vold. Ranene er også forskjellige på andre måter, blant annet åsted for ranet, planlegging og gjennomføringen av ranet. Men har disse forskjellene sammenheng med utøvelsen av vold? Hvorfor oppstår voldshandlingene? Finnes det noen faktorer som kan være med på å øke eller minske risikoen for bruk av voldshandlinger under et ran?

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på ulike variabler som både kan øke og minske utøvelsen av vold under ran. Jeg vil deretter se voldutøvelsen i sammenheng med gjerningsmannens livssituasjon generelt. Før jeg går over til å se nærmere på de ulike variablene, vil jeg si noe om hva jeg mener med begrepet ”vold”.

Dersom man tar utgangspunkt i skade på offeret, både fysisk og psykisk, vil alle ranene i denne undersøkelsen innebære innslag av voldshandlinger. Dette fordi grove ran er definert slik; å *true* til seg noe, enten med *trusler om vold* eller ved bruk av *fysisk makt* slik at offeret blir fysisk skadet. Ettersom jeg i dette kapittelet vil konsentrere meg om den fysiske volden, vil jeg her definere voldshandlinger som de handlinger der gjerningsmannen ikke bare truer, men faktisk utøver fysisk makt, og kommer i fysisk kontakt med offeret. Jeg vil derfor bruke strl. §267 som ifølge Andenæs definerer vold etter rettsbelæring fra Høyesterett fra 1922, og lyder som følger: ”En hvilken som helst kraftanvendelse stor eller liten mot en person for å overvinne en hindring eller motstand eller å tvinge” (Andenæs, 1992: 87).

7.1 FAKTORER SOM ØKER RISIKOEN FOR VOLD UNDER GROVE RAN

I dette avsnittet vil jeg se på 6 *variabler* som kan være med på å øke sannsynligheten for utøvelse av vold under grove ran, slik informantene fremstiller det. Disse variablene er 1) *type åsted for ranet*, 2) *ofrenes reaksjoner*, 3) *bruk av våpen*, 4) *grad av planlegging*, 5) *betydningen av berusede gjerningsmenn* og til slutt 6) *hvordan selve ranssituasjonen påvirker gjerningsmennene*. Disse faktorene ikke er gjensidig utelukkende. Tvert imot kan flere variabler ha betydning i samme situasjon. I tillegg er mine tall basert på et lite utvalg, slik at jeg her ikke nødvendigvis kan generalisere utover denne undersøkelsen. Jeg vil likevel påpeke at funnene kan gi noen *antydninger* innen mitt materiale om faktorenes betydning for utøvelsen av vold.

7.1.1 Type åsted for ranet

8 av mennene jeg intervjuet forteller om vold under alle type ran i denne undersøkelsen, både

under ran rettet mot personer, post, pengetransporter, bank, drosje eller butikk. I alt fortalte mennene om til sammen 21 ulike ran, hvorav de opplyste om voldshandlinger i 12 av dem. De fordelte seg slik: 7 av 9 ved ran rettet mot *personer*, 4 av 7 ran ved ran av *butikker* og 1 av 2 ved ran av *bank*. Ingen forteller om vold ved ran av to *postkontorer*, inkludert postens pengetransport, eller den ene som ranet en *drosje*.

Som det kommer frem av tallene er det først og fremst vold under ran rettet mot *personer*, mennene forteller om. Ludvigs ran, som beskrevet foran, gir et godt eksempel på det. Tre av de andre informantene forteller også om voldsutøvelse ved ran av personer:

”Vi oppsøkte dem tidlig om morran mens de sov, og så vekte vi dem og ba alle gå inn på et rom mens vi bar ut tinga deres. Jeg hadde på meg finlandshette og hansker. Så fant jeg en slags ishakkeli knende ting der og hadde den i bukselinninga. Dette ble sett på som våpen i retten. Og så hadde jeg en plankebit som jeg slo han ene med.”

”Det var et oppgjør med en som skyldte meg narkopenger, en som lurte meg. Så jeg skulle bare dra hjem til han og snakke. Så ville han ikke gi fra seg penga, og da ble kameraten min sinna. Så vi begynte og krangle og sloss. Så ble han stukket ned av kameraten min.”

”Vi satt og drakk og så begynte kameraten min å prate om noe gjeld han skulle hatt inn.(...) Så vi gikk avgårde hjem dit. Vi hadde egentlig ikke planlagt å slå noen, men kameraten min slo ned hu dama i bakhue med noe hardt. Hu kom visst på sjukehuset.”

Et fellestrekk mellom disse ranene er bekjentskapet mellom offer og gjerningsmenn og hvor gjerningsmennene planlegger å kreve tilbake penger de mener noen skylder ved å rane dem. En av informantene forteller også om ran av fremmede, der vold som oftest blir en del av ranene. I et av tilfellene fikk offeret så store skader at han ble liggende på sykehus i koma i tre måneder etter at informanten hadde overfalt han på gaten.

Flere av informantene forteller også om vold de har utøvet under ran av *butikk*. Noen forteller om mindre skader, der gjerningsmennene har slått eller sparket for å få gjennomført ranet raskt nok eller for å understreke alvorret. Andre forteller om langt mer alvorlige skader:

”Jeg husker jeg åpnet butikkdøren med en ene hånda og åpnet slireknappen for å ta ut kniven med den andre hånda. Jeg sprayet på mannen når han prøvde å løpe ut av butikken. Etter det husker jeg bare at mannen ble stukket med to knivstikk. Vi tok pengene og småløp bort til bilen.”

Han forteller ikke noe nærmere om hvem som utførte handlingen eller hva som skjedde i denne situasjonen, bare at butikkinnehaveren døde av skadene de hadde påført han.

På bakgrunn av det mennene forteller er det altså under ran av *personer* og *butikker* de fleste skadene oppstår. Hvorfor det er slik kan henge sammen med de ulike faktorene jeg vil se nærmere på nedenfor. Et liknende funn har Bødal og Fridhov (1993) i sin undersøkelse av menn dømt for grove ran, at forskjellige typer ran gir forskjellige typer skader, der de alvorligste skadene skjer under personran i motsetning til post- eller bankran. Ved post- og bankran er det få som har vært utsatt for fysiske skader, mens for andre ran, som ved person- eller butikkran, finner de flere typer skader som de har delt inn i mindre og betydelige skader. Mindre skader vil blant annet si ansiktsskader eller knivkutt i hånd, mens betydelige skader kan eksempelvis være store hodeskader. Bødal og Fridhov knytter forskjellene til flere faktorer, men disse vil jeg komme tilbake til underveis i kapittelet der det er relevant.

7.1.2 Ofrenes reaksjoner – avmakt og motstand

Mennene gir klare indikasjoner på at *ofrenes reaksjoner* i ranssituasjonen har betydning for hvorvidt, og i hvilken grad, gjerningsmennene utøver vold. Det betyr ikke at ofrene kan sies å være ansvarlig for voldsutøvelsen. Harald har begått flere typer ran, og har ulike erfaringer med hensyn til hvordan folk reagerer: ”*Folk kan bli helter eller helt paralysert.*” Men hvilken betydning har dette for gjerningsmannens utøvelse av vold under ranet?

Noen av mennene forteller om voldshandlinger basert på tidligere erfaringer. Thomas forteller om de *trege* ofrene:

”Hvis det går tregt, eller de har sånne ”gå-sakte-aksjoner”, da dytter, sparker eller slår vi. Du blir jævlig irritert og sint hvis de drøyer og drøyer, eller noen står og skriker. Du vil bare at de skal holde kjeft. Da...åh...blir det lett og slå. Det er for eksempel ikke noe verre enn kvinnfolk som står og skriker. Det var sikkert derfor hu ene fikk seg en i bakhue av kameraten min, ikke vet jeg.”

Lars, Morten og Thomas forteller om hvordan de har taklet det de ser på som mer aktiv *motstand* fra ofrene:

«Gubben var ikke grei å ha om å gjøre, så kameraten min måtte slå han flere ganger. Gubben ble slått og slått, for han ble jo helt hysterisk. Etterpå trodde vi han var død. Han måtte visst sy 130 sting. Det var ikke lite. Uff, det var fælt.»

”Ingen gir fra seg penga sine frivillig, så jeg måtte slå han helseløs først.”

”Jo reddere, jo bedre. Da kommer de med det de skal. Det er dumt å leke helt.”

I situasjoner som disse, oppstår det uoverensstemmelser mellom gjerningsmannens ønsker og

offerets reaksjoner. Kanskje opplever gjerningsmannen at situasjonen kommer ut av kontroll, noe som kan føre til frustrasjon og avmakt?

Mennenes beretninger tyder på at reaksjoner gjerningsmennene tolker som en eller annen form for ”ikke samarbeidsvillighet” øker risikoen for vold. Katz har liknende funn i sin undersøkelse der han sier: ”(...) fatal violence by offenders in robberies is closely related to resistance by victims” (Katz, 1988: 181). Videre sier han: ”All studies show a higher rate of injury when the victims resist” (Katz, 1988: 179). I tillegg gir mennene uttrykk for at de er *innstilt* på å bruke vold under ranet dersom de ser det som nødvendig:

”Hvis noen gjorde motstand skulle vi bruke vold. Hadde han fyren nekta, hadde jeg klint han rett ned. Da kunne det ha skjedd noe drastisk.”

”Ran er en voldelig sak. Det er mye potensiell vold der. (...) Jeg kunne brukt vold hvis de i drosja hadde satt seg imot. Man er alltid klar for vold. Man bør være det, ellers så sitter man fort i saksa.”

”Jeg skulle nok ha fått han til å adlyde hvis han hadde nekta. Når du står der med en pistol mot tinningen, er du rimelig dum hvis du ikke gir fra deg penga.”

”Jeg har aldri planlagt å bruke vold noen gang, men det har jo hendt at det har skjedd noe. Man må alltid være forberedt på vold.”

På samme måte skriver Walsh (1986) at noe av det ransmenn er mest redde for når de raner, er ofrenes reaksjoner på hendelsen. De største farene knyttes blant annet til de såkalte ”heltene”. En viktig del av ransplanen vil derfor bestå i hvordan man skal takle eventuell motstand fra ofrene. Katz (1988) påpeker det samme, og hvor han i tillegg mener at løsningen på problemet ofte består i å utøve vold.

Ofrenes reaksjoner kan også sees i sammenheng med avsnittet foran, der ulike ran har ulike ofre og at disse ofrene reagerer forskjellig, noe som igjen kan ha en betydning for voldsutøvelsen. Som nevnt er det mer vanlig med voldshandlinger ved ran rettet mot personer enn ved ran av post og bank. Bødal og Fridhov (1993) mener at dette henger sammen med den *situasjonen* de ulike ofrene er i før ranet inntreffer. De hevder at ofrene ved post- og bankran er i en ordnet og strukturert kontekst før ranet inntreffer og hvor de er forberedt på at de kan bli utsatt for ran. Dermed er de også opplært til å ikke gjøre motstand, nettopp for å unngå konfrontasjoner med gjerningsmannen. Dette i motsetning til en privat person som kanskje vil gjøre mer motstand, noe som kan øke sannsynligheten for voldsutøvelse fra gjerningsmannens side.

* * *

Man kan lure på hva som gjør at gjerningsmennene utøver vold. Kanskje oppleves ofrenes motstand som *stressende* for utøveren fordi de da mister kontrollen over en situasjon de *bør* ha full kontroll over for å lykkes, det vil si gjennomføre ranet raskest mulig, få med seg utbyttet og komme seg vekk fra åstedet. Ethvert forsøk på motstand fra ofrene vil kanskje oppleves som en trussel mot disse mulighetene, og hvor de gjennom volden vil gjenvinne kontrollen. Walsh sier: "(...) "complications" may be supposed to depend heavily on fears. Fears will of course make robbers more dangerous during the robbery." (Walsh, 1986: 159).

En annen mulighet kan være at mine informanter opplever det som *ydmykende* å ikke bli tatt på alvor i en situasjon der han i utgangspunktet skulle ha gode forutsetninger for å kunne kontrollere ransofrene, slik jeg var inne på i kapittel 5. Den rollen man innehar som "ransmann" med våpen og trusler om voldshandlinger tilrettelegger en slik kontroll, og tap av kontrollen oppleves kanskje derfor som ekstra ydmykende, noe som er med på å utløse voldshandlinger når ofrene gjør motstand. I Varangs (1999) avhandling om de to guttegjengene i en bydel i Oslo, forteller flere av guttene om voldshandlinger de har vært med på å utføre. I situasjoner der guttene har utøvet vold kommer det frem at de har vært i situasjoner de har opplevd som ydmykende, noe som har gjort dem sinte. Eksempelvis forteller en av guttene om et tilfelle der han og en kamerat var inne i en kiosk. De spiste godterier og leste bladene uten å betale, og mannen som jobbet i kiosken snakket irettesettende til dem. Guttene svarer med å slå ned mannen og rasere kiosken. Varang tolker dette som guttenes reaksjon på den ydmykelsen de opplevde da mannen ville irettesette dem; de mistet kontrollen over situasjonen og ble rasende. Ved et annet tilfelle forteller guttene om en episode der en av dem fikk beskjed om at han ikke var velkommen på en fest de gikk på. Guttene begynte og slåss, og en av dem trakk frem en kniv. Varang trekker også her frem ydmykelsen som en mulig forklaring på guttens reaksjon, fordi han hadde blitt ydmyket foran alle de andre på festen, noe som gjorde han rasende.

På samme måte kan man se ofrenes motstand i lys av Katz der han skriver at det å bli ydmyket i noen tilfeller kan gå over til et raseri som får en til å handle, noe som i Katz' tilfelle handler om drap; "rightous slaughter". Ydmykelse fører til sinne når personen ser at aggresjon er den eneste måten å snu situasjonen på; fra "å ligge nede" gjennom ydmykelsen, bringer man seg selv "opp" ved å vise aggresjon: "(...) humiliation threatens to be endless and diffuse, while rage searches for a target to extinguish itself" (Katz, 1988: 29). I Katz'

diskusjon blir drapet løsningen på en uutholdelig ydmykende situasjon. Ikke nødvendigvis drapet i seg selv, heller drapet som en markering, en trancedens av situasjonen, der man gjenvinner kontrollen over situasjonen og egen identitet som den sterkeste.

Videre hevder Lippa i boken "Social Psychology" (1990) at smerte fører til aggressiv atferd hos mennesker. Ydmykelse, stress eller frustrasjon kan sies å være ulike former for følelsesmessig smerte som kan føre til voldshandlinger (Lippa, 1990). Athens (1997) skriver at i situasjoner der en gjerningsmann blir *frustrert*, er det sannsynlig at han anser vold som den mest hensiktsmessige måten å løse problemet på. Gjerningsmannens frustrasjon bygger på hans antagelser om at offeret vil hindre han i å utføre sine handlinger og at han/hun burde samarbeide slik han beordrer. Han eksemplifiserer med en voldtekt der offerets motstand øker gjerningsmannens frustrasjon, og hvor gjerningsmannen anser vold og tvang som den mest effektive måten å håndtere kvinnens motstand på. Athens mener at denne opplevelsen av frustrasjon er relevant også i andre sammenhenger; ved ran, drap eller tyverier.

7.1.3 Våpen

Samtlige av informantene i min undersøkelse er bevæpnet når de raner. Hvilken type våpen som brukes varierer. Det kan være kniv, øks, skytevåpen (ekte eller uekte), plankebiter, ishakke, sprøyter eller tåregass. I likhet med Bødal og Fridhovs (1993) undersøkelse er våpnene i de fleste tilfellene farlige og egnet til å skade ransofrene. 4 av de 14 informantene bruker kun lekevåpen, 5 bruker ekte skytevåpen hvorav 1 var uten skudd. De resterende 5 kombinerer/varierer bruken av ekte og uekte våpen, og/eller bruker andre redskaper. De som *planlegger* ranene sine, bruker *skytevåpen* i større grad enn de som utførte mindre planlagte ran.

To informanter forteller at de hadde brukt våpnene til å *skytte*. Den ene av dem hadde ikke skutt selv, men en av hans kompanjonger hadde skutt og drept et av ofrene. Den andre hadde skutt i taket for at ingen skulle bli skadet. Tre andre informanter brukte våpnene til å *slå* med, hvorav den ene slo offeret i bakhodet med pistol, den andre knivstakk offeret og den tredje slo offeret i ryggen med øks. Dette er alvorlige voldshandlinger de forteller om, men de kan ikke sies å være representative for hvordan de vanligvis gjennomfører ranene sine. Dette er eksempler på ran der de *har* brukt våpenet, men flere av dem også har begått andre ran der de forteller at *ikke* brukte våpenet. For majoriteten av mennene forteller at våpnene hovedsaklig brukes til å *skremme* ofrene:

”Vi måtte ha våpen for å ha noe å skremme med, så vi tok med oss ei avsagd hagle.”

”Vi tok med oss en AG3 som jeg hadde fra militæret og en kniv. Men kun for å skremme, for å få dem til å reagere raskere.”

”Jeg hadde med meg en skrutrekker som jeg slo i bordet med...skulle skremme dem litt.”

Bruk av lekevåpen eller våpen uten skudd understreker skremselshensikten ytterligere:

”Ikke faen om jeg skulle ha skudd i den hagla! Vi skulle ikke skade noen.”

”(...) Vi hadde på oss finlandshatter og tok med våpen. Det var enten lekevåpen eller våpen uten kuler. Vi skulle ikke skade noen, bare skremme. Både med tanke på straff og fordi vi ikke ville skyte noen. For hvis noen hadde gjort motstand...”

Våpenets instrumentelle verdi i form av skremsel fant også Walsh (1986) i sin engelske undersøkelse av menn som raner, samt Conklins undersøkelse av ran fra 1972. Conklin skriver at våpenet har fire funksjoner, hvorav to av dem kan sies å kunne hindre voldsutøvelse. For det første skaper våpenet en ”buffer zone” mellom gjerningsmann og offer som gjør det lettere å kontrollere ofrene og holde dem på avstand. For det andre fungerer våpenet som så skremmende at ofrene som oftest ikke gjør motstand. Begge disse funksjonene kan være med å minske sannsynligheten for vold. For det tredje utgjør våpenet en reell trussel som anvendes fysisk dersom ofrene ikke adlyder, og for det fjerde sikrer det gjerningsmannens rømningsmuligheter.

I lys av dette kunne det være lett å anta at dersom våpenet bare er skremmende nok, vil ofrene adlyde gjerningsmannen. Betyr det at voldshandlinger blir unødvendig dersom man bruker et våpen som oppfattes som avskrekkende nok på ofrene?

Igjen er flere av ranene i denne undersøkelsen en indikasjon på at våpen ikke er et *tilstrekkelig* middel for å unngå voldshandlinger under ran. Et likende funn har også Conklin (1972), som fant at dersom våpenet ikke virker skremmende nok på ofrene, brukes andre metoder, som for eksempel å sette våpenet mot tinningen på offeret, eller som i denne undersøkelsen, å dytte og slå ofrene. Men kan det være slik at noen *type våpen* er mer hensiktsmessig å bruke dersom man vil unngå å skade ofrene?

Både Walsh (1986) og Katz (1988) skriver at det ofte er *mindre* fysiske skader på ofrene der *skytevåpen* brukes, muligens fordi et skytevåpen kan kontrollere flere mennesker samtidig på

lengre avstand. I mitt materiale kan det på samme måte se ut til at vold har vært utført i færre tilfeller der gjerningsmennene har hatt med seg skytevåpen enn ved de andre ranene. Andre våpen kan imidlertid også virke avskrekkende på ofrene, som for eksempel kniv, øks eller en HIV- sprøyte (Walsh, 1986). Dag bekrefter en slik antagelse:

”Jeg bruker sprøyter, så jeg hadde sprøyte med meg. (...) Så jeg tok fram sprøyta og sa at den var HIV-infisert. Da fikk jeg penga kjapt! Det er faktisk det mest effektive våpenet jeg har brukt.”

Dag forteller at han ved tidligere anledninger har brukt både pistol, hagle og kniv.

Bruk av våpen kan også være en viktig faktor i forhold til *hvem* man raner, og da vil jeg igjen trekke tråden tilbake til avsnittet om *type åsted* for ranet. Som det kom frem der, ble det i større grad utøvet vold ved personran enn ved andre ran. Kan det da være slik at *ulike typer våpen* brukes avhengig av *hvem man raner*, og som igjen vil en innvirkning på voldsutøvelsen?

I mitt materiale brukes skytevåpen i samtlige av ranene rettet mot post og bank. Få av disse ofrene ble skadet. Ved personran derimot, er det få av informantene som bruker skytevåpen, der eksempelvis øks, hagle, sprøyte eller kniv var vanligere å bruke, og ofrene blir oftere skadet. På bakgrunn av dette, kan det på en side se ut til at skytevåpen er en av variablene som er med på å *minske* risikoen for vold under ran på grunn av den skremseffekten den har på ofrene. På en annen side kan skadene etter bruk av skytevåpen være desto større når de først brukes. Dette finner også forfatterne av artikkelen ”Stealing and Dealing” (1998), der de hevder at *ubevæpnede* ranere ofte kan være *farligere* enn de som raner med skytevåpen. Dette er som oftest ran rettet mot personer. Likevel hevder de at skytevåpen et farlig redskap å rane med, fordi risikoen for å bli drept under et ran er 14 ganger større dersom gjerningsmannen bruker skytevåpen. I tillegg er det også av betydning at informantene i denne undersøkelsen forteller om vold i 4 av 7 ran rettet mot butikker, til tross for at gjerningsmennene var bevæpnet i alle unntatt ett av tilfellene. Kanskje bekrefter dette Bødal og Fridhøvs (1993) påstand, slik jeg var inne på i avsnittet foran, at ransofre reagerer forskjellig avhengig av type åsted for ranet. Det vil si at ofrene ved post og bank som oftest er lært opp til hvordan de skal reagere, mens butikkansatte kanskje ikke er lært opp i like stor grad, noe som igjen vil ha betydning for utøvelsen av vold. For som Katz (1986) også sier, er skytevåpen et effektivt middel med tanke på skremseffekten, men ofte er det ikke effektivt nok, slik at også andre virkemidler benyttes, som for eksempel å slå eller sparke ofrene.

7.1.4 Planlegging

En fjerde variabel som kan være relevant i forhold til utøvelse av vold, handler om gjerningsmennesenes *planlegging* av ranet. Planleggingen *varierte* i stor grad *mellom mennene*, men den kunne også variere hos *samme person*, avhengig av ranet. For de fleste strekker planleggingen seg fra 2- 4 timer, 2-3 dager eller 2- 3 uker, mens to forteller at de begår ran mer på impuls, slik Morten og Dag har fortalt om tidligere. Unntaksvis forteller en av informantene om planlegging over i 4 måneder, og en forteller om planlegging i et år. Grad av planlegging avhenger ofte av *åsted* for ranet, der ran rettet mot post eller bank ofte krever en bedre planlegging enn ran rettet mot butikk, og spesielt person. Dette fordi post og bank ofte er utstyrt med mer sikkerhetsutstyr enn eksempelvis butikkene er. Men har denne ulike graden av planlegging noen innvirkning på hvorvidt gjerningsmennene tyr til vold eller ikke? Planleggingen av et ran ser ut til å ha en betydning på to måter: *Hvor lenge* man planlegger og *hva* man planlegger.

7.1.4.1 Hvor godt er ranet planlagt?

For de som forteller at de *har* utøvd vold forteller 4 av 8 at det *nesten ikke var noen planlegging*, uten at de spesifiserer det noe nærmere tidsmessig. Etter det de har oppgitt dreide det seg om en gjennomsnittlig planleggingstid på noen timer eller på impuls. Av de 6 som *ikke* utøvde vold har planleggingen vært noe lenger. Kun en av disse ranet på impuls. For de andre har planleggingen strakt seg fra noen dager og opp til 1 år.

I lys av dette kan det se ut til at *jo større grad av planlegging, jo mindre grad av voldshandlinger*. Denne observasjonen stemmer tildels overens med Walsh (1986) sine funn. Han fant at de som begår ran på impuls viser seg å gå til fysisk angrep på ofrene i større grad enn planleggerne, selv om tallene viser kun en liten forskjell; 58% mot 56 %. Dersom man trekker linjen tilbake til Lars og Terjes ran i begynnelsen av kapittelet, kan disse være gode eksempler på hvor forskjellig utfallet av ran kan bli, der planlegging kan være en av faktorene som spiller inn. Terje hadde planlagt sitt ran i to uker, mens Lars forteller om liten planlegging av sine ran. Men hva da med unntakene de man med god planlegging likevel utøver vold eller der de ikke har utøvet vold til tross for dårlig eller ingen planlegging? Hva har skjedd i slike tilfeller?

Lars forteller for eksempel at han i et tilfelle planla et ran i 4 måneder. Han og hans partnere hadde spanet på rutiner i et bolighus. Ved gjennomføringen av ranet ble de likevel tatt på

fersken, noe som førte til at offeret ble bakbundet og slått. I motsetning til dette forteller Harald at han gjennomførte ranet av en butikk på impuls *uten* å skade ofrene. Dette til tross for motstand fra ofrene. På bakgrunn av dette kan det se ut til at til tross for planlegging vil det alltid være deler av situasjonene man *ikke* kan planlegge. Et grovt ran kan sannsynligvis planlegges inntil et visst punkt, men derfra har man ingen garantier og hvor det kan være flere faktorer som spiller inn på hvordan situasjonene utvikler seg. Walsh (1986) finner at menn som raner begår feil av ulike slag når de raner, men feilene begås i større grad dersom man har planlagt ranet i kort tid. Ved godt planlagte ran kan det det likevel skje uventede ting: "Things always come on top "suddenly" which then creates a licence to break all rules without personal responsibility and becomes an excuse for anything" (Walsh, 1986: 158).

7.1.4.2 Planer om vold?

Foran forteller flere av mennene jeg intervjuet at de forbereder seg på hvordan de skal møte eventuelle problemer som oppstår, eksempelvis motstand fra ofrene. Planen kan da være som følger:

"Hvis vekteren sikter, skyter jeg for å drepe. Hvis jeg har kniv, gir jeg han en albue eller tar knea på han. Hvis jobben er stor nok kan jeg like så godt drepe han, for jeg får livstid uansett.

"Hadde politiet kommet, hadde vi skutt etter dem. Kanskje ikke for å drepe, men for å skremme."

Dersom gjerningsmennene *ikke* har en plan, vil kanskje mye være opp til tilfeldighetene om de anser det som nødvendig å utøve vold. Mennene over forteller imidlertid at de *har* en plan, og at den ofte innebærer å utøve vold dersom de ser det som nødvendig.

7.1.5 De ruspåvirkede gjerningsmennene

11 av de 14 mennene jeg intervjuet forteller at de var ruset under ranet. Noen av dem hadde planlagt ranene, andre ikke. De 3 som *ikke* var ruset, hadde planlagt ranene. Noen sier at rusen hadde en betydning for *gjennomføringen* av ranet, men kun en av informantene knytter rusen til selve *volden*; Lars. Han har utøvd vold under alle sine ran. Ofte har han drukket alkohol rett forut for ranstidspunktet. Ved et av ranene fikk offeret store skader etter slag fra gjerningsmennene og Lars forklarer det slik:

"Vi var fulle alle sammen, så det oppstod vel en slags panikk."

Ingen av de andre informantene knytter rusen til utøvelsen av vold under ranene. Det kan likevel se ut til at det er en viss sammenheng mellom vold og ruspåvirkede gjerningsmenn. Til tross for at rusen *ikke* settes i *direkte sammenheng* med volden under ran, blir rusen nevnt som *en del av fortellingen om tiden rett før* eller *tiden under* ranet. Rusen *er* en del av fortellingen, enten den knyttes til selve gjennomføringen eller livet rundt ran og rus. Dag gir et godt eksempel på dette. Han forklarer ikke voldsutøvelsen under ranene han begår med rus, men han gir likevel uttrykk for at rusen spiller en rolle satt i sammenheng med hvilke handlinger han begår:

”(...) jeg hadde ingen hemninger. Jeg gjorde alt! Hvis folk ba meg om noe, gjorde jeg det – uten spørsmål. Jeg kunne grisebanke hvem som helst. Da var jeg langt nede. Jeg tror jeg kunne drept noen.”

Bødal og Fridhov (1993) antar at de fleste som var implisert i post- eller bankran trolig var edru eller bare lett påvirket. I den andre gruppen ran, var mange flere mer eller mindre påvirket av alkohol eller narkotika, hvor de setter dette i sammenheng med den store graden av voldshandlinger som ble utført under denne typen ran. Walsh (1986) finner også at flere av de som har planlagt ranene sine (72%) enn de som har begått ran uten å planlegge (27%) var edru under ranene. Til sammen var bare 32% av utøverne beruset. Dette skiller seg fra mine funn, der nesten alle gjerningsmennene var beruset. Samtidig består likhetene i at de få som var *edru*, også var de som begikk *planlagte post- eller bankran*. Videre fant Eikvam (1973) en sammenheng mellom inntak av alkohol og vold. Men på bakgrunn av mine funn, ser det for det meste ut til å være en sammenheng mellom bruk av *narkotika* og bruk av vold under ran. Denne forskjellen må sees i lys av hvilke tidspunkter undersøkelsene ble gjort.

Til tross for at det er vanskelig å sette rusen i *direkte sammenheng* med voldshandlingene, er det kanskje mer hensiktsmessig å se rusen som en del av en *livssituasjon*, noe som igjen kan ha en betydning for hvilke handlinger man begår og hvordan man reagerer på ulike situasjoner, deriblant en ranssituasjon.

7.1.6 Når situasjonen fanger

Flere av informantene har gitt uttrykk for at de ikke ville skade noen av ofrene under ranet. De understreker viktigheten av *kontroll* i situasjonen, også i forhold til utøvelsen av vold. Men er det slik at utøverne har kontroll når de er i en ranssituasjon? Harald, Erlend og Lars forteller følgende:

”Når du først er på vei, da bare handler du uten å tenke, for da er adrenalinkicket så stort!”

”Hvis vi ble pressa hadde vi brukt våpnene. Så lang ville vi gått, for når du først er kommet så langt i planen, gjør du alt for å gjennomføre den.”

”De [hans ranspartnere, min anmerkn.] ville gå over lik for å få tak i de penga.”

Disse utsagnene står i kontrast til det flere av informantene tidligere har sagt om å ha kontroll under ranet. Her ser det snarere ut til at det skjer noe med gjerningsmennene når de kommer i ranssituasjonen. De gir inntrykk av at voldshandlinger kan skje nærmest i blinde, som et svar på en presset situasjon der de har mistet kontrollen og kun har ett mål for øyet; å gjennomføre ranet.

Walsh (1986) mener at ransmenn ofte er mer motorisert i forhold til valg av handling og våpen til sammenlikning med innbruddstyver, som om ranet drives frem av en igangsatt motor. Ransmennene virker mer bestemte i forhold til gjennomføringen, og han mener dette blant annet henger sammen med en større grad av planlegging, et akutt pengebehov og den risikoen man løper for et dårlig rykte dersom man ikke gjennomfører ranet. Med en slik mekanisk målrettethet blir også ofrene skadelidende gjennom de grensene gjerningsmennene ofte sprenger for å få gjennomført ranet, også når det gjelder voldshandlinger. Flere av mine informanter gir uttrykk for det samme:

”Ofrene? Nei, de tenker vi ikke på. Da tenker vi bare på å gjennomføre ranet og få med deg penga.”

”Nei, jeg tenkte ikke på dem da. Det var ingen tegn til panikk, og da ser du heller ikke etter noe mer.”

”Du tenker ikke på det da. For når man er ute etter noe, er man så oppsatt på å få det at man gjør mye for å få tak i det.”

Menneskes beskrivelser av situasjonen gir inntrykk av å bekrefte Walsh sin påstand om målrettethet. Ingen av mine informanter legger vekt på ryktets betydning i denne sammenheng. Derimot forteller de om en situasjon som fanger der adrenalinkicket og målet for handlingen blir det viktigste i situasjonen, og hvor de ikke lenger ser eller oppfatter menneskene rundt dem i handlingens øyeblikk. Ola Thune, privatetterforsker i Oslo, beskriver ransprosessen som følger: ”En raner går gjennom en beslutningsprosess før ranet. Når først beslutningen er tatt, er han bestemt, nesten programmert, på hvordan ranet skal gjennomføres” (VG, 11.10.1999: 9).

7.2 FAKTORER SOM MINSKER RISIKOEN FOR VOLD UNDER GROVE RAN

6 av de 14 mennene jeg intervjuet forteller at de ikke har utøvd fysiske voldshandlinger under ranene sine. Er det noe som skiller disse gjerningsmennene fra de andre? Eller kan det handle mer om ranssituasjonen enn mennene selv?

I utgangspunktet kan variablene som fremmer voldshandlinger fra gjerningsmannens side, også være variabler som bidrar til fravær av voldshandlinger, det være seg bruk av våpen, grad av planlegging, hva planen går ut på, eller gjerningsmannens sosiale miljø. I dette avsnittet har jeg også valgt å trekke frem andre faktorer, fordi disse blir vektlagt av informantene når de forteller om ran der ingen har blitt skadet. Det er situasjoner der ranet går som planlagt, der gjerningsmannen oppgir ranet og flykter eller der gjerningsmannen møter spesielle reaksjoner fra ofrene.

7.2.1 Når ranet går som planlagt

Uten at det nevnes eksplisitt av informantene, er det nærliggende å anta at det ikke utøves vold når ranet går som planlagt. Thomas forteller at han dytter ofrene for å understreke alvorret i situasjonen, men utover dette er det ingen av informantene som forteller om vold uten at noe uventet eller uønsket har inntruffet i ranssituasjonen. Katz (1988) beskriver noen av ranene i sine studier som tilsynelatende "irrasjonelle", det vil si der man ikke umiddelbart kan se noen ytre årsaker til at gjerningsmannen bruker vold. Ranene har gått som planlagt og ingen ofre har gjort motstand. Likevel har gjerningsmannen gitt offeret store skader. Han gir et eksempel der en mann ble ranet i sin egen bil på gaten. Han ga pengene fra seg uten motstand og det oppsto ingen konfrontasjoner mellom mennene. Før gjerningsmannen forlot åstedet slo han likevel offeret i hodet flere ganger med en pistol. Denne formen for voldshandlinger er ikke representert i mitt materiale. Informantene i denne undersøkelsen ga tvert imot inntrykk av at bare ranet går som planlagt, vil det være mindre sannsynlighet for voldsutøvelse.

7.2.2 Når gjerningsmannen flykter

Tre av mennene jeg intervjuet forteller at det finnes situasjoner de ville ha flyktet i. Det dreier seg om *to typer situasjoner*. Den ene er ran der de skjønner at *de vil bli tatt* dersom de ikke flykter fra åstedet. Den andre handler om deres vurdering av *skader på ofrene*. Dersom de skjønner at ofrene vil få store skader, kan det være at de oppgir ranet, både fordi de tenker på lange straffer og fordi de ikke vil skade ofrene. Imidlertid er det ingen av dem som forteller

noe mer om episoder der dette har hendt. De blir i stedet bare nevnt som en tilleggsopplysning til beretningene om ran der de *har* utøvet vold.

7.2.3 Ofrenes reaksjoner – igjen

Tidligere i kapittelet beskrev jeg hvordan ofrenes reaksjoner hadde betydning for hvordan gjerningsmennene definerte behovet for å utøve vold. I dette avsnittet forteller to av informantene om reaksjoner hos ofrene som gjør at gjerningsmennene reagerer annerledes. Dag forteller om en Securitasvakt han forsøkte å rane:

”Jeg har forresten blitt ”parkert” en gang. Jeg skulle rane en Securitasvakt, så jeg stod ved bilen når hun kom med pengekassa. Jeg hadde med meg øks og sa at hun skulle gi fra seg penga frivillig. Men hun bare satte penga i bilen, så på meg med *det* blikket og sa: ”Hva har du tenkt til å gjøre nå, da?” Jeg ble helt paff! Så da tok jeg øksa på ryggen og gikk derfra. Fy faen, hun hadde bein i nesa!”

Hvorfor Dag reagerer på denne måten sier han lite om. Kanskje er det respekt for den som stopper han på en slik overraskende måte? Erlend forteller at jenter som gråter er en type reaksjon han ikke ville taklet. I motsetning til Thomas som tidligere har fortalt at han takler slike situasjoner med å slå, sier Erlend at han ville han ha fått dårlig samvittighet og oppgitt ranet i stedet for å presse det igjennom med vold.

I situasjoner som disse kan det se ut til at ofrene reagerer på en måte som appellerer til gjerningsmannen på en eller annen måte, enten det er sympati eller respekt. Kanskje settes gjerningsmannen ut av spill når han ikke får den type motstand han hadde forventet?

Lonnie Athens skriver i boken ”Violent Criminal Acts and Actors Revisited” (1997) om voldslovbrudd og om voldslovbryterne. En av hans fortellinger om ran har likhetstrekk med Dags beretning, om en mann som skulle rane en gammel dame på et vaskeri. Til mannens overraskelse reagerte damen med å bli sint og si at hun ikke ville gi han pengene, men trampet bare i gulvet med den ene foten. Mannen satte da pistolen mot hodet hennes og truet med å drepe henne. Idet han skulle til å trekke av svarte damen at han måtte hente pengene selv, og at hun tydeligvis ikke visste så mye om gangstere nå for tiden. Athens tar utgangspunkt i den symbolske interaksjonismen som, som nevnt innledningsvis, bygger på at en handling alltid finner sted innenfor en situasjon der individet møter, tolker og definerer denne situasjonen og hvorpå individet handler på grunnlag av denne definisjonen av situasjonen. I dette tilfelle tydeliggjøres dette poenget. Athens mener at dette var en situasjon mannen lett kunne ha tydd

til vold. Men ettersom offeret reagerte på en uventet måte, redefinerte mannen situasjonen fra å være en situasjon der han i utgangspunktet ville ha brukt vold, til å være en situasjon der det ikke var løsningen likevel. Fra å oppfatte offeret som en trussel mot sine planer, så han bare damen som gammel og sta, noe som gjorde at han heller stakk fra åstedet.

Katz (1988) hevder at skader oftere skjer når gjerningsmannen ikke er villig til å la situasjonen omdefineres fra en ranssituasjon til en ikke-ranssituasjon der han trekker seg. Når ofrene da gjør motstand kan det medføre store skader på ofrene, også drap. Dette ser til en viss grad ut til å ha likhetstrekk med mine funn, der få av informantene forteller at de trekker seg ut av en ranssituasjon.

Jeg vil her trekke en parallell til David Luckenbills (1981) studie av ran, der han sier at ran er en *transaksjon* mellom offer og gjerningsmann som foregår i *fire stadier*. Hvert stadium innebærer oppgaver som både offer og gjerningsmann utøver sammen. I det første stadium, når gjerningsmann har valgt offer, skaper han en såkalt "*copresence*" (Luckenbill i "and Dealing, 1998: 100), hvor han begynner ranet ved å nærme seg offeret og hvor offeret bestemmer seg for om han vil samarbeide eller ikke. I andre stadium er det skapt en *interaksjon* mellom aktørene som skaper en felles ramme for situasjonen; "*a common robbery frame*" (Luckenbill i "Staeling and Dealing, 199?: 100) som begge fastholder. På tredje stadium får eventuelt gjerningsmannen sitt materielle utbytte, før han i siste stadium flykter fra åstedet.

Det er det tredje stadiet som kan være kritisk i forhold til utøvelsen av vold; er offeret med på "spillet", blir ranet avbrutt av utenforstående som blander seg inn eller bryter offeret ut av den felles rammen for situasjonen? Hvordan offeret reagerer her kan ha en betydning for hvordan gjerningsmannen tolker situasjonen. Under et ran der ofrene viser redsel, underkastelse eller trassig motstand kan man kanskje si at ofrene er "med på" å definere situasjonen som en ranssituasjon. I den situasjonen som Dag, Erlend og Athens forteller om over er det motsatte tilfelle; *offeret* melder seg *ut* av rammen for ranet, noe som kan se ut til å ha betydning for hvordan gjerningsmannen definerer situasjonen og bedømmelsen av behovet for utøvelse av vold. Forfatterne av "Stealing og Dealing" kritiserer imidlertid Luckenbill for å fremstille situasjonen som en *gjensidig* forhandling mellom partene der begge stiller likt, fordi ran er en situasjon der gjerningsmannen som oftest er den styrende part.

7.3 VOLD OG RAN SETT I LYS AV VOLDSHANDLINGER PÅ ANDRE ARENAER

9 av de 14 mennene jeg intervjuet forteller om voldshandlinger i andre sammenhenger enn ran. For det meste er det beskrivelser av situasjoner der informantene har vært den utøvende part, men uten at jeg fikk inntrykk av at selve volden var det sentrale i historien. Beretningene var heller deler av beskrivelser av hvordan de levde sine liv til hverdags, uten at jeg stilte spørsmål om det. Noen av voldshandlingene dreier seg om *hevnmotiver*, der de involverte partene er bekjente i miljøet. Kristian forteller om en rekke episoder der han har utøvd voldshandlinger, både i forbindelse med jobb og i privatlivet ellers. Ved et tilfelle skadet han en ung gutt alvorlig:

”Jeg skulle bare gi han en lærepenge. Han hadde ranet en venn av meg. Blodet rant og han kom gråtende og livredd til meg. Jeg hadde steroider i meg da, så jeg ble så sinna og tenkte på min egen barndom og all julingen jeg fikk. Jeg vet hvor vondt det er.”

Videre beskriver Kristian om vold i situasjoner der han har blitt *provosert*. Han forteller blant annet om vold mot en fremmed mann på bussen etter å vært på jobb som dørvakt:

”De guttene kalte meg svarting. De traff feil mann. De satt helt inntil meg på alle kanter. Jeg hadde vært på jobb, så jeg hadde med meg slosshanske...jeg brukte den.”

Voldshandlingene kan også handle om å *sette seg i respekt* i miljøet man vanker. Morten fremstiller det slik:

”Utifra miljøet mitt...der forstår de ikke noe annet språk enn vold. Der må du bruke volden for å statuere et eksempel, for å vise hva du mener.”

Noen føler videre at de har vært i *pressede* situasjoner. Lars beskriver en situasjon slik:

”Det var en gang jeg hadde med noen narkomane å gjøre. Jeg skulle samle inn noen penger. Da jeg kom i leiligheten deres, trakk jeg fram våpenet og skjøt over hodene deres for å skremme. Men fyren reagerte ikke engang. Han sa bare at han skulle drepe meg hvis jeg ikke kom meg ut. Da skjøt jeg han.”

Erlend sier at han alltid blir voldelig i pressede situasjoner, spesielt når andre begynner og bråke med han:

”Jeg kom alltid borti bråk. Ikke fordi jeg lagde bråk, men sikkert fordi jeg alltid var svartkledd og hadde langt hår. Da trodde folk at jeg var den bråkete typen. Så begynte jeg og trene selvforsvar og da fikk jeg selvtillit. Da ble det bråk når *jeg* ville.”

For Robin var vold en del av *jobben*:

”Jeg har jobbet som torpedo, så da har det blitt en del vold, da. Jeg har gått over

streken en gang. Det var et torpedooppdrag...jeg slo av kneskålene til en.”

I psykologien skilles det ofte mellom instrumentell og fiendtlig aggresjon (Lippa, 1990). Voldshandlinger under ran, slik informantene fremstiller det, kan sies å ha en *instrumentell* funksjon: volden brukes som et *middel* for å oppnå målet; pengene. I noen av mennenes beretninger over, kan det se ut til at voldshhandlingene i flere tilfeller får en mer *fiendtlig* funksjon, slik Lippa definerer det, da den later til å være mer *provosert* frem ved *ubehagelige følelser*, en emosjonell smerte, som eksempelvis provokasjon, press eller hevn. Mennenes beretninger gir inntrykk av at vold *ikke* er en *uvanlig* måte å møte ulike situasjoner på. Men kan dette si noe om voden de har utøvet under ran?

Det er flere måter å nærme seg dette spørsmålet på. Bødal og Fridhov (1993) legger vekt på vekt på *personlighetstrekk* ved gjerningsmennene. De mener at voldshandlinger begått av andre menn enn de som har begått post- og bankran, kan tilskrives følgende trekk:

”De ransdømte i denne gruppen har trolig i større utstrekning personlighetsavvik med dårlig styring på følelsesliv og impulser, og reagerer kritikkkløst og voldsomt under ruspåvirkning” (Bødal, 1993: 16). I rapporten sier forfatterne ingenting om hvordan de har kommet frem til disse slutningene.

På bakgrunn av mitt materiale kan jeg ikke slutte meg til denne typen observasjoner. Det informantene legger vekt på i denne undersøkelsen er snarere deres *sosiale miljø*:

”Narkomiljøet er veldig voldelig. Men det dreier seg om alt og ingenting. Det skapes alltid konflikter, og med rusen i tillegg, og kanskje med mye innebygd sinne, blir det utbrudd. (...) Nå blir volden mer utbredt hos flere, men til gjengjeld så er den ikke så grov lenger. Vold...vi legger ikke så mye vekt på det i vårt miljø. Det bare skjer.”

”Utifra miljøet mitt...der forstår de ikke noe annet språk enn vold. Der må du bruke volden for å statuere et eksempel, for å vise hva du mener. Det blir jævlig enspora. Men nå har jo jeg vokst opp med vold, og sånn var det jo der og. Så jeg vet ikke hvordan det er å ikke vokse opp med det. Det er sikkert bedre.”

De av informantene som ikke lever i et miljø der det begås lovbrudd, er også de som er klarest på ingen ofre skulle skades under ranene.

Jeg har tidligere i kapittelet sett på de situasjonelle betingelsene som kan øke eller minske risikoen for voldshandlinger under ran. På bakgrunn av det mennene forteller over ser jeg det i tillegg som relevant å se voldshhandlingene i sammenheng med livene deres generelt, fordi

man da vil kunne se at det også er andre faktorer, utover selve ranssituasjonen, som kan ha betydning for hvorvidt eller i hvilken grad de utøver vold under et ran. Jeg vil i denne sammenheng se på to faktorer ved voldshandlingene: vold som gammelt reaksjonsmønster og vold som selvoppfyllende profeti.

7.3.1 Vold som et gammelt reaksjonsmønster

Mennenes erfaringer i forhold til bruk av voldshandlinger er utbredte. Seks av mennene forteller ofte om hvordan de har taklet ulike situasjoner ved hjelp av vold. Blant annet forteller Tobias følgende:

”Forholdet mitt til vold har vært ganske godt. Hva skal jeg si? Vold var og ble løsningen i mange tilfeller.”

På samme måte som diskusjoner eller unnvikelse av sådanne, er nærliggende måter å løse konflikter på for noen, er vold en *mer* nærliggende handlingsstrategi for flere av mennene i denne undersøkelsen.

Jeg vil her trekke en parallell til Bourdieus (1996) begrep om *habitus*, som han beskriver som de oppfattelses-, tenke- og handlingsmønstre vi mennesker er utstyrt med. Våre tidligere erfaringer og måter å oppfatte verden på danner et relativt stabilt grunnlag for hvilke handlinger vi i fremtiden velger å begå, som en modell for våre handlinger. På grunnlag av dette vil vår individuelle habitus være medbestemmende for hvordan vi vil handle i en gitt situasjon på bakgrunn av tidligere historie (Bourdieu og Wacquant, 1993: 105). Flere av mennene i denne undersøkelsen forteller slike historier, der de tidlig har taklet konflikter med vold og hvor ulike situasjoner tolkes på en slik måte at de kan løses med vold. Walsh (1986) skriver at menn som begår ran ofte er *sosialisert* inn i en verden hvor man lærer å løse konflikter med vold. I den sammenheng stiller han seg spørsmålet om hvorfor noen velger ran, en handling med så mye potensiell vold for å få tak i penger, når de kunne valgt en annen måte å få tak i penger på, uten vold. Noe av svaret mener han henger sammen med at utøverne er *likegyldige* til egen voldsbruk, i tillegg til at de er *flinke* til det.

McClintock og Gibsons (1961) kvantitative undersøkelse av ran i London på 50-tallet finner at vold som begås under ran som oftest er isolerte hendelser i gjerningsmannens liv. Forfatterne ser gjerningsmennene snarere som tyver som av og til bruker makt for å oppnå sine mål. Hyppigheten av vold stiger imidlertid med alder og antall tidligere domfellelser,

men de finner likevel ingen store andeler av gjerningsmennene med tidligere voldsdommer.

Disse funnene står i kontrast til funnene i denne undersøkelsen, der det på bakgrunn av funnene over, kan der se ut til at vold under ran ikke er en enkeltstående valgt løsning, men at volden er en *vanlig* løsning for mennene, og noe de vet *fungerer*, også i andre sammenhenger enn ran. Bødal og Fridhov er inne på det samme der de sier: ”For mange av dem kan voldelig og truende atferd være selve den omgangsform de mer eller mindre har til daglig.” (Bødal og Fridhov, 1993: 25). Dette sammenfaller også i stor grad med Katz` (1988) funn i forhold til sine informanters voldsmønster.

Disse forskjellene må imidlertid sees i lys av at McClintock og Gibsons undersøkelse ble gjennomført for 50 år siden og hvor fokus heller ikke var på *grove* ran, slik denne undersøkelsen gjør. I tillegg undersøkte de heller ikke gjerningsmennesenes atferd til daglig, men baserer sine uttalelser på tidligere *dommer* for vold, noe som kan gi et annet bilde av mennesenes voldsutøvelse til daglig enn deres beretninger om hverdagen.

Jeg vil også trekke en linje til Hauges bok ”Gjengkriminalitet og ungdomskultur” (1988) der han blant annet stiller seg spørsmålet om hvilke forhold som *til slutt* får en person til å begå lovbrudd, dersom man allerede forutsetter at han er med i en gjeng og har redegjort for miljøets normative innhold. Han peker på tre faktorer: *Viljen til lovbrudd*, lederskap og gruppepress og *situasjonsbestemte provokasjoner*. Det er den første og siste jeg anser som mest relevante her. Når det gjelder den førstnevnte, henviser han til Matza som påpeker at gjentagelse av et lovbrudd blant annet vil avhenge av at tidligere forsøk har vært *vellykket*. Hauge skriver videre om hvordan *provokasjon* i bestemte situasjoner kan fremkalle lovbrudd (han understreker imidlertid at det her er snakk om *nye* lovbrudd, noe jeg velger å se bort ifra i denne sammenheng). Han setter dog opp en betingelse for valg av et *lovbrudd* som løsning:

”Men forutsetningen for at man oppfatter situasjonen som en provokasjon til kriminelle atferd – at den utløser lovbrudd – er at den defineres som en situasjon hvor lovovertridelser oppfattes som et mulig handlingsalternativ. Og tilknytningen til en kriminell delkultur er forutsetningen for dette.” (Hauge, 1968: 147).

Vold viste seg ofte å være en vellykket strategi for mennene i denne undersøkelsen. I tillegg befinner de seg i miljøer der det begås lovbrudd, og hvor vold ofte ansees som et mulig handlingsalternativ, slik mennene fremstiller det. Til sammen kan kanskje dette være med på å forklare volden som en nærliggende løsning på ulike konflikter kommer oppi, deriblant ran.

7.3.2 Volden som selvoppfyllende profeti?

En annen side ved voldshandlingene handler om hvordan mennene blir oppfattet i eget miljø, og hvordan dette også kan påvirke hvordan de ser seg selv. Morten forteller om hvordan han blir oppfattet både blant venner og av de medinnsatte i fengselet:

”De sier jeg er en av de mest voldelige personene de har møtt. Jeg blir så sint at jeg ikke klarer å si noe...ikke et ord.”

Etter å ha vært innblandet i en rekke voldsepisoder ble Erlend oppfattet på en liknende måte:

”Det var ei lita bygd og alle visste hva jeg drev med. Så da mistet jeg noen venner, men fikk også nye. Det var en blanding av ”medlidenhetsvenner” og venner som synes jeg var tøff, en som kunne slåss. Og jeg *kan* slåss!”

Jeg vil her trekke tråden tilbake til den symbolske interaksjonismen, der Lonnie Athens (1997) påpeker at i prosessen der individet møter, tolker og definerer en situasjon mener han at det finnes en sammenheng mellom bildet man har av seg selv og hvordan det påvirker hvordan man tolker og definerer ulike situasjoner, og hvordan en person velger å handle i overensstemmelse med bildet de har av seg selv. Dette bildet er også dannet av hvordan andre ser deg. Et slikt synspunkt har i prinsippet likhetstrekk med Beckers stemplingsperspektiv i boken ”Outsiders” (1963), hvor han hevder at det å bli stemplet har konsekvenser for gjerningsmannens fremtidige handlinger:

”Å behandle en person som om han var generelt og ikke bare spesielt avvikende, skaper en selvoppfyllende profeti. Den setter i bevegelse en rekke mekanismer som samvirker i retning av å forme personen i det bilde folk har av ham” (Becker, 1963: 34).

En litt annen innfallsvinkel har Katz (1988), der han hevder at vold under ran også kan sees på som en slags ”oppvisning” der gjerningsmannen utøver den med tanke på sine ranspartnere. Dette fordi en ransmann må tenke på sitt rykte utover selve ranssituasjonen, eksempelvis ryktet han har for å være en såkalt ”badass” og oppfylle dette ryktet:

”In many of the autobiographies and stickup men, the protagonists label some of their associates as having reputations for being particularly dangerous, the sort of person one would not want to cross” (Katz, 1988: 183).

Der informantene raner fremmede, kan jeg ikke slutte meg til Katz` synspunkt. Tvert imot har flere av informantene gitt uttrykk for at vold under ran ikke uten videre gir status. Der de raner bekjente er poenget kanskje mer relevant, fordi de vil opprettholde et rykte i miljøet som voldelig eller sette seg respekt, slik de fremstilte det i kapittel 7.

7.4 GROVE RAN OG VOLD - EN SUBKULTUR?

I dette kapittelet har vi sett vold som en integrert del av ranene, men også for majoriteten, av deres hverdagsliv generelt. Volden begått under et ran er ikke enkeltstående tilfeller, men bør i likhet med kapittel 3, 4 og 6, sees i sammenheng med den *livsstilen* mennene fører. Katz (1988) har en liknende oppfatning av den volden som begås under ran:

”As soon as we abandon the narrow confines of the robbery situation and consider the meaning of the event as a moment of the ongoing life of the offender, we discover numerous additional themes that may make the offenders violence reasonable” (Katz, 1988: 183).

Han sier videre:

”It is practically impossible to make a career of stickups just by making a calculated show of a disposition to be ”bad”; you must live the commitment to deviance” (Katz, 1988: 193).

Slik jeg tolker Katz her ser det ut til at han mener at menn som raner binder seg til en annen livsstil enn ikke-lovbrytere. Det å rane kan vanskelig gjøres som en enkeltstående handling; man må mene det, forplikte seg til det det innebærer å begå et ran, som en livsførsel eller engasjement for å leve som avviker. Betyr det at informantene i denne undersøkelsen lever etter andre normer og verdier enn de som er rådende i samfunnet generelt?

Dersom man skal sammenligne Katz` undersøkelse med denne, er et viktig å ta i steds- og utvalgforskjeller i betraktning, slik jeg har påpekt tidligere i avhandlingen. Katz uttaler seg på bakgrunn av undersøkelser blant unge, svarte gutter i USA som gjør karriere av å begå ran og bygger opp sine liv rundt slike hendelser. Informantene i denne undersøkelsen begår ikke ran i like stor utstrekning og har heller ikke de samme miljøfaktorene tilstede som kanskje unge, svarte gutter i en storby i USA har. Likevel har de fellestrekk der majoriteten av mennene i denne undersøkelsen fører en livsførsel der rus, vold, ran og/eller andre lovbrudd står sentralt. De ser ut til å være integrert i et miljø der vold og ran ikke nødvendigvis utgjør store oppbrudd/avvik fra hverdagen eller miljøet generelt, og hvor grensene for denne typen handlinger har blitt flyttet i forhold til ”vanlige” menneskers målestokk. Likevel finnes det eksempler på menn som *ikke* befinner seg i denne type miljøer, og hvor ranene har vært enkeltstående utbrudd fra deres vanlige ”A4-liv”. Dette er som nevnt også de som var i størst grad var innstilt på *ikke* å utøve vold mot ofrene. Imidlertid er det også slik at disse mennene har begått lovbrudd tidligere, men ble aldri tatt og har aldri sittet i fengsel. Kan man da slutte seg til Katz` påstand om at man må *forplikte* seg til et liv som ”ransmann”, som en slags

delkultur i samfunnet?

Teoriene på subkulturer skiller seg fra hverandre på flere områder, men har et fellestrekk:

”(...) de ser det enkelte medlems kriminalitet som et resultat av at den unge tilhører en gjeng med en kriminell delkultur, som han i neste instans søker å leve opp til gjennom sin atferd.” (Hauge, 1968: 116).

Derfra har ulike teoretikere ulike syn på hva en kriminell delkultur er. *Chicago-skolen* hevder at en kriminell subkultur er et miljø som lett muliggjør kriminelle handlinger, fordi den skaper en mental beredskap hos medlemmene, der eventuelle motforestillinger mot lovbrudd gradvis brytes ned. Samtidig rettferdiggjøres lovbruddene og får til og med ”et tiltrekkende skjær” (Hauge, 1968: 117). Dermed kan en gitt situasjon med de rette forventningene fra omgivelsene føre til lovbrudd, uten at det nødvendigvis kreves av han. *Cohen* (1955) hevder at middelklasseverdiene blir snudd på hodet, og selv om ikke lovbrudd er påkrevd for å bli akseptert i miljøet, blir det i hvert fall oppmuntret til det. *Bloch og Niederhoffer* har likhetstrekk med Cohen, men strekker seg lenger; de mener at lovbrudd er direkte påkrevet dersom man skal bli akseptert og ha mulighet til å vinne status i miljøet. Det samme gjør Cloward og Ohlin: ”En kriminell delkultur er en hvor bestemte former for atferd er vesentlige forutsetninger for å fylle de roller som eksisterer innenfor delkulturen.” (Hauge, 1968: 119-120).

Hauge (1968) skriver at det finnes flere tolkningsmuligheter på disse teoriene. Selv tolker han teoriene som at lovbrudd nødvendigvis ikke kreves, men snarere oppmuntres gjennom et sett generelle verdier som står i kontrast til middelklassen. Det handler om å være i opprør, å være ”voksen”, et krav om å være tøff og mandig. Han ser dette som verdier som lett kan føre til lovbrudd. Og blir dette handlingsalternativet valgt, aksepteres det. Cloward og Ohlin understreker imidlertid at miljøets normer ikke er *internalisert* i lovbrøyteren, men fungerer snarere som en *legitim norm*, en han oppfatter som ledende/bindende for sin atferd, til forskjell fra en *moralsk norm*, som er ”de normer som foreskriver en atferd som vedkommende oppfatter som moralsk eller etisk høyverdig” (Hauge, 1968: 120).

Det disse teoriene forutsetter er medlemskap i en *gjeng*. Ikke på noe grunnlag kan jeg påstå at mennene i denne undersøkelsen er medlemmer av gjenger. Sannsynligvis er de fleste for gamle til det. Likevel kan deres situasjon sees i lys av teoriene om subkulturer fordi mennene befinner seg i miljøer som på flere områder skiller seg fra lovlydige menneskers hverdag.

Men kan man nødvendigvis si at miljøet mennene befinner seg i danner en egen subkultur, der lovbrudd enten kreves eller oppmuntres i motsetning til lovlydig atferd?

På grunnlag av mitt materiale kan jeg ikke påstå at mennene befinner seg i en subkultur i den forstand at lovbrudd kreves for å være i miljøet. Samtidig er det kanskje sannsynlig å anta at de ikke ville ha befunnet seg i dette miljøet dersom de *ikke* hadde begått lovbrudd. Så langt materialet tillater det, er det mer nærliggende å anta at lovbrudd snarere er noe det oppmuntres til, som et handlingsalternativ, uten at det påkreves, men at ulike lovbrudd gir mulighet til å oppnå status, også for vold, slik jeg var inne på i kapittel 6. Som jeg vil komme tilbake til i neste kapittel, gir også mennene uttrykk for at voldshandlingene *ikke* begås blottet for motforestillinger. Tvert imot. I tillegg forteller de om voldshandlinger som gir inntrykk av å være det som kalles *instrumentelle*; volden er middelet for å oppnå noe annet, enten det er ransutbyttet, utløp for frustrasjon eller å statuere eksempler i miljøet med påfølgende status det kan gi. Dette er i tråd med Cloward og Ohlins synspunkter, i tillegg til Sykes og Matza som jeg kommer tilbake til i neste kapittel. En innvending mot dette igjen kan være at man kan vise skam og forakt for det man har gjort til tross for at man besitter et annet normsystem fordi dette vil gi dem visse goder, som for eksempel intervjuers sympati i intervjusituasjonen. Men kanskje er det også slik, at siden disse mennene ikke nødvendigvis kan sies å være med i en *gjeng*, så er ikke presset like stort som det kunne ha vært dersom de hadde vært med i en *gjeng*?

Likevel: Kanskje handler det mer om å ha flyttet grenser, slik Cohen ser det, enn å ha et annet normsystem som skiller seg fra samfunnet for øvrig? En slik tilvenningsfase virker også høyst sannsynlig tatt i betraktning av voldshandlinger er noe disse mennene tyr til relativt ofte. Kanskje er det noe liknende Katz (1988) legger i uttrykket ”hardman”, der en tilvenning av ran og vold hindrer et følelsesmessig forbud mot ulike handlinger med tanke på det møtet med ofrene ansikt til ansikt man gjør under både ran og vold. Næss (1998) sier i sin rapport om gjenger med innvandrerbakgrunn, at det er deres *atferd* vi *ser*, hvorpå vi trekker raske slutninger om at problemene ligger *i* ungdommen. Kanskje man heller kan stille seg spørsmålet om de *har* det vanskelig?

7.5 OPPSUMMERING

Som det har kommet fram gjennom dette kapittelet varierer voldutøvelsen under ran både mellom de ulike ranene og mellom de ulike ranene begått av samme person. Faktorer som kan se ut til å øke sannsynligheten for voldsutøvelse under ran, er blant annet *åsted* for ranet, der det er mindre vold ved ran rettet mot post og bank enn ved person eller butikk. Dette kan igjen henge sammen med *ofrenes reaksjoner*. Jo større motstand fra ofrenes side, jo mer øker sannsynligheten for vold. Kanskje henger dette sammen med at ansatte ved post og bank er opplært til å ikke gjøre motstand dersom de skulle bli utsatt for ran. Disse variablene kan igjen ha en sammenheng med bruk av *våpen*, der skytevåpen er en type våpen som ser ut til å minske risikoen for vold. Når skytevåpen er det våpenet som oftest brukes under ran rettet mot post og bank, vil det føre til vold i mindre utstrekning enn ved ran av privatpersoner. Videre viser det seg at jo større grad av *planlegging*, jo mindre er sannsynligheten for at noe går galt og at de tyr til vold, slik deres planer ofte går ut på. Planleggingen viser seg å være bedre ved ran av post og bank. De fleste gjerningsmennene var *beruset* under ranene, hovedsakelig på stoff. Hvorvidt dette har en direkte innvirkning på utøvelsen av vold er usikkert, men det kan si noe om mennenes livssituasjon på ranstidspunktet, og sees i lys av dette. I tillegg kan selve *ranssituasjonen* sies å øke risikoen for vold da mennene forteller om en presset situasjon der de er villig til å gjøre det meste, kun for å få gjennomført ranet. Dersom ranet går som planlagt, eller gjerningsmannen flykter på grunn av redsel for å skade offeret for mye eller for å bli tatt, minsker risikoen for vold. Men også her kan offerets reaksjon på ranet være avgjørende for hvordan gjerningsmannen tolker situasjonen, og hvor overraskelsesmomentet eller medfølelse med offeret ser ut til å minske sannsynligheten for vold for enkelte.

Av intervjuene kommer det videre frem at vold under ran ikke er enkeltstående tilfeller for flere av mennene, men gjenspeiler ofte mennenes løsninger på konflikter og takling av følelser i andre sammenhenger også. Volden fremstilles som et gammelt og mye brukt reaksjonsmønster for flere av informantene, i tillegg til at noen befinner seg i miljøer der de blir ansett som voldelige, noe som kanskje kan virke som en selvoppfyllende profeti.

Betyr så dette at mennene befinner seg i en egen subkultur der vold og grove ran preger deres hverdag? Det finnes ikke noe entydig svar på et slikt spørsmål, men det kan se ut til at de befinner seg i miljøer som oppmuntrer, men ikke nødvendigvis påkrever, lovbrudd. Samtidig er det vel også sannsynlig at de ikke ville ha vært i et slikt miljø dersom de aldri hadde begått

lovbrudd. I tillegg ser det ut til at deres terskler for voldshandlinger har blitt forskjøvet i forhold til samfunnet for øvrig, slik at vold som løsning på forskjellige konflikter er nærliggende i deres handlingsrepertoar.

8. RANENES OMKOSTNINGER FOR GJERNINGSMENNENE

På spørsmål om hvilke tanker mennene gjør seg i ettertid av ranene, gir tre av mennene uttrykk for at ran bare er en av flere handlinger, og hvor tanker rundt skyld og anger fremstilles som kortvarige eller ikke eksisterende:

”Det der tenkte jeg mye på i begynnelsen, men nå er det så lenge siden at jeg ikke tenker så mye på det lenger.”

”Jeg tenker ikke på det. Jeg tror forresten ikke at mange ransmenn tenker på ofrene.”

”Jeg tenker ikke på det jeg har gjort. Det var bare en av episodene, på en måte.”

Likevel forteller 11 av informantene om en sterk *ambivalens* i forhold til det de har gjort. Men hvilke omstendigheter er det som gjør at de opplever ranene som noe annet enn positive? Og hva gjør disse omstendighetene med ranenes meningsinnhold? Varang (1999) og Katz (1988) skriver at det å bli tatt av politiet ofte er det som skal til for at lovbryteren brått hentes ut av sin forestillingsverden; ”(...) a dash of reality is often an effective ”cure”.” (Katz, 1988: 75). Til forskjell fra denne plutselige måten å innse alvorret i sine handlinger på, ser det ut til at mennene i denne undersøkelsen *gradvis* hentes ut av sin forestillingsverden. Det er sider ved ranene de ikke hadde forutsett, eller ikke ville forutse. Men *hva* er det som får mennene i denne undersøkelsen til å forandre syn på ranene de har begått? Er det å bli tatt av politiet, en rettssak og en lang dom med mulighet for refleksjon og anger en banebrytende prosess, eller kan rettssystemet i så måte være en kilde til erkjennelse?

På bakgrunn av det mennene forteller, ser det ut til å være spesielt *seks faktorer* som gir ranene en mer negativ dimensjon enn hva flere av informantene så ut til å ha tenkt på i forkant av ranene. Disse er a) tanker om *ofrene* b) *soningen* i fengselet c) hendelser under *rettssaken* d) tanker rundt egen *familie* og e) *medienes* betydning for oppfatningen av ran. I tillegg kan også en faktor f) nevnes, der statusen i miljøet kunne vise seg å innebære noe annet enn hva de hadde forventet på forhånd.

8.1 ”TRENGTE JEG Å VÆRE SÅ RÅ?” – TANKER OM OFRENE

Hovedsakelig ser det ut til at tanker om *ofrene* spiller en viktig rolle i forhold til hvordan informantene ser på handlingen. Fire av mennene forteller om dette. For de fleste er dette tanker som dukker opp i *ettertid* av ranet, for i tiden før, under og rett etter ranet er det få av informantene som forteller at de tenker på ofrene:

”Når du kommer deg unna og ting har gått greit, når du har sluppet unna, da puster du letta ut.”

”Etterpå...da bare vitser vi...ha,ha...så du hvor redd fyren var eller? Og så teller vi pengene. Har ingen dårlig samvittighet for det da, nei.”

Etter hvert fortøner handlingen seg annerledes. En av mennene fortsetter utsagnet over:

”Etterhvert kommer det en baksmell: samvittigheten. Den kommer igjen i drømmene. Jeg har aldri tenkt på ofrene før. Men nå...nå er det vondt – veldig vondt. Jeg kan ikke forklare det med ord. Det er helt forferdelig. Natta er verst. Jeg er verken våken eller sover. Jeg ligger i ingenmannsland og opplever alt om igjen, alt jeg gjorde.”

Tre av de andre informantene ser det på samme måte:

”De jeg har rana har nok hatt det vondt etterpå. Når man blir nykter er det mye som kommer opp som jeg ikke har tenkt på før. Jeg har tenkt: ”Trenge jeg å være så rå?” Før tenkte jeg mye på det, og da prøvde jeg å ta selvmord. Jeg hata meg sjøl for det jeg hadde gjort mot andre mennesker. Men når det gjelder sånne ting hjelper det med knark, da... Man må legge ting bak seg.”

”Det var tøft - da. Da var jeg liksom en av gutta. Og to dager etter rana kameraten min en bank. Kanskje han ble påvirket? Men det er ikke så kult nå. Det skjedde jo noe grovt der. Det var ikke lenger snakk om noen biltyverier eller litt hasj.”

”Det er det eneste negative ved hele ranet: de to jeg rana. Jenta fikk jo skikkelig problemer med søvnen og måtte slutte i jobben sin på grunn av angstproblemer. Jeg har hørt rykter om at gutten har problemer også, at han ikke tør å være alene. Jeg angret virkelig på denne delen av det, det er jeg lei meg for.”

Ingen av de fire forteller noe spesifikt om hva det er som gjør at slike tanker dukker opp i ettertid av ranene. Et fellestrekk mellom tre av dem er at ofrene for ranene fikk store fysiske skader også, noe som høyst sannsynlig bør tas i betraktning ved tolkning av utsagnene.

8.2 Å MÅTTE SONE

En annen viktig faktor ser ut til å være den brå forandringen i livsførsel. Tre av informantene forteller om hvordan hverdagen med rus og lovbrudd gjorde at de sjelden stoppet opp for å se seg tilbake. Det høye aktivitetsnivået så ut til å gi dem lite rom til å tenke. Når mennene blir tatt og må inn til soning, blir de brått revet ut av denne hverdagen, og tilbakeblikk på ranene oppleves annerledes:

Morten:

”Det er verre når jeg sitter innenfor disse veggene her. Her må jeg være nykter og da blir det til at man må kjenne på følelsene. Før har jeg bare fortrenget det.”

Nils:

”Jeg pleier å skru av temmelig raskt. Jeg har lært meg å ikke tenke. Men når jeg kommer innenfor murene her og blir nykter...nå måtte jeg virkelig sette meg ned og tenke. Jeg gidder ikke dette livet her lenger.”

Erlend:

”Nå når jeg har fått det på avstand, her inne, tenker jeg mer på ofrene. Men det gjorde jeg ikke da. Jeg prøver å fortrenge det og tenke at alt går bra med dem nå.”

I disse utsagnene kommer også tanker rundt ofrene frem, men her legger mennene spesielt vekt på soningens betydning i forhold til denne typen refleksjoner. En forteller også om den bitterheten som bygger seg opp i forbindelse soningen, og hvor fengselet er et lite egnet sted til å bli sittende med skyldfølelser og anger alene på cella:

”Det behandlingsopplegget de bruker her er veldig oppbyggende for meg. Etter å ha fått pratet meg i hjel om disse tankene med alle som vil hjelpe meg her.”

Han ler ironisk og fortsetter:

”Nei, er du gal??? Dette har bare gjort meg mer...ja...jeg vet ikke. Jeg har blitt mer likegyldig.”

8.3 MØTE MED RETTENS AKTØRER

En tredje faktor handler om også om tanker på ofrene, men hvor det er *reaksjoner utenifra* som innvirker på mennenes syn på ranene. Her forteller tre av informantene om hvordan de blir bedømt av *rettens* ulike aktører, hovedsakelig møtet med ofrenes opplevelse av ranet:

”Det gikk opp for meg i retten hva jeg hadde gjort. Han ene fortalte om plagene han hadde fått etter ranet, med søvnvansker og sånn. Da var jeg spak. De snakket om oss som om...ja...slik som aktor fremstilte meg, da kjente jeg meg ikke igjen. Jeg er ikke kald og hardbarka kriminell. Det var skikkelig nedverdiggende.

”Det negative....det var å se han ene i retten....å se at han var så skadet. Uff, ja...det var pinlig...flaut å se dem igjen. Det var skikkelig ekkelt å se hvor ødelagt han gutten var. Han stammet og klarte nesten ikke å si navnet sitt engang. Det var flaut.”

”Hun ene dama...hun gråt og fortalte at hun måtte slutte i jobben sin på grunn av ranet. Hun sa at hun hata oss. Det gjorde inntrykk. Hun sa at hun aldri turte å være alene hjemme lenger, for hun var redd for represalier siden hun hadde vitnet mot oss. Jeg hadde faktisk tenkt til å skrive brev til henne, for det er jo ikke det ranene handler om. Det er jo ikke noe personlig. Jeg ville fortelle henne at vi aldri kommer til å gjøre noe mot henne. Ja...det har jeg tenkt mye på.”

Flere av mennene i undersøkelsen forteller at de ikke var i rettssalen mens ofrene vitnet fordi ofrene var redde for å møte gjerningsmennene. Andre forteller at de var der under hele

rettssaken, men at de mente at ofrene overdrev hendelsene under ranet. I slike tilfeller forteller ingen av gjerningsmennene at de ble berørt av ofrene, tvert imot sier et par av informantene at de ble provosert av ofrenes uttalelser. I utsagnene over er det *nettopp* ofrenes beretninger om sine opplevelser av ranene som påvirker informantene. *Hvorfor* møtet med ofrene påvirker mennene i undersøkelsen så forskjellig er vanskelig å si noe om på bakgrunn av denne undersøkelsen. I *visse tilfeller* kunne det se ut til å ha en sammenheng med hvorvidt ofrene ble *fysisk* skadet i tillegg til det psykiske, i likhet med avsnitt 8.1. To av de tre informantene over skadet ofrene fysisk. Kanskje er det lettere for gjerningsmannen å forstå de psykiske skadene dersom offeret også ble skadet fysisk? Samtidig er variasjonene store også her, slik at jeg ikke kan si at det eksisterer en systematisk sammenheng. Men *at* møtet med ofrene er en viktig faktor i forhold til hvordan gjerningsmennene oppfatter ranene, gir utsagnene over klare signaler om.

8.4 FAMILIENS BETYDNING

En fjerde faktor handler også om *andres* reaksjoner på handlingen, for dersom man blir tatt for ran, vil det innebære å måtte møte disse reaksjonene. Avhengig av hvilken sosial arena man befinner seg på vil reaksjonene variere. Det som kan oppleves som positiv oppmerksomhet i kameratslig sammenheng, slik det kommer frem i kapittel 6, kan oppleves som skam og ydmykelse overfor *nærmeste familie*, slik Thomas og Harald forteller:

”Faren min...han var helt knekt psykisk for det jeg hadde gjort. Det hadde jeg vondt av i retten.”

”Det var jo ikke noe gøy overfor familien min. Det var store oppslag om at jeg var en farlig desperat voldsmann. Og overfor familien...jeg vil jo ikke at folk i byen min skal tro jeg er en farlig voldsmann.”

Til tross for at Thomas tidligere har fortalt om hvordan ofrene gjorde inntrykk på han i retten, er det faren han snakker mest om. Han sier at rettssaken er det eneste som har gjort *varig* inntrykk på han, og da først og fremst fordi familien og vennene var tilstede. Ludvig som fortalte over at tanker om ofrene gjorde han vondt, forteller også om familiens betydning:

”Det har ikke vært noe morsomt for dem. Tenk på ungene mine. Men jeg har ikke spurt dem noe særlig om det...de har hatt det nok vondt som det er.”

8.5 ”HERREGUD, JEG HAR VIRKELIG GJORT ET GROVT RAN!” – MØTE MED MEDIA

Videre handler også den femte faktoren om hvordan handlingen blir beskrevet *utenifra*. En av informantene forteller at *medienes fremstilling* av hans handlinger spilte sentral rolle i forhold til hvordan han i ettertid oppfattet et av ranene han hadde begått:

”(...) jeg så det på TV 2 i ”Etterlyst”. De hadde rekonstruert det, og det var akkurat som å se oss. Da banka hjertet mitt hardt. Jeg tenkte: ”Herregud, jeg har virkelig gjort et grovt ran! Og da ble jeg...hm...ikke stolt, akkurat, men mer paff, sjokka. Jeg forstod liksom alvoret. Fikk respekt...på en måte. Jeg ble usikker og lurte på hva som kom til å hende nå.”

Som det kom frem i kapittel 6, hadde flere av informantene positive opplevelser rundt det å bli fremstilt i media. Men de informantene syntes også at mediene hadde dannet uriktige bilder av dem. Dette står i kontrast til den overnevntes opplevelse av medieoppmerksomheten, hvor han tvert imot syntes at rekonstruksjonen på TV i stor grad stemte overens med ranet han hadde begått; han kjente seg igjen. Kanskje er dette av betydning i forhold til hvordan han opplever ranet i ettertid?

8.6 NÅR RANETS ANERKJENNELSE KOSTER

En siste faktor handler også om hvordan andre ser deg, for som det kom frem i kapittel 6, forteller flere informanter om hvordan de i utgangspunktet søkte *status og erkjennelse* i miljøet ved å begå et grovt ran. Harald har begått flere handlinger han har fått anerkjennelse for i miljøet. En gang gjaldt det et rømmningsforsøk fra fengselet, noe han fikk en rekke positive tilbakemeldinger på:

”Men...det var gøy, og...overfor kameratene. Den største av dem kom til meg med avisa og sa ”bra jobba, sånn må vi ha mer av” og sånn. ”

Men etterhvert viser det seg at *anerkjennelsen koster*, for det kan være krevende å være den man har blitt kjent for å være, synes Harald:

”Og når du blir rangert så langt opp her i fengselet må du også oppføre deg deretter. Du må vise at du er voksen...ha litt stil liksom. Hele tiden være tøffere enn det du er.”

Robin forteller det samme:

”Jeg lærte for alvor at ”store gutter gråter ikke”. Jeg satte meg ofte i dvale. Jeg gjør det når jeg soner. Alt blir som en ball inni deg. Du skal ikke vise noe som helst, kanskje litt glede.”

I disse utsagnene kommer det frem at den statusen og anerkjennelsen mennene søkte også kan være dyrekjøpt; den kan være både slitsom og vond. I tillegg bør denne opplevelsen av status sees i sammenheng med, at i takt med at mennenes negative opplevelser av ranene øker, ser den positive opplevelsen av erkjennelsen i miljøet ut til å synke. Harald gir et godt eksempel på det:

”Men...det smaker litt vondt av det, og. Prestisjen...ranet...Egentlig vil jeg ikke snakke om prestisjen.”

- Kan du sier noe om hvorfor?

”Fordi det er stygt å gjøre det...ran.”

* * *

Slik det har kommet frem gjennom avhandlingen har mennene varierte og sammensatte, men også til tider storslåtte forestillinger om grove ran. Ranet blir fremstilt som en instrumentell handling; et middel til å nå målet, mål som har vært individuelle og sammensatte for hver og en av informantene. Fokus for ranene har i stor grad vært å tilfredsstillende egne ønsker og/eller behov, enten det var penger, spenning, kontroll eller status. Det problematiske rundt handlingen, for eksempel faren for å skade ofrene eller faren for å bli tatt, ser ofte ut til å være problemer de skal *løse* eller *overkomme* fremfor å *hindre* dem i å gjennomføre ranene. På denne måten ser det ut til at de negative sidene ved handlingen tones ned og blekner i forhold til andre sider ved ranet. Kanskje kan man si fokuseringen gir mennene det man kan kalle ”tunnelsyn”, der ens egen fokus setter skylapper for øynene og innsnevrer ens perspektiver? Katz skriver på en liknende måte om hvordan øyeblikket fanger: ”The blindness to the practical future implications of the moment (...).” (Katz, 1988: 31). Til forskjell fra meg, skriver Katz om en kanskje mer altopplukende følelse; sinne. Likevel er prinsippet det samme; tanken på ran som fanger, enten det begås etter lang tids planlegging eller man ser det som en løsning på en situasjon de vil ha løst her og nå, og hvor gjerningsmannen ser ut til å bli blind for etterfølgende konsekvenser.

I utsagnene over har mennene likevel blitt fanget inn av de sidene ved ranet de på et tidligere tidspunkt hadde satt til side eller oversett; de ble tatt og handlingene fikk konsekvenser. Etertanken, tilbakeblikk på ran der ofrene ble mer skadet enn de hadde planlagt og reaksjoner fra omverdenen ser ut til å sette ranene i et annet lys. Gjennom familien, møtet med ofrene og mediens fremstillinger av dem ser det ut til at de plutselig ser selv utenfra, som en objektivisering av seg selv. Kanskje kan disse forholdene sies å fungere som kilder til erkjennelse; familien er såret, ofrene har opplevd mennene som farlige og vært redde for sine

liv, aktor beskriver en av informantene som ”kald” og en rekonstruksjon av et ran på TV gir beskrivelser av informanten som en ”ransmann”. På denne måten ser ranene ut til å endre karakter, og gjerningsmennene er ikke lenger i sentrum for egne handlinger, som om reaksjonene fra omverdenen gir dem en mulighet for å identifisere seg med andre. Da kommer også *dobbeltheten* i ranene frem, og hvor det ser ut til at mennene får et mer nyanser og ambivalent forhold til handlingens mening.

8.7 BRUK AV FORSVARSMEKANISMER

Men hvordan møtes denne ambivalensen i forhold til ranene? Sluttes de å begå ran eller finner de andre løsninger på problemene? Flere av informantene forteller om hvordan de setter ran og vold i en sammenheng hvor handlingene ikke virker så alvorlig – tross alt.

8.7.1 ”Lovlige” og ”ulovlige” ofre – igjen

I kapittel 6 skrev jeg om hvordan ran av ulike ofre, det jeg kalte ”lovlige” og ”ulovlige” ofre kunne gi opphav til ulik status. I dette avsnittet skilles det på samme måte mellom ofrene, men her settes det i sammenheng med gjerningsmannens opplevelse av rettferdighet i forhold til hvem man kan skade. For noen har prinsipper om hvem man ikke skal slå. Robin sier:

”Jeg hadde ikke klart å utøve vold mot jentene. Det har jeg alltid klart å holde fast ved. Man slår ikke jenter.”

Ved et annet tilfelle mener Robin at han gikk for langt i sine voldshandlinger. Men når han forteller *hvem* han hadde skadet, var det kanskje ikke så ille likevel:

”Han var en skikkelig drittsekk. Han hadde voldtatt ei, så vi var skikkelig gira på at han var en dritt og han skulle vi ta.”

Jeg vil her trekke en parallell til Matza og Sykes` artikkel ”Techniques of Neutralization - a Theory of Delinquency” (1957). I denne artikkelen kalles rettferdiggjørelse av avvikende atferd for ”nøytraliseringsteknikker”. En av de i alt fem²⁵ teknikkene, kaller de for ”fornektelse av offeret” der man eksempelvis kan si at ”offeret fikk som fortjent”, slik Robin gjør over. Et liknende funn hadde Skjørten (1994) i sin avhandling om menns forståelse av kvinnemishandling, der mange av mennene knyttet volden til et rettferdighetsprinsipp som gikk ut på gjengjeldelse ut fra hvilke handlinger kvinnen hadde begått. Skjørten knytter dette til Eckhoffs terminologi om likevektsrettferdighetsprinsippet for handlinger, der godt skal

²⁵ De andre fire er som følger: fornektelse av ansvar, fornektelse av skade, forkastning av forkasterne og lojalitetskonflikter.

gjengjeldes med godt og vondt med vondt. På denne måten unnskylder man kanskje handlingen til å være rettferdig og kan dermed ha begått den uten videre samvittighetskvaler?

8.7.2 ”Tenker aldri på dagen i går, bare på dagen i morra”

En annen måte å håndtere situasjonen på kan være å unngå tilbakeblikk på tidligere handlinger. Man fokuserer heller på hva som skal skje i fremtiden:

”Vi snakker mye om hva vi skal gjøre når vi kommer ut. Så... jeg tenker aldri på ofrene, tenker aldri på dagen i går, bare på dagen i morra.”

”Jeg har ingen anger. Men jeg må jo tenke positivt, se de positive sidene ved det – hvis ikke går jeg til grunne. For det er jo mange ting å takle hvis jeg tenker tilbake...”

”Jeg kunne gjort alt om igjen, for jeg har lært meg å gjøre det... å ikke tenke. Man kan ikke tenke sånn hvis man skal drive i dette gamet her.”

”Jeg tenker ikke på det jeg har gjort. Det var bare en av episodene, på en måte. Jeg fortrenger det. Og det er ikke noe tøft lenger.”

I disse utsagnene gir mennene klare signaler om hvor vanskelig det kan være å forholde seg til handlingene de har begått. Det å ikke tenke tilbake kan dog bli et problem for mange når man blir satt inn til soning. Noen døyver det med stoff, mens andre bruker kanskje tiden på å planlegge nye ran.

8.7.3 ”Du kjenner jo ikke noe hvis du er død”

”Shit happens... Det er jo egentlig ikke noe bedre å rane enn å drepe. Du kjenner jo ikke noe hvis du er død.”

Slik uttrykker Dag seg når han snakker om faren for at noen kan bli drept når han raner. Han er den eneste av informantene som gir uttrykk for en slik holdning, og det er vanskelig å vite hvordan man skal tolke utsagnet. Kan det være en form for nøytraliseringsteknikk? Kan det være en måte å omgå sitt moralske ansvar for handlingene han begår? Med en slik innstilling til omverdenen kan virke som om Dag har avskåret seg fra å forholde seg til egne handlinger. En slik tilstand skriver Svendsen om:

”Ved å abstrahere følelsene helt bort, deriblant kjedsomheten, skulle de bringes helt til å opphøre, forhåpentligvis til fordel for en dyp sinnssro, (...). Warhol har en oppskrift som alltid kan brukes når tilværelsen er i ferd med å bryte sammen. Man skal simpelthen si: ”So what.” (Svendsen, 1999: 108-109).

* * *

På bakgrunn av disse utsagnene kan det virke som om mennenes tanker omkring ranene er *todelte*. På en side opplever de store samvittighetskvaler. På en annen side ser det ut til at de bruker ulike teknikker for å skyve disse refleksjonene til side. Hvorvidt dette vil ha en betydning for om de senere vil begå nye ran eller ikke er vanskelig å si noe om. Det jeg *kan* si noe om, er at til tross for anger og ulike måter å takle ambivalensen på, har flere av de samme mennene tanker om å begå nye ran. Innbakt i ranene, blir volden sett på som en nødvendighet dersom man skal begå slike handlinger, i tillegg til at det er en del av deres miljø, og hvor faren for å skade andre mennesker under ran ikke er noe unntak. Hvor er da veien ut for mennene? Det er ikke vanskelig å se hvilke faktorer som *holder* mennene i den livssituasjonen de var på, på intervju tidspunktet. Det er pengene, spenningen, heltestatusen og kanskje dørene som har lukket seg bak dem til den "straighte" verden etterhvert som de har beveget seg lenger ut i miljøer med lovbrudd og rus. Hva som viser dem *veien ut* av denne livsførselen er vanskeligere å få øye på.²⁶

8.8 EN VEI UT?

Jeg vil her trekke en parallell til Høigård og Finstads diskusjon om kriminalisering av horekunder i boken "Bakgater" (1993). Forfatterne er klart imot et slikt forslag, fordi de mener at en kriminalisering ikke vil fjerne årsaken til prostitusjon eller utrydde den. Til det kreves det mer dyptgripende endringer til. Denne diskusjonen skal jeg ikke gå nærmere inn på her, men i stedet gripe fatt i et poeng i diskusjonen, der de henviser til tanken om *allmenprevensjon*, som har som mål å skulle innvirke på andres atferd gjennom å straffe den enkelte lovbrøyer. Det er tanker om at straffen på denne måten for det første skal virke *avskrekkende*; når man ser hvor hardt andre blir straffet vil man selv avholde seg fra å begå lovbrudd. For det andre skal den virke *moraldannende*, ved at visse handlinger i kraft av å være ulovlige, skal bli en del av samfunnsborgernes moral og man unngår og begå lovbrudd fordi det er umoralsk. Til sist skal den virke *vanedannende* gjennom at loven etterhvert bidrar til at lovbrudd ikke begås på grunn av vanen. I en liten avstikker til sitt hovedresonnement fremmer de en kritikk av bruken av allmenprevensjon jeg ser som relevant i denne sammenheng. Kritikken gjelder spesielt to forhold. For det første at allmenprevensjonen brukes som begrunnelse for *mengde* straff, det vil si hvor mye eller hvor lite straff lovbrøyeren skal få. Poenget er bare at fengselet ikke nødvendigvis løser noen problemer, men skaper tvert

²⁶ Uten at jeg nødvendigvis tar det for gitt at *alle* mennene i undersøkelsen ønsker en annen måte å leve på.

imot nye, slik også mennene i denne undersøkelsen har gitt uttrykk for. For det andre mener de at straffetrusselen er rettet mot en *spesiell samfunnsgruppe*; folk med rusproblemer der verken allmenpreventive eller individualpreventive begrunnelser for straff kan brukes, fordi det her er snakk om en *livsstil*. De begrunner det på følgende måte:

”Ikke fordi de er mer forherdet enn andre, langt ifra. Men fordi lovbruddet av materielle og kulturelle årsaker er dypt integrert i en livsstil. Det er hele livsstilen, hele klassetilhørigheten som må endres for at lovbruddet ikke lenger skal være aktuelt.” (Høigård og Finstad, 1993: 346).

Resonnementet griper rett inn i denne undersøkelsens utvalg av informanter; menn med rusproblemer som i stor grad lever av sine lovbrudd. Men hva er det ved en slik livssituasjon som gjør at straffen i så liten grad virker slik den er ment?

Høigård og Finstad peker på to livssituasjoner der en straffetrussel *kan* styre atferd slik den er ment. Den ene er der lovbruddet er *uviktig* for gjerningsmannen, det vil si at han/hun kanskje vil føle ”en viss utilfredshet med å avstå fra den lovstridige handlingen, men hvor livet likevel leves stort sett videre som før.” (Høigård og Finstad, 1993: 346), for eksempel et trafikklovbrudd. Den andre er der gjerningsmannen er i stand til å foreta en viss *rasjonalitetberegning* av, på den ene side sjansene for å bli tatt og hvilke konsekvenser det vil få, veid opp mot ulempene ved ”å ikke få tilfredsstilt et behov på en lovstridig måte.” (Høigård og Finstad, 1993: 346). Hvorvidt en unnlattelse av å begå et grovt ran ville ha medført å leve livet videre som før for mennene i denne undersøkelsen er vanskelig å si. Men et grovt ran kan vanskelig sammenliknes med et trafikklovbrudd, og kan derfor ikke sies å være et ubetydelig lovbrudd i så måte. I tillegg kunne man anta at man legger en god og gjennomtenkt plan før man gjennomfører et grovt ran. Men som det kom frem i kapittel 7, varierer dette i stor grad. De regner ikke med å bli tatt. Og blir de det, er dette bare en av omkostningene ved å leve på denne måten. Dette sammenfaller i stor grad med Katz` (1988) skille mellom en butikktyv som bare stjeler en gang i blant, men samtidig beholder sin identitet som lovlydig, og en som stadig begår nye lovbrudd. Idet den ”lovlydige” tyven blir tatt av politiet hentes han/hun raskt ut av sin drømmeverden og forstår at handlingen *virkelig* var ulovlig. Når de blir tatt, avslutter de sin butikkstjeler-karriere i frykt for at flere lovbrudd etterhvert vil gi dem en identitet som lovbrøyer. Dette står i kontrast til en som allerede har bygget opp sin identitet rundt lovbrudd, og som anser det å bli tatt som en av omkostningene man må betale for å begå lovbrudd, slik mennene i denne undersøkelsen gjør.

Dette kan sees i forhold til informantene i denne undersøkelsen også. De to informantene som til vanlig lever lovlydige liv og har begått ran for første gang, sier at de aldri mer vil begå ran. Nå har de prøvd det og lært. Bødal og Fridhov (1993: 62) finner det samme i sin undersøkelse: ”De foretar bare det ene ranet eller den ene ransserien – oftest rettet mot postkontor eller banker- for å ta sin straff og slutte igjen.” Men disse er unntakene i min undersøkelse. De fleste lever av å begå lovbrudd, og hvor fengselet, i likhet med Katz` funn, sees på som en hake ved det å begå lovbrudd, men som også kan snus til noe positivt; man kan få nye kontakter, hvile seg og planlegge nye lovbrudd. Videre snakket de lite om det å bli tatt av politiet, så sant det ikke hadde skjedd noe helt spesielt, for eksempel at de irriterte seg over politiet som alltid var etter dem, at de hadde blitt dårlig behandlet eller at de lo av politiets overdrevne metoder for å få tak i dem. Rettssaken snakket de også lite om, i hvert fall i form av det formelle rundt situasjonen, så sant de ikke følte seg urettmessig dømt. En annen side ved rettssaken handlet om den følelsesmessige påkjenningen ved å møte sine ofre og måtte se dem i øynene. *Det* kunne rokke ved deres oppfatninger om ranet – for en kort stund for noen. I tillegg *er* soningstiden for de fleste også en tid for refleksjon og ettertanke. Nettopp derfor, som det kom frem foran, forsøker flere å fylle den med alt annet enn å tenke; å knytte nye kontakter, legge nye planer, og sist men ikke minst et sted for opphoping av aggresjon og bitterhet. Hvor ligger da spiren til forandring?

Sett under ett kunne det på en side virke som om soningen og alltid være i politiets søkelys virker utmattende på mennene. Thomas beskriver det slik:

”Egentlig tror jeg man taper uansett. Man blir alltid tatt til slutt.”

Men det er få av mennene som ser det slik. For de fleste kan det virke som om spiren til forandring den ligger helt andre steder enn i fengselet eller hos politiet. Den ligger heller *i mennene selv*; når de har dårlig samvittighet overfor familien eller ofrene, når opplevelsen av spenning har avtatt eller når jakten etter penger blir mer slit enn moro eller når de er slitne. Som Harald sier: ”Jeg vil bli straight, og jeg begynner å bli sliten”. Noen av mennene var der nå. Det er *da* de snakker om forandring og fremmer ønsker om å leve et rusfritt liv med den trygghet og ro de håper det innebærer. To av informantene hadde nettopp fått barn på intervjuetidspunktet. Dette var en klar motivasjonsfaktor for et annerledes liv der *de* var den som et annet menneske var blitt avhengig av. Varang (1999) påpeker en liknende side ved

guttene i sin undersøkelse; de hadde noe å bli avskrekket tilbake til. De hadde noe de ville beholde i det vanlige livet.

9. GROVE RAN – ET SAMMENSATT FENOMEN I EN SAMMENSATT LIVSSITUASJON

Gjennom avhandlingen har mennene jeg intervjuet fremstilt grove ran som en handling bestående av flere sider og forståelser. Det betyr ikke, som nevnt innledningsvis i oppgaven, at gjerningsmennene har en felles forståelse av handlingen som skiller seg fra de som *ikke* har begått ran, som en ”sannhet”. Tvert imot har de vist seg å tillegge handlingen en rekke forskjellige meninger, der den ene ikke utelukker den andre. For noen handlet ranet kun om penger. For noen var det kun spenning som drev dem til å rane. For andre handlet det både om penger og spenning, og for andre igjen var handlingen ytterligere sammensatt der ranet hadde flere betydninger for gjerningsmannen på en gang. En av disse sidene kunne også være det ambivalente meningsinnholdet ranene viste seg å få etter hvert. Her forteller de om handlinger de angret på, både i forhold til seg selv, ofrene og/eller familien. Tanker omkring rus, aggresjon, sårhet og bitterhet kommer tydelig frem. Likevel er dette sider ved livet de bare streifer innom i løpet av intervjuene. Det kan virke som om det er det livet de lever utenfor fengselet, som er deres virkelighet. Tankene om et rusfritt liv, for de som ønsker seg det, er snarere vage drømmer enn konkrete planer for de fleste.

Hvorvidt den ene forståelsesmåten av ranene overskygget den andre så ut til å variere, og i noen tilfeller kunne man heller ikke si at noen sider ved handlingen var viktigere enn andre, men hvor de ulike sidene til sammen så ut til å gjøre ranet til en tiltrekkende handling.

Det samtlige av mennene i denne undersøkelsen har felles, er en dom for grovt ran, og for de fleste, en livssituasjon som er preget av rus og lovbrudd, med unntak av to informanter. I denne livssituasjonen kan det virke som om mennene fokuserer på noen sider ved livet de anser som viktig; nemlig penger, spenning, status, vold og kontroll. Det betyr ikke at deres hverdag er fylt av spennende opplevelser, action og eventyr. Tvert imot ser disse opplevelsene ut til å være enkeltepisoder i mennenes hverdag, slik også vellykkede ran er enkeltepisoder fremfor daglige opplevelser. Dette sammenfaller i stor grad med Katz` funn, der han sier at til tross for at menn som raner gjerne vil bygge opp sine liv rundt action, betyr ikke det at deres hverdag alltid er spennende og opplevelserik. Faktisk er de mer ekstreme spenningsopplevelsene det de lever på til neste hendelse inntreffer, deriblant ran:

”(...) the execution of the robbery is short-lived and tightly bounded, but the event is extended as an organizing theme by elaborate planning and, even more so, by the repercussions and success.” (Katz, 1988: 203).

Pengene ble i kapittel 3 fremstilt som noe av det viktigste ved et grovt ran. Dette kan ikke sees isolert fra hvordan de tenker i forhold til penger ellers. Penger var for flere av informantene en sentral faktor i hverdagen og hvor fokus for det meste ble lagt på de muligheter disse kunne gi dem. Derfor begikk de også mange andre lovbrudd som var økonomisk innbringende. Kapittel 4 fremhever ranenes mening som en *spenningsopplevelse*. Også her ble det tydelig hvor viktig denne siden var ved livet deres ellers, hvor ran bare var en av flere måter å oppnå adrenalin-kick på. Den *makten* og *kontrollen* to av mennene la vekt på i kapittel 5 ble i liten grad fremhevet i forhold til andre handlinger. Men kanskje er det nettopp mangelen på kontroll og mestring ellers i hverdagen som gjør ranet så fascinerende, nettopp fordi de gjennom ranet får en mulighet til å ha full kontroll? En like viktig mening med grove ran handler videre om den potensielle *status* som ligger innbakt i handlingen, slik det fremkommer i kapittel 6. Hvordan mennene oppfattet grove ran med hensyn til status varierte. Likevel ble det tydelig at et grovt ran kunne være en rask vei til anseelse og godt rykte i miljøet. Denne egenskapen ved handlingen strekker seg også utover selve ransøyeblikket og speiler hva som er viktig for mennene i andre sammenhenger; å bli sett og akseptert. I tillegg kommer også de *voldelige* sidene ved de grove ranene i kapittel 7, som ei heller er isolerte enkeltepisoder med voldsutøvelse fra gjerningsmennenes side. For de fleste viste det seg å være en forlengelse av den atferd mange av informantene tyr til når konfliktsituasjoner ellers oppstår, utenom ranssituasjonen.

På bakgrunn av disse funnene tegner det seg et mønster. *De sidene de fremhever som betydningsfulle i tilknytning til grove ran, ser ut til å gjenspeile hvilke kvaliteter de anser som viktige i deres hverdag generelt.* Noen begår ran for pengenes skyld, men de begår også andre lovbrudd for å skaffe seg de etterlengtede pengene. Noen begår ran for spenningsopplevelsens skyld. Disse oppsøker også andre situasjoner der de kan oppleve et liknende adrenalin-kick, inkludert den kjemsike rusopplevelsen. Andre begår ran for å oppnå status. Disse fokuserer også på status i andre sammenhenger, der de har sett seg ut hvilke handlinger de ellers kan få status og respekt for. Volden kan ikke sies å være fokus for ranet på samme måte som faktorene foran, men den er likevel en stor del av ranene, en del som for mange av informantene også er en del av hverdagen ellers.

Denne oppdelingen er kanskje for kategorisk, for virkeligheten er mer sammensatt med glidende overganger mellom informantene. Likevel; på bakgrunn av disse funnene kan det se ut som om alle disse sidene ved livet samles i *en* handling; et grovt ran. Ranet kan på denne

måten kanskje sies å være selve *essensen* av de sidene ved livet de ellers søker, en slags *ekstrakt* av de prisverdige sidene ved livet mennene i undersøkelsen fokuserer på. På denne måten bygger en stor del av informantene opp livene sine rundt de muligheter de mener at lovbruddene kan gjøre for dem; ranene gir dem penger, spenning, kontroll og kanskje status. I tillegg lever de en type hverdag som muliggjør en slik type løsning på de eventuelle ønsker de har. I den livssituasjonen de befinner seg kan det virke som om de forestiller seg at de har mer å vinne på å begå et ran, enn de har å tape. I lys av dette ser det ut til å være to sentrale stikkord i forhold til hvem som begår denne type handlinger: *situasjon* og *anledning*. *Situasjon*, fordi majoriteten av mennene i undersøkelsen som sagt fører den type livsførsel de gjør, der et grovt ran ansees av gjerningsmennene som å være løsningen på det de søker, enten det handler om spenning, penger, kontroll eller anerkjennelse i miljøet. *Anledning*, fordi alle mennene har vært i omstendigheter som har gjort ran til en mulig løsning, enten de har bekjenskaper i miljøet som har gjort det før, eller de har hatt bekjenskaper på steder det har vært aktuelt å rane.

Kjersti Varang (1999) skriver i sin avhandling om to guttegjenger i Oslo, at de snakket om livet som om det var en "cowboy og indianer-lek". Det var en alvorlig lek i den virkelige verden. Guttene lot seg rive med i en selvkonstruert eventyrverden. På fantasiplanet hadde de planer som skulle gjøre dem rike og mektige, og for dem ble det viktigere å bryte samfunnets normer enn å følge dem. Varang ser dette i sammenheng med det som kan minne om Katz' fremstilling av en eventyrverden - en verden som et forhekset, spennende landskap der situasjonenes sensualitet gjør at man handler; ikke som i søvne uten å vite hva man gjør, men snarere at man ledes av følelser fremfor fornuft:

"The world of everyday life and dream worlds are not existentially inconsistent. (And indeed, they may always be co-present. Even in the deepest sleep, we maintain an awareness of time, space, and social situations; we are not lost to the noises around us or the pressures of our autonomous physical selves.) Thus pilferers do not move through department stores as sleep walkers or day dreamers, but neither do they construct their sneaky crimes simply as exercises of self-reflective reason. Through their feelings and the evolving sensuality of the event, they walk through its mythical dimensions." (Katz, 1988: 75).

Mennene i denne undersøkelsen er yngre enn guttene i Varangs avhandling. Kan det likevel være at de er på søken etter en slikt liv der drømmene får fritt spillerom, og hvor et liv som lovbryster gir dem muligheten til å spille ut noen av disse forestillingene? Noen av mennenes beretninger gir inntrykk av en slik måte å se verden på; ranet lovte dem så mye. Det var så

gøy, så spennende og man trengte pengene, enten det var drømmer om å bli rik, starte eget diskotek i syden eller for å betale gjeld. Katz beskriver det slik:

”Like a wanderer in an enchanted land, the thief or vandal seems to be captive of an environment that knows just what she needs or what he wants to do” (Katz, 1988: 56).

Guttene i Varangs undersøkelse (1999) har drømmer som skiller seg fra deres virkelige verden. De holder på en drømmeverden der de kan være helter og få status, og Varang stiller spørsmålet om det kan dreie seg om en drøm om identitet, om å bli noe, å bety noe i en sammenheng. Hun sammenlikner det med å være på inter-rail, der man reiser fra sted til sted og stadig innhenter nye erfaringer og opplevelser. Til tross for aldersforskjellene er dette relevante spørsmål for mennene i denne undersøkelsen også. Behovet for å bli sett og akseptert og gjøre noe man er god til blir man ikke for gammel til. For noen var ranene en mulighet til å bli sett og bekreftet, enten direkte gjennom å begå en handling som et grovt ran, eller indirekte gjennom pengene man kunne få. Som man har sett gjennom avhandlingen er det nettopp dette flere av mennene ser ut til å ønske seg, noe flere forteller at de ikke har opplevd blant de ”straighte”. Mennene i denne undersøkelsen har også drømmer. Det er mange av de samme drømmene som guttene i Varangs avhandling har; drømmer om rikdom, frihet og uavhengighet, spenning og status. Det kan av og til virke som om de blendes av sine egne forestillinger, hvorpå de begår et eller flere grove ran, for så å kanskje oppdage at gleden var kortvarig – i hvert fall for en stor del av mennene i denne undersøkelsen.

Gjennom avhandlingen har jeg brukt mye plass på mennenes beskrivelser av ranene de har begått og analyser av disse. Hensikten med dette var å få frem utøvernes fremstillinger av sine ran på en så nær måte som mulig, for på denne måten å forstå det bedre. Goffman formulerer seg slik:

”Enhver gruppe personer, innsatte, primitive, piloter eller pasienter – utvikler et eget liv – som blir meningsfullt, rimelig og normalt når du bare kommer nær inn på det.” (Goffman i Repstad, 1993: 13).

Mennenes beskrivelser av sine handlinger stemte ikke overens med forestillingene om store, kyniske ”ransmenn” som kommer seg unna med store pengebeløp og lever livets glade dager i ettertid. I stedet fant jeg 14 forskjellige menn med 14 forskjellige innfallsvinkler, nyanser, holdninger og opplevelser i forhold til egne handlinger.

Et fåtall av informantene hadde begått ”det store kuppet”, og hadde de gjort det, sitter de likevel i fengsel slik at gleden ble kortvarig for de fleste. Likevel ønsker flere å begå nye ran. Hvorfor? Fordi det er en del av deres livsstil, en del av deres miljø, og hvor deres livsførsel muliggjør slike løsninger på deres drømmer, enten det er pengene, spenningen eller en etterlengtet status i miljøet. Det betyr ikke at de ikke ser andre og de mer alvorlige sidene ved handlingen. Ved nærmere ettertanke så det ut til at de gjorde det. Kanskje betyr det heller at det er disse sidene ved livet de fokuserer på og hvor de ikke har noe å tape ved å bli tatt, bortsett fra en fengselsstraff og den frihetsberøvelsen det innebærer, noe som på en annen side også kan gi mennene status. Kanskje er det også slik at det er nettopp disse forestillingene om hva et grovt ran kan bringe dem som gjør at de kan gjennomføre dem? Varang påpeker et likende poeng i sin avhandling:

”I sin eventyrverden kunne kanskje guttene tillate seg å krysse noen grenser. Eventyret ble virkelighet og virkeligheten ble som i et eventyr. De nærmet seg helterollene som i filmen. I sin eventyrverden kunne guttene gjøre og tørre nye handlinger. Som en av guttene forteller ga det han en følelse av makt da han ranet noen. Uten denne eventyrverdenen ville han kanskje ikke forsøkt å bevege seg inn i situasjoner der han søkte styrke og kontroll på denne måten.” (Varang, 1999: 44).

LITTERATURLISTE

- Adler, Patricia (1985): *Wheeling and Dealing. An Ethnography of an Upper-Level Drug Dealing and Smuggling Community*. New York : Columbia University Press.
- Alsing, Henriette C. (1993): *Voldsofre i drosjeyrket: en kvalitativ intervjuundersøkelse av opplevelser, mestring og konsekvenser av ran og overfall hos 10 drosje-sjåførere i Oslo*. Hovedfagsoppgave i psykologi. Oslo : Institutt for psykologi, Universitetet i Oslo.
- Andenæs, Johs. (1992): *Formuesforbrytelsene*. Oslo : Universitetsforlaget.
- Andersson, Bengt-Erik (1995): *Som man frågar får man svar*. Kristiansand : Kristiansand Boktrykkeri AB, 2.utg..
- Anderson, Jan (1984): *Rånarna och deras offer*. Sociologiska institusjonen. Stockholms universitetet.
- Anderson, Jan (1991): "Rån". I: *Brottsutvecklingen 1990*. Brottförebyggande rådet. Jan Ahlberg (red.). Göteborg : Graphic Systems. (BRÅ-rapport 1991: 6).
- Anderson, Jan (1994): "Rån". I: *Brottsutvecklingen 1992 och 1993*. Brottförebyggande rådet. Jan Ahlberg (red.). Göteborg : Graphic Systems. (BRÅ-rapport 1993: 3).
- Athens, Lonnie (1997): *Violent Criminal Acts and Actors Revisited*. Urbana and Chicago : University of Illinois Press.
- Aubert, Vilhelm (1972): *Straffens sosiale funksjon*. Oslo : Universitetet i Oslo.
- Berger, Peter L. og Thomas Luckmann (1992): *Den samfundsskabte virkelighet*. Viborg : Lindhardt og Ringhof.
- Bjurwill, Christer (1995): *Fenomenologi*. Lund : Studentlitteratur.
- Black's Law Dictionary* (1990): St. Paul, Minn. : West Publishing Co.

Bourdieu, Pierre (1996): *Symbolisk makt*. Oslo : Pax Forlag A/S.

Bourdieu, Pierre og Loic J. D. Wacquant (1993): *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Brandsæter, Marianne (1995): Med overgriperens/Mariannes røst. I: *Seksualisert vold og rettsvesenet. Rapport fra konferanse 13.okt. 1995*. Oslo : Norges forskningsråd.

Becker, Howard S. (1963): *Outsiders. Studies in the Sociology og Deviance*. New York : The Free Press.

Bødal, Kåre og Inger-Marie Fridhov (1993): *Det store kuppet? En rapport om 124 ranere, deres lovbrudd, soning, tilbakefall*. Oslo : Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet.

Christie, Nils (1965): *Kriminal sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils (1982): *Hvor tett et samfunn?* Oslo : Universitetsforlaget.

Christie, Nils og Ketil Bruun (1985): *Den gode fiende*. Oslo : Universitetsforlaget A/S.

Clemmer, Donald (1940): *The Prison Community*. Holt, Rinchart og Winston.

Conklin, J.E. (1972): *Robbery and the Criminal Justice System*. Philadelphia : Lippencott.

Cook, P.J. (1976): "A Strategic Choice Analysis of Robbery." I: Skogan, G. (ed.): *Sample surveys of the Victims of Crime*. Massachusetts : Ballinger Publ. C. Cambridge.

Dagsavisen, 10.03. 2000: "Øker presset på ranere"

Duffala, Dennis C. (1976): "Convenience Stores, Armed Robbery, and Physical Environmental Features." I: *American behavioural scientist*. Thousand Oaks, California : Sage Periodicals Press.

Eikvam, Turid (1973): *Om vold i Norge: ran*. Oslo : Institutt for kriminologi og strafferett.

- Einarsen, Hans Philip (1998): *"Møtet som uteble. Om ideologier og virkelighet i et musikkprosjekt knyttet til flerkulturell musikkformidling."* Hovedfagsoppgave i sosiologi. Oslo : Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Ellingsen, Dag (1997): "Tradisjonell vinningskriminalitet – økonomisk kriminalitet". I: *Kriminologi*. Oslo : Pax forlag A/S.
- Eriksen, Tove og Anne Cathrine Ulvik (1997): *Bankran: utvikling og konsekvenser for sikkerhetsstad og ansatte*. Oslo : Mellomfagsoppgave i kriminologi, Universitet i Oslo.
- Erikson, Kai T. (1966): *Wayward Puritans. A Study in Sociology og Deviance*. New York : John Wiley & Sons.
- Finstad, Liv (1997): "Kriminologiens kvalitative kunnskapskilder". I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård. Oslo : Pax Forlag A/S.
- Gangdal, Jon (1997): *Hvem raner hvem i Oslo?*. I: OP-magasinet nr.2 – desember.
- Garland, David (1990): *Punishment and modern society: a study in social theory*. Oxford : Clarendon Press.
- Goffman, Erving (1967): *Interaction Ritual. Essays on face to face behaviour*. - New York, Pantheon books.
- Green, Anders (1996): *Från fem år til livstid. Del 2. En intervjustudie med långtidsdömda fångar*. Kriminalvården. (Rapport 1996: 2).
- Grytdal, Veslemøy (01.02.2000): Oslo politikammer på telefon.
- Gyldendals fremmedordbok* (1957): Oslo : Gyldendal norsk forlag.
- Hammersley, Martyn og Paul Atkinson (1995): *Ethnography – Principles in Practice*. Second

ed. London and New York : Routledge.

Hanoa, Kristin (1995): *Krise- og rådgivningstelefonene for menn*. Mellomfagsoppgave i kriminologi. Oslo : Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Hauge, Ragnar (1990): *Kriminalitetens årsaker*. Oslo : Universitetsforlaget.

Hauge, Ragnar (1968): *Gjengkriminalitet og ungdomskulturer*. Oslo : Universitetsforlaget.

Hauge, Ragnar (1988): *Gjengkriminalitet og ungdomskulturer*. Oslo : Institutt for kriminologi og strafferett. (KS-serien nr.1-89)

Hauge, Ragnar (1990): *Kriminalitetens årsaker*. Utsnitt av kriminologiens historie. Oslo : Universitetsforlaget.

Hellevik, Ottar (1993): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo : Universitetsforlaget.

Holme, Idar Magne og Bernt Krohn Solvang (1992): *Metodevalg og metodebruk*. 2.utgave. Otta : TANO A.S.

Holter, Harriet og Ragnvald Kalleberg (red.) (1996): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo : Universitetsforlaget.

Hughes, John A. og Sven-Axel Månsson (1988): *Kvalitativ sosiologi*. Lund : Studenlitteratur.

Hustad, Arnt Even (1996): *Forbrutt liv. En intervjuundersøkelse med 15 utenlandske fanger.* Hovedfagsoppgave i kriminologi. Oslo: Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Høigård, Cecilie (1997): "Hva er kriminologi?" I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.). Oslo : Pax Forlag A/S.

Høigård, Cecilie og Liv Finstad (1993): *Bakgater*. Oslo : Pax Forlag A/S.

Indahl, Marie (1995): *Stoff til ettertanke. Intervjusataler med 5 norske menn dømt for*

narkotikalovbrudd.” Hovedfagsoppgave i kriminologi. Oslo : Institutt for kriminologi, Universitet i Oslo.

Johansen, Per Ole (1991): *Studier i økonomisk kriminalitet* (red.). Oslo : Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi. (K-serien nr.1-91.)

Katz, Jack (1988): *Seductions of Crime. A chilling exploration of the criminal mind – from Juvenile delinquency to cold-blooded murder.* United States of America : BasicBooks.

Korsnes, Olav, Heine Andersen og Thomas Brante (1997): *Sosiologisk leksikon.* Oslo : Universitetsforlaget.

Kriminalstatistikk 1976-1997 Oslo – Kongsvinger : Statistisk Sentralbyrå. (Norges Offisielle Statistikk).

Kriminalstatistikk 1998. [Lesedato 23.04.2000]. URL: http://www.ssb.no/emner/0305/nos_krim/tab/tab1-4.html.

Kriminalstatistikk 1999. [Lesedato 21.02.2000]. URL: http://www.ssb.no/ukens_statistikk/utg/9905/2.shtml

Kristoffersen, Ragnar (1986): *Bagatellenes tyranni.* Hovedfagsoppgave i sosialantropologi. Oslo : Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.

Kvale, Steinar (1997): *Det kvalitative forskningsintervju.* Oslo : ad Notam Gyldendal.

Leer-Salvesen, Paul (1988): *Etter drapet. Samtaler om skyld og soning.* Oslo : Universitetsforlaget.

Lemert, Edwin M. (1951): *Social Pathology.* New York, Toronto, London : McGraw-Hill book Company, Inc.

Levin, Irene og Jan Trost (1996): *Å forstå hverdagen.* Otta : TANO A/S.

Lewin, Miriam (1987): *Understanding Psychological Research.* New York : Wiley.

Leymann, Heinz (1990): *Psychological Reactions to violence in Working Life: Bank Robberies*. Umeå : Umeå University Medical dissertation, the Department of Psychiatry.

Lippa, Richard A. (1990): *Introduction to social psychology*. California : Wadsworth Publishing Company.

Lofland, J. (1969): *Deviance and Identity*. N.J., Engelwood Cliffs : Prentice-Hall.

"*Stealing and Dealing*"(1998): Underkapittel 4.1 om "Property Crime". Nærmere referanse ukjent. Se vedlegg 4.

Lundgren, Eva (1993): *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo : Universitetsforlaget.

Mathiesen, Thomas (1987): *Kan fengsel forsvares?* Oslo : Pax Forlag a.s.

McClintock, F.H. og E. Gibson (1961): *Robbery in London*. New York : St.Martin`s Press.

Nash, Jay Robert (c1995) : *Bloodletters and Badmen: a narrative encyclopedia of American criminal from the Pilgrims to the present*. New York : M. Evans.

Næss, Elisabeth (1998): *Vold er ære, kriminalitet er penger. "K"- gjengen om seg selv*. Oslo : KRÅD.

Olaussen, Leif Petter (1983): "Om angst for voldskriminalitet i Norge." I: *Lov og rett*.

Pedersen, Martin (1993): *Fengslet av loven: Fra ranskonge til jurist*. Oslo : H. Aschehoug & Co.

Pedersen, Willy (1991): *Drugs in Adolescent worlds. A longitudinal study of adolescent drug use socialization*. Oslo : UNGforsk, Department of Psychiatry, University of Oslo.

Reinås, Knut (1994): *Beruselsens porter. En debattbok om rus*. Gjøvik : Exil Forlag A/S.

Repstad, Pål (1993): *Mellom nærhet og distanse*. Oslo : Universitetsforlaget.

Rørhus, Kåre (1999): *Prosjektbeskrivelse* til Justisdepartementet for undersøkelse av ran i lys av "Rational choice theory". Oslo : Et samarbeidsprosjekt mellom Politihøgskolen i Oslo og Høgskolen i Hedmark. Ikke publ.

Sandmo, Erling (1992): *Tingets tenkemåter: kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*. Oslo : Universitetet i Oslo, IKS, avdeling for historie, Tingbokprosjektet.

Skjørten, Kristin (1994): *Voldsbilder i hverdagen. Om menns forståelse av kvinnemishandling*. Oslo : Pax Forlag A/S.

Straffeloven. Almindelig borgerlig straffelov av 22. Mai 1902 nr.10, kap 25. §267 og §268.

Svendsen, Lars Fr. H. (1999): *Kjedsomhetens filosofi*. Oslo : Universitetsforlaget 3.opplag.

Sykes, Gresham og David Matza (1957): "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency." – I: *American Sociological Review*.

Thrasher, Frederic M. (1947): *The Gang. A study of 1313 Gangs in Chicago*. Chicago, Illinois : The University of Chicago Press.

Tungland, Else M., Marie Smith-Solbakken og Tor Claussen (1996): *Talent eller klient? Om unge stoffmisbrukeres kulturøkonomiske avhengighet*. Stavanger : Rogalandsforskning.

Vegheim, Berit (1995): *Kvinnens møte med rettsapparatet*. Oslo : Universitetsforlaget.

VG (10.11.1999): "Ranskurs"

Walsh, Dermot (1986): *Heavy Business*. London, Boston and Henley : Routledge & Kegan Paul.

Weber, Max (1971): *Makt og byråkrati*. Oslo : Gyldendal Norsk Forlag.

Whyte, William F. & Kathleen King Whyte (1984): *Learning from the Field: A guide from experience*. Newbury Park, California : Sage.

Østerberg, Dag (1984): *Sosiologiens nøkkelbegreper*. Trondhjem : J. W. Cappelens Forlag a.s.

Åkerstrøm, Malin (1983): *Crooks and Squares. Lifestyles og Thieves and addicts in Comparison to Conventional People*. Lund : Studentlitteratur.